ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XIV
2003 • Nr. 1–2

GEOPOLITICĂ – GLOBALIZARE – INTEGRARE

DIN SUMAR:

SORIN M. RĂDULESCU, Robert King Merton – *In Memoriam*
ILIE BĂDESCU, O lume cu sisteme slab structurate
DARIE CRISTEA, Din Atlantic spre Eurasia
CĂLIN COTOI, Spre o interpretare geopolitică a regionalizării
GABRIEL-IONUȚ STOICIU, Impactul cultural și social al globalizării și transnaționalizării marilor companii asupra statului național
OZANA CUCU-OANCEA, Manifestările spirituale în perioada postbelică
DAN DUNGACIU, „Big is beautiful". *Olimpanismul* și noul universalism
EMIL ȚÂRCOMNICU, George Vâlsan (1885–1935)
EUGEN EHRLICH, Sfârșitul unei mari împărății
RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACŢIE:

Dr. SORIN M. RĂDULESCU, redactor şef; dr. MARIA COBIANU-BĂCANU, redactor şef-adjunct; dr. MARIA LARIONESCU, redactor şef-adjunct; dr. IANCU FILIPESCU, secretar general de redacţie; dr. ILIE BĂDESCU, director al Institutului de Sociologie; dr. DAN BANCIU; dr. VIRGILIU CONSTANTINESCU; dr. ŞTEFAN BUZĂRNESCU; dr. MIHAIL CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. EMILIAN DOBRESCU; dr. IOAN DRĂGAN; ION GLODEANU, secretar ştiinţific al Institutului de Sociologie; dr. OSCAR HOFFMAN; dr. PETRU ILUŢ; dr. MICHEL MAFFESOLI, Universitatea Paris V; IOANA PETRE; dr. PAUL H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române, director de studii la École de Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. IVAN TCHALAKOV, Preşedinte al Asociaţiei Sociologilor din Bulgaria; dr. ION VLĂDUŢ.

RESPONSABIL DE NUMĂR: dr. ILIE BĂDESCU

Redactori: MARIA LAZĂR COLFESCU; SIMONA-GRAZIA DIMA
Microprocesare şi tehnoredactare text: CRISTIANA TUTUNEA

REDACŢIA: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE „Dimitrie Gusti"

Calea 13 Septembrie nr. 13, Bucureşti, cod 050711,
Tel. 411.85.32; 410.32.00/2417,
Fax: 411.85.32
e-mail: insoc@insoc.ro

Redactor: ANA BOROŞ
Tehnoredactare computerizată: MARIANA IONICĂ
Coperta: GIGI GAVRILĂ

© 2004, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5
050711, Bucureşti, România
Tel.: 4021-411 90 08, 4021-410 32 00
Fax: 4021-410 39 83
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XIV, nr. 1–2 • 2003

S U M A R

SORIN M. RĂDULESCU, Robert King Merton – *In Memoriam* 3

*

GEOPOLITICĂ ŞI GEOISTORIE

ILIE BĂDESCU, O lume cu sisteme slab structurate. Consideraţii asupra rolului Americii la scara istoriei universale 15
DARIE CRISTEA, Din Atlantic spre Eurasia. Mai este actual Mackinder? 27

REGIONALIZARE

CĂLIN COTOI, Spre o interpretare geopolitică a regionalizării 35

GLOBALIZARE

GABRIEL-IONUŢ STOICIU, Impactul cultural şi social al globalizării şi transnaţionalizării marilor companii asupra statului naţional 47

GEOCULTURĂ

OZANA CUCU-OANCEA, Manifestările spirituale în perioada postbelică. Studiu comparativ ... 63

RELAŢII INTERNAŢIONALE

DAN DUNGACIU, „Big is beautiful". *Olimpianismul* şi noul universalism. Despre *credinţă* şi *raţiune* în relaţiile internaţionale 83

ENCICLOPEDIA VALORILOR REPRIMATE

EMIL ŢÂRCOMNICU, George Vâlsan (1885–1935). Geopolitica şi geografie românească. Idei interzise 97

RESTITUIRI

EUGEN EHRLICH, Sfârşitul unei mari împărăţii 105

BIBLIOTECA DIMITRIE GUSTI INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE ACADEMIA ROMÂNĂ

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr. 1–2, p. 1–152, Bucureşti, 2003

RECENZII ŞI NOTE DE LECTURĂ

MARIA COBIANU-BĂCANU (coord.), PETRUŞ ALEXANDRESCU, OZANA CUCU-OANCEA *Cultura, identitatea naţională şi educaţia în dezvoltarea durabilă a societăţii româneşti,* Bucureşti, Editura Paralela 45, 2002 (Ioana Petre); NICOLAE GROSU, *Sentinţele sociologiei,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003 (Ştefan Costea); NORA DUDWICK, ELIZABETH GOMART, ALEXANDRE MARC, KATHLEEN KUEHNAST (editori) – *When Things Fall Apart. Qualitative Studies of Poverty in the Former Soviet Union,* (*Când totul se năruie. Studii calitative asupra sărăciei în fosta Uniune Sovietică*) Washington D.C., The World Bank, 2003 (Cristina Dâmboeanu) 143

ROBERT KING MERTON – *IN MEMORIAM*[1]

Robert King Merton, una dintre cele mai copleşitoare personalităţi ale lumii sociologice contemporane, a cărei influenţă s-a făcut resimţită de numeroase generaţii de sociologi, a trecut în nefiinţă pe data de 23 februarie 2003, la locuinţa sa din Manhattan, New York. Avea 92 de ani, o longevitate rar întâlnită la un om atât de dinamic şi de implicat, aşa cum a fost el, dar care i-a permis să-şi elaboreze propriile sale construcţii teoretice şi să observe schimbările succesive petrecute în sociologie, pornind de la concepţia *structuralist-funcţionalistă* a lui Talcott Parsons şi până la interpretările fenomenologice.

R. K. Merton – pe numele său adevărat Meyer R. Schkolnick –, s-a născut la 4 iulie 1910, într-un district sărac din Philadelphia de Sud, purtând numele de

[1] Pentru redactarea acestui material au fost folosite, între altele, următoarele publicaţii americane: „Columbia News" (difuzată pe Internet) – nota semnată de Jason Hollander, *Renowned Columbia Sociologist and National Medal of Science Winner Robert K. Merton Dies at 92:* „The New York Times" (24 februarie 2003) – art. semnat de Michael T. Kaufman, *Robert K. Merton, Versatile Sociologist and Father of the Focus Group, Dies at 92;* „The Economist" (13 martie 2003) – art. nesemnat, *Robert King Merton, Inventor of the Focus Group, Died on February 23rd, aged 92;* „Washington Post" (27 februarie 2003) – notă nesemnată, *Robert K. Merton – Sociologist.*

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr.1–2, p. 3–13, Bucureşti, 2003

Schkolnick până la vârsta de 14 ani. Fiu al unor emigranți evrei din Europa de Est, a copilărit într-o locuință situată deasupra modestului magazin de lapte și brânzeturi deținut de tatăl său, până ce clădirea a ars. Ca adolescent, fiind preocupat de realizarea unor numere sau trucuri de magie la petrecerile organizate cu ocazia zilei de naștere, și-a luat, mai întâi, numele sugestiv de Robert Merlin. Un prieten l-a convins că acest nume, amintind de magicianul regelui Arthur, este prea imaginar și, cumva, depășit, și atunci a adoptat numele de Merton, folosit în paralel cu numele americanizat al mamei sale, după ce a obținut o bursă la Temple University. Dar Robert King Merton – observa un comentator – și-a avut „propria sa magie", care l-a ajutat să urce succesiv pe scara succesului, pornind de la o condiție modestă și ajungând să se ridice până la înălțimea unei cariere profesionale de excepție.

Copilăria sa petrecută într-un cartier periferic din sudul Philadelphiei și contactul cu „cultura străzii" i-au oferit o mulțime de experiențe utile și l-au înzestrat cu un simț deosebit de a percepe realitățile unei Americi deschise „tuturor posibilităților", fapt care s-a și resimțit în scrierile sale ulterioare. Într-o prelegere din anul 1994, Merton a rememorat cât de mult a contribuit „această mahala *aparent* săracă din sudul Philadelphiei" la formarea sa ca om și ca sociolog ancorat în realitate. Îndemnat de către mama sa, – ea însăși un filosof autodidact –, să asimileze cât mai multe cunoștințe, el s-a instruit inițial prin intermediul culturii difuzate de librăriile, școlile și orchestrele din cartier și și-a făcut chiar prieteni printre tinerii bandei locale. Copil încă, Merton putea fi găsit, adesea, citind la Carnegie Library, care îi oferea mai multă lumină decât lampa de gaz de acasă, ori petrecându-și timpul la Academia de Muzică sau Muzeul de Artă din Philadelphia. Viața în această mahala aparent săracă – sublinia el – a fost extrem de utilă *„pentru a înzestra un flăcău* (ca mine – *subl. ns.–S.M.R.*) *cu orice gen de capital – capital social, capital cultural, capital uman și, mai întâi de toate, cu ceea ce putem numi capital public – adică cu orice tip de capital, cu excepția celui alcătuit din finanțele personale".* Se poate intui ușor în asemenea subliniere, influența exercitată de aceste contacte cu „subculturile mahalalei" asupra edificării noțiunii de *anomie,* reelaborată de Merton într-un mod diferit de cum a definit-o Durkheim.

În 1924, a primit o bursă pentru a frecventa Temple University și a ales sociologia oarecum dintr-o întâmplare. Pasiunea pe care a făcut-o instantaneu pentru acest domeniu l-a împins să obțină un masterat și un doctorat la Harvard University, pentru a ajunge șef al Departamentului de Sociologie din Tulane înainte de a împlini vârsta de 31 de ani. În deceniul 3, a predat la câteva colegii, înainte de a se alătura, în anul 1941, colectivului didactic din prestigioasa Columbia University, unde a predat peste 4 decenii. În perioada 1942–1971, a lucrat în calitate de director asociat al Departamentului de Cercetări Sociale Aplicate, iar între 1963–1974 a funcționat ca profesor asociat de sociologie. Din anul 1974 și până la pensionarea sa, în 1979, a activat ca profesor universitar. După retragerea sa din învățământul activ, Merton a fost numit „profesor în serviciu special" – un titlu științific de prestigiu, rezervat de către Consiliul Administrativ al Universității

Columbia acelor profesori care au dovedit prin calităţile lor excepţionale că „au adus servicii speciale Universităţii". În anul 1990, Columbia University i-a acordat titlul de profesor emerit în ştiinţele sociale.

Pentru activitatea sa extrem de vastă, ca şi pentru influenţa exercitată de lucrările sale asupra sociologiei contemporane, Robert King Merton a fost primul sociolog american care a obţinut Medalia Naţională pentru Ştiinţă, cea mai înaltă onoare acordată, în Statele Unite, unui om de ştiinţă. Atunci când a fost informat în cadrul unei ceremonii găzduite de preşedintele Bill Clinton, în 1994, la Casa Albă, că va primi această medalie, Merton a subliniat că este profund mişcat de această „onoare fără egal", dar se bucură *„mai mult pentru recunoaşterea fără precedent pe care ea o oferă sociologiei ştiinţei"*.

Autor, coautor şi editor a peste 20 de cărţi şi peste 200 de articole ştiinţifice în domeniul sociologiei, Robert King Merton este, probabil, cel mai cunoscut pentru renumita sa lucrare *Social Theory and Social Structure,* apărută în peste 30 de ediţii şi tradusă în peste 12 limbi de circulaţie internaţională. Printre alte lucrări importante mai trebuie menţionate: *Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations* şi *On the Shoulders of Giants: A Shandean Postcript.*

Lui Merton i-au supravieţuit soţia – sociologul Harriet Zuckerman, fiul Robert C. Merton, două fiice – Stephanie Tombrello şi Vanessa Merton, nouă nepoţi şi alţi nouă strănepoţi.

Cu ocazia înmormântării sale din primăvara acestui an a fost ţinută o ceremonie specială la campusul Morningside din Columbia University.

*

Merton şi-a câştigat o binemeritată reputaţie de pionierat, mai întâi, în domeniul sociologiei ştiinţei, explorând modul în care se comportă oamenii de ştiinţă, ceea ce îi motivează, recompensează sau, dimpotrivă, îi frânează în eforturile lor. Schiţând, în anul 1942, un model privind *ethosul ştiinţei,* Merton a înlăturat punctele de vedere puternic stereotipizate în baza cărora oamenii de ştiinţă erau priviţi ca „genii excentrice", nelegaţi de nici o regulă sau normă, pentru a postula ideea conform căreia omul de ştiinţă răspunde, prin întreaga sa contribuţie ştiinţifică, unor interese şi exigenţe presante ale timpului său. El a scris despre faptul că mulţi oameni de ştiinţă şi chiar „genii", precum Newton sau Galileo Galilei, şi-au dobândit celebritatea datorită faptului că au fost descrişi ca fiind nişte persoane „rebele" („răzvrătite"), dar, în fapt, ei şi-au adaptat preocupările la necesităţile epocii în care au trăit. Merton a fost de acord cu aforismul conform căruia întreg progresul ştiinţei constă în contribuţiile acelora care stau pe *umerii uriaşilor* (înaintaşilor), aforism care a devenit titlul uneia dintre cărţile sale reprezentative şi în care a evidenţiat faptul că însuşi Isaac Newton este creditat cu crearea acestui aforism, când, de fapt, acesta a fost contribuţia unui teolog din secolul al XII-lea, Bernard de Chartres.

Tocmai pentru munca sa de pionierat în această arie a sociologiei ştiinţei, Merton a primit Medalia pentru Ştiinţă.

Câțiva dintre foștii studenți ai lui Merton, care au făcut, ei înșiși, cariere prestigioase în domeniul sociologiei, în câteva scrieri, au pus în evidență prezența inconfundabilă a fostului lor profesor cu ocazia prelegerilor ținute. Cerându-le să-i aprecieze (din ochi) înălțimea, ei au presupus că are aproximativ 2 metri. În mod real, Merton avea 1,85 metri, o înălțime apreciabilă, dar în nici un caz cea a unui „uriaș", așa cum estimaseră studenții săi, impresionați de calitățile științifice și didactice ale „magistrului" lor.

Dar activitatea sa științifică nu s-a cantonat într-un singur domeniu, explorând îndeaproape și alte arii precum mass-media, anatomia rasismului, perspectivele sociale ale *insider*-ilor și *outsider*-ilor, istorie, literatură și chiar etimologie. Deși l-a admirat pe E. Durkheim pentru contribuțiile sale teoretice în domeniul sociologiei, Merton și-a dezvoltat propriile contribuții în legătură mai degrabă cu viața reală, decât cu cea academică.

Studiile sale cu privire la *comunitățile integrate* au ajutat la alcătuirea istoricei pledoarii a lui Kenneth Clark în celebrul proces Brown contra Departamentului Educației, caz instrumentat de Curtea Supremă americană și care s-a finalizat cu desegregarea școlilor publice din Statele Unite.

O contribuție personală aparte a fost adusă de către R.K. Merton prin crearea *focus-group*-ului, ca metodă inedită, capabilă să stimuleze răspunsurile diferitelor grupuri de participanți la întrebările puse de moderator. Noua metodologie a fost rapid adoptată și a făcut carieră în lumea mass-media, politicienii, agenții lor, distribuitorii de produse și autorii de emisiuni publicitare apreciind-o, în prezent, ca fiind indispensabilă. Lung timp după ce a creat această metodă, Merton a deplâns abuzurile și deformările ei, dar a subliniat faptul că ar fi dorit să aibă un *drept de proprietate intelectuală* asupra ei.

Primele *focus-group*-uri le-a organizat la Departamentul de Cercetări Sociale Aplicate din cadrul Universității Columbia, unde l-a avut colaborator apropiat pe (atunci) tânărul de 31 de ani, Paul F. Lazarsfeld (statistician și sociolog), mort în anul 1976. Împreună cu acesta, și-a propus să identifice căi noi de a promova sociologia aplicată în diferite domenii, inclusiv în cel comercial. În anul 1941, Lazarsfeld a reunit un grup de oameni care reprezentau o audiență tipică de radio și le-a cerut să apese câteva butoane, în timpul cât ascultau variate programe. Ca urmare, a putut constata ulterior care programe erau cele mai apelate (și mai audiate). Proaspăt venit la Universitatea Columbia, Merton l-a ajutat pe Lazarsfeld să organizeze aceste sesiuni. La sfârșitul fiecăreia dintre ele, Merton cerea acelora din grup care nu simțeau nevoia să apese butoanele să stea mai în spate și să dezbată anumite detalii ale emisiunilor de radio urmărite: ei trebuiau să se *focalizeze* asupra motivației pe care o aveau de a le place mai mult o parte din emisiune și nu alta.

De la „inventarea" acestei metode (Merton însuși a subliniat că este hazardat să crezi că o „invenție" este creația unui singur om, fără a se folosi de contribuțiile înaintașilor) au trecut peste 6 decenii, timp în cursul căruia metoda *focus-group*-ului

s-a modificat față de modelul folosit de Merton. În prezent, se folosesc grupuri formate tipic din șase până la nouă participanți, număr suficient pentru a-i antrena într-o dezbatere liberă de aproape două ore, conduși de un expert (moderator), care încurajează flexibilitatea comunicării, dar o dirijează în sensul dorit.

Deși Merton a considerat, pe drept cuvânt, că *focus-group*-ul este o contribuție proprie, nu a apreciat-o niciodată ca fiind una dintre punctele esențiale ale activității sale.

De fapt, marea sa realizare, într-o carieră prodigioasă de peste 70 de ani, a constat în încercarea de a face din sociologie o disciplină științifică esențială: *criminalitate, anomie, coeziune socială, rasism, putere, prestigiu, recompensă, clasă, birocrație, grup de referință, modele de rol* sunt numai câteva dintre conceptele dezvoltate și articulate de către Merton în lucrările sale.

Deși discipol apropiat al lui T. Parsons, Merton a subliniat cu vigoare dificultățile conceptuale care rezultă din teoria structuralistă și a criticat vehement pretenția funcționalismului de a se revendica ca teorie sociologică generală. Atunci când Parsons și-a pronunțat discursul său, înaintea membrilor *Societății Americane de Sociologie*, cu privire la *Poziția Prezentă a Teoriei Sociologice* (publicat în „American Sociological Review", nr. 13, 1948), Merton a evidențiat, în intervenția sa pe marginea acestui discurs, că sarcina actuală a sociologiei nu trebuie să o constituie edificarea unui sistem teoretic grandios, asemenea celor clasice, ci dezvoltarea unor „teorii de rang mediu" (*regionale*) aplicabile unor serii limitate de date. Asemenea teorii – sublinia el – sunt plasate între ipotezele de lucru, care au la bază fapte empirice, și speculațiile teoretice globale. Pentru a fi construite, asemenea teorii de rang mediu trebuie să fie capabile să înglobeze un mare număr de fapte observabile și omogene. Dar sociologii nu sunt pregătiți încă – observa, cu acuitate, Merton, referindu-se la starea sociologiei empirice din vremea sa, – să creeze asemenea teorii, trebuind să facă numeroase demersuri pregătitoare.

Funcționalismul – aprecia Merton – nu trebuie judecat în sociologie după aceleași criterii ca în fiziologie. Analogia între cele două domenii, pe care a făcut-o Parsons, este forțată și nu are suficiente dovezi care s-o susțină. Însuși conceptul de funcție este imprecis și ambiguu, fapt intuit încă de Durkheim, care subliniase, în lucrarea *Regulile Metodei Sociologice*, că veritabila cauză a unui fenomen social poate fi orice altceva decât funcția pe care o îndeplinește. În plus, observa Merton, referindu-se la antropologia funcționalistă, încă nu este demonstrat că toate procesele cu caracter socio-cultural au o funcție pozitivă. În acest sens, teza existenței necesare a unei unități *obiectiv* funcționale trebuie completată de ipoteza unor „echivalente funcționale"[2].

Considerând că sociologii trebuie să evite cercetările speculative și pedante care nu produc decât „rezultate fastidioase", Merton a cultivat în propriile sale

[2] Vezi, pentru acest comentariu, lucrarea *Histoire de la Sociologie. Des lumières à la théorie du social* (traducere din limba germană), Paris, Larousse, 1991, p. 462–465.

lucrări forma eseului, care – aşa cum sublinia el – oferă mai multă libertate pentru *interpretări alternative şi corelate.* De aceea, cea mai mare parte dintre enunţurile sale „ştiinţifice" combină originalitatea cu aparenta simplitate. Eugene Garfield, specialist în sociologia informaţiei, observa, în acest sens, că opera lui Merton este *atât de vizibil conformă cu realitatea, încât este greu de imaginat de ce nu s-a încumetat altcineva să o realizeze.*

Un exemplu timpuriu de asemenea înţelegere intuitivă a realităţii îl reprezintă conceptul de anomie, pe care Merton l-a schiţat, pentru prima dată, în articolul *Social Structure and Anomie*[3], scris, în 1936, în calitate de proaspăt absolvent al Universităţii Harvard şi pe care, în următorii 10 ani, l-a revizuit de mai multe ori. Luând ca premisă „teoria presiunii" (denumită de unii analişti, „teoria stresului cultural"), Merton a plecat de la ideea conform căreia în orice societate există anumite valori şi norme, care acţionează ca veritabile *presiuni* asupra individului, silindu-l să se conformeze. Societăţile moderne industrializate şi urbanizate, cum este cazul celei americane, pun un accent deosebit pe ideologia utilitară a succesului, pe „mitul" realizării personale (a *self-made-man*-ului, a omului care se „face" pe sine), care ar putea permite individului bogăţie, bunăstare şi dobândirea unui status social cât mai ridicat. În mod real, însă, mijloacele cele mai obişnuite de realizare a acestui scop nu sunt instituţionalizate, întrucât indivizii adoptă mijloacele *cele mai eficace* şi nu pe cele cu caracter *legitim.* Iar aceste mijloace nu pot fi eficace decât dacă ocolesc sau contravin normelor legitim instituţionalizate. În consecinţă, unii indivizi sau grupuri desfăşoară acţiuni sau conduite care, fie că ignoră, fie că se abat de la mijloacele instituţionale, ţin seama numai de calculul avantajului personal şi evitarea sancţiunilor, procedând în maniera „egoistului raţional" evocată de concepţia utilitaristă.

Ca urmare, societatea înregistrează un *conflict* profund între scopuri şi mijloace, între idealurile ei şi posibilităţile indivizilor de a le realiza, între mijloace licite (legitime) şi ilicite mai ales, prin *dezorientarea normativă,* adică prin incapacitatea de adaptare la scopurile culturale, la idealurile sociale. Un asemenea conflict sau „ruptură" între scopuri şi mijloace determină o stare de anomie.

Anomia creează – sublinia Merton – tendinţe puternice de *devianţă,* de încălcare a normelor, din partea acelor grupuri de indivizi care nu pot avea acces la scopuri decât utilizând mijloace ilicite. Printre cele mai obişnuite forme de devianţă se numără crimele (infracţiunile), prostituţia, consumul de droguri, alcoolismul şi bolile (tulburările) psihice. Aceste forme se manifestă mai puternic în rândul săracilor şi a grupurilor sociale marginalizate, definite de un nivel de educaţie mai scăzut şi de posibilităţi reduse de a dobândi bunuri materiale şi statusuri sociale mai înalte. În concepţia lui Merton, interpretarea durkheimiană a anomiei este

[3] Robert King Merton, *Social Structure and Anomie,* în „American Sociological Review", nr. 3(5), 1936.

reformulată în maniera prezentării unui model care prezintă presiunile exercitate de structurile sociale şi culturale asupra indivizilor pentru a-i obliga, fie să se conformeze, fie să adopte conduite cu caracter deviant. În mod similar cu Durkheim, Merton privea crima (fenomenul de infracţionalitate) ca un fapt *normal,* ca un tip de răspuns oferit unei anumite situaţii. Cu alte cuvinte, formele de comportament deviant sunt la fel de normale, prin presiunile normative exercitate, ca şi oricare comportament conformist.

În acelaşi timp, Merton considera devianţa ca un tip de incapacitate individuală, indusă socio-cultural, concretizată prin imposibilitatea realizării scopurilor propuse de societate cu mijloace legitime. O asemenea incapacitate depinde de *structurile de oportunitate,* adică de accesibilitatea mijloacelor instituţionale pentru diferitele straturi şi clase sociale. Dată fiind distribuţia diferită a oportunităţilor, pentru diferite grupuri sociale, de a atinge scopurile culturale dezirabile, ca şi asimilarea diferenţiată a normelor şi valorilor de către aceste grupuri, devianţa nu are o distribuţie omogenă în cadrul societăţii. Întrebarea fundamentală pe care şi-a pus-o Merton a fost următoarea: *„Care din procedeele existente este cel mai eficient pentru a obţine o valoare acceptată din punct de vedere cultural?"*[4].

În mod evident, un răspuns clar la această întrebare implică recunoaşterea faptului că, de cele mai multe ori, eficienţa sau eficacitatea o oferă mijloacele incorecte sau ilicite din punct de vedere social şi nu cele corecte sau licite.

Din punct de vedere al raportului între mijloacele şi scopul acţiunii, al raţionalităţii în sens weberian, societatea americană este caracterizată de o ruptură: pe de o parte este exaltat, în mod ideologic, scopul acţiunii şi credinţa că accesul la el este deschis tuturor, iar pe de altă parte, mijloacele sunt distribuite neuniform la nivelul diferitelor straturi sociale. Această ruptură facilitează, însă, paradoxal eficienţa acţiunii prin utilizarea unor căi şi mijloace care le ocolesc pe cele legale. Situaţia este comună nu numai membrilor unei clase, ci şi altora incluşi în alte clase, datorită faptului că scopurile culturale sunt, în mod real, idealuri pe care nu toţi oamenii le interiorizează ca atare.

De aceea, tendinţe de devianţă există în toate clasele sociale, dar în proporţii relative. *„Comportamentul deviant apare pe scară largă* – menţiona Merton – *numai atunci când, în mod vital, un sistem de valori culturale proslăveşte, ca fiind superioare tuturor celorlalte, anumite scopuri de succes comune pentru întreaga masă a populaţiei, în timp ce structura socială restrânge în mod riguros sau închide complet accesul la moduri aprobate de realizare a acestor scopuri, pentru o parte considerabilă a aceleiaşi populaţii*[5].

[4] Vezi Robert King Merton, *Social Theory and Social Structure,* enlarged edition, New York, Free Press, 1968, p. 134–135.

[5] *Ibidem,* p. 146.

Dată fiind închiderea căilor de acces la mijloace instituționalizate și dezirabile social, care caracterizează starea anomică, indivizii își adaptează conduita și-și reglează acțiunile la diferite situații sociale în modul următor[6]:

Tipologia modurilor de adaptare individuală la situații sociale anomice (conform cu R.K. Merton)

Moduri de adaptare	Scopuri culturale	Mijloace instituționalizate
I. Conformitate	+	+
II. Inovație	+	–
III. Ritualism	–	+
IV. Evaziune	–	–
V. Răzvrătire	±	±

+ = *Acceptare;* – = *Respingere;* ± = *Respingere* a valorilor dominante și *înlocuirea* lor cu noi valori.

a. *Conformitatea* atât cu scopurile (+), cât și cu mijloacele (+) reprezintă maniera cea mai obișnuită de adaptare individuală, care face, de fapt, posibilă ordinea socială. Deși este menționată de Merton în tipologia sa, această formă de adaptare nu este legată propriu-zis de conduita deviantă, decât în măsura în care toate celelalte moduri de adaptare reprezintă „devieri" de la tipul conformist;

b. *Inovația* se caracterizează prin acceptarea scopurilor culturale (+), dar prin incapacitatea de a utiliza mijloacele instituționalizate (–), ceea ce antrenează tendințe de folosire a unor mijloace neconvenționale sau ilegale. Conduitele de tip „inovator" sunt determinate de către procesul de socializare negativă sau inadecvată, care obligă indivizii să recurgă la căi ilicite de realizare a scopurilor. Între aceste conduite se numără cele infracționale, care încalcă legea, pentru a realiza succesul, puterea sau bogăția ca scopuri valorizate cultural. În această categorie se includ atât actele infracționale (prostituția, crima organizată, afacerile necinstite etc.), comise frecvent de către reprezentanții straturilor celor mai de jos ale societății, datorită educației și venitului scăzut, cât și delictele „gulerelor albe" (ale oamenilor de afaceri) constând în fraudă, corupție, mită ș.a. Istoria marilor averi din America – sublinia Merton, referindu-se la bogățiile obținute prin asemenea mijloace necinstite, – este plină de asemenea „inovații instituționale" dubioase. Totuși, așa cum observa el, nu toate conduitele inovatoare sunt delincvente sau disfuncționale pentru societate, ci dimpotrivă, întrucât adeseori normele pot fi greșite, iar individul inovator poate fi un „erou" care a avut curajul și prevederea de a provoca schimbarea lor;

c. Ritualismul caracterizează acele conduite care, dat fiind eșecul scontat al scopurilor culturale, le abandonează (–) pentru a se concentra în mod „birocratic" și ritualist asupra mijloacelor (+). Această formă de adaptare caracterizează, cel mai

[6] Sorin M. Rădulescu, *Homo Sociologicus,* București, Casa de Editură și Presă „Șansa", 1994, p. 193–196.

adesea, anumite tipuri de nevroză, straturile sociale mijlocii, care respectă mijloacele instituționale fie din conformism, fie din nevoia de respectabilitate, fără a se bucura de oportunitățile celor din clasele superioare, în ceea ce privește ascensiunea pe scara ierarhiei sociale. Un asemenea mod de adaptare este denumit ritualism, întrucât respectarea normelor constituie mai mult un ritual și nu o posibilitate efectivă de a atinge scopul cultural respectiv;

d. Evaziunea (retragerea) se referă la acele conduite care resping atât scopurile culturale (–), cât și mijloacele instituționale de a le realiza (–). Dată fiind imposibilitatea de a realiza aceste scopuri datorită inaccesibilității mijloacelor, indivizii renunță la ambele, adoptând ca moduri de adaptare defetismul, chietismul (concepție care consideră pasivitatea contemplativă ca adevăratul ideal al vieții) și evaziunea. Acestea caracterizează conduitele individuale ale psihoticilor, proscrișilor, alcoolicilor, drogaților, vagabonzilor, sinucigașilor etc., care sunt excluși de fapt din societate ca elemente parazitare;

e. Răzvrătirea se caracterizează prin nonconformitate ori rezistență puternică față de structura socială, manifestându-se prin respingerea scopurilor (–) propuse de aceasta și a mijloacelor instituționale (–) de a le realiza, ca și prin tendințele de a modifica vechea structură ori a inova alta nouă, definită de noi scopuri (+) și noi mijloace (+). Această formă de „adaptare" – sublinia Merton – se manifestă atunci când sistemul instituțional este considerat, de o serie de indivizi, ca un obstacol în calea satisfacerii unor scopuri legitime. Ea este specifică, de pildă, grupurilor de *„hippies"*, iar în plan politic caracterizează pe revoluționari sau pe radicalii care își propun să schimbe ordinea socială.

Deși supusă mai multor critici, paradigma elaborată de către Merton a devenit un punct de referință pentru teoriile care se ocupă de cauzele devianței, ale criminalității, corupției, prostituției, consumului de droguri ș.a. Dar Merton nu s-a limitat la o simplă teoretizare, ci s-a implicat activ în proiectarea unor programe de protecție socială în sprijinul tuturor acelor dezavantajați, care adoptă, adeseori, mijloace „inovative" (ilicite) pentru a ajunge la scopurile dorite.

Pentru preocupările sale, permanent atente la aplicațiile practice, și pentru contribuțiile sale laborioase în domeniul sociologiei, modelate nu de speculații, ci de viața reală, R.K. Merton a fost denumit, nu o dată, de către foștii săi studenți, *Mr. Sociology,* iar unul dintre aceștia, Jonathan C. Cole – ajuns rector al Universității Columbia –, a spus, într-o anumită ocazie, că dacă *„ar fi existat un premiu Nobel pentru sociologie, n-ar fi existat nici o îndoială că el* (Merton) *l-ar fi obținut".*

Într-un portret schițat lui Merton, în 1961, în „New York Magazine", Morton Hunt l-a descris ca manifestând o *„surprinzătoare îmbinare de interese pentru orice domeniu cu un talent pentru conversația de bună calitate, întrecut doar ușor de faptul că el este alarmant de bine informat despre orice, de la baseball și până la Kant și nu ezită să vorbească oricui despre orice sau despre totul".* Această caracterizare este compatibilă cu lucrarea *On the Shoulders of Giants,* în care Merton trece dincolo de granițele sociologiei. Considerată de însuși Merton ca o „idee generoasă", cartea pune în evidență profunda sa curiozitate, orizontul larg al

prodigioasei sale activităţi şi perseverenţa deosebită cu care a conceput-o. Efortul depus la această lucrare a început în anul 1942, atunci când, într-un eseu denumit *A Note on Science and Democracy,* Merton s-a referit la remarca lui Isaac Newton: *„Dacă am reuşit să văd mai departe, aceasta se datorează faptului că am stat pe umerii uriaşilor"* (predecesorilor). Într-o notă de subsol, Merton a subliniat faptul că *„Aforismul lui Newton este un enunţ standardizat, care şi-a găsit expresii repetate cel puţin începând din secolul al XII-lea".*

Dar Robert Merton nu s-a oprit aici. În următorii 23 de ani, el s-a întors, în timp, pe urmele acestui aforism şi şi-a încheiat cartea în anul 1965. Denis Donoghue, critic literar, care a admirat această carte, a scris despre ea ca despre *„o operă de artă excentrică şi totuşi concentrică, o lucrare suficient de flexibilă pentru a permite digresiuni la fiecare 10 pagini".*

În deceniul 4, Merton şi-a publicat cunoscutul său articol *The Self-Fulfilling Prophecy,* pornind de la cunoscuta teoremă a lui Thomas: *„Dacă oamenii definesc situaţiile ca fiind reale, ele sunt reale în ceea ce priveşte consecinţele lor".* Pornind de aici, Merton a apreciat că oamenii nu reacţionează numai la caracteristicile obiective ale unei situaţii, ci mai ales, la *semnificaţia* pe care o acordă acestei situaţii. Iar o dată ce atribuie această semnificaţie situaţiei respective, chiar conduitele lor, implicit consecinţele acestora, ajung să fie determinate de situaţie. Din acest punct de vedere, definiţiile publice (comune) ale unei situaţii sociale, care se concretizează în profeţii sau predilecţii, devin parte componentă a situaţiei şi afectează dezvoltarea ei viitoare, fapt obişnuit în lumea bursei şi a afacerilor. În acest sens, Merton a dat celebrul exemplu al „Vinerei negre" a lui *The Last National Bank,* o bancă americană prosperă din perioada interbelică, care, în virtutea speculaţiilor (zvonurilor) că va intra în crah, a ajuns, cu adevărat în stare de crah şi asta, pentru că depunătorii, sensibili la *definirea situaţiei* (la *profeţie*), au ajuns să-şi retragă economiile, contribuind, în acest fel, ei înşişi, la căderea băncii. Profeţia care se îndeplineşte de la sine, tocmai prin faptul că a fost enunţată – observa, cu acuitate, Merton – este, la început, o definiţie falsă a realităţii, care angajează un nou comportament, care, la rândul lui, transformă definiţia falsă iniţială într-o stare reală. Conflictele etnice şi rasiale – menţiona el – se pot explica prin acelaşi mecanism enunţat în teorema lui Thomas. *„Deşi îi lipseşte succesul şi precizia teoremei lui Newton, ea* (teorema lui Thomas – *subl. ns., – S.M.R.*) *este înzestrată cu aceeaşi relevanţă, fiind aplicabilă, în mod ilustrativ, în multe, dacă nu în majoritatea proceselor sociale"*[7].

În ultimele 3 decenii şi jumătate, Merton şi-a concentrat preocupările în direcţia culegerii de informaţii, în scopul elaborării unei cărţi despre *serendipitate*[8], adică despre „şansa de a descoperi, în cursul cercetării, fapte teoretice importante, care

[7] Robert King Merton, *The Self-Fulfilling Prophecy,* în lucrarea *The Substance of Sociology. Codes, Conduct and Consequences* (edited by Ephraim H. Mizruchi), New York, Appleton-Century Crofts, Meredith Publishing Company, 1967, p. 225.

[8] După numele prinţului Serendip, din Shri-Lanka, poveste în care eroii descoperă, permanent, prin hazard sau înţelepciune, lucruri pe care nu le caută.

conduc pe omul de ştiinţă la noi descoperiri pe care nu le-a anticipat". El a conceput-o în acelaşi spirit ca şi cartea sa din tinereţe, pe care a semnat-o cu acronimele OTSOG (*On the Shoulders of Giants).* În prima versiune, Merton s-a concentrat, cu precădere, asupra rolului activ al cercetării empirice în dezvoltarea teoriei şi elaborarea ipotezelor de lucru: *„Ea suscită, refondează, reorientează şi clarifică teoria",* dar serendipitatea îl confruntă, adeseori, pe cercetător cu *„date neaşteptate, aberante şi, totuşi, fundamentale, care-i dau ocazia de a dezvolta o nouă teorie sau de a reformula o teorie deja existentă"*[9]. Noua versiune a teoriei despre serendipitate i-a luat lui Merton mulţi ani şi ore obositoare de muncă, el notând, cu minuţiozitate, pe fişe clasificate în funcţie de diferite subiecte, diverse informaţii asupra temei de bază. Cei din anturajul său au descris tot acest travaliu, povestind că, în majoritatea zilelor, Merton îşi începea orele de muncă la 4^{30} dimineaţa, luând conştiincios notiţe şi fumându-şi pipa în compania câtorva pisici din cele 15 pe care le avea.

În ultimii ani ai vieţii sale, marele sociolog american a avut de înfruntat nu mai puţin de şase cancere, timp în care editorul său din Italia i-a cerut permisiunea să publice lucrările sale despre serendipitate, ca o carte separată. Cu patru zile înainte de a muri, Princeton University Press şi-a dat acordul publicării versiunii engleze a cărţii, sub titlul *The Travels and Adventures of Serendipity.*

Lucrările şi studiile ştiinţifice semnate de către Robert King Merton sunt prea numeroase pentru a fi dezbătute aici în detaliu. A fost o personalitate ştiinţifică, cu adevărat, grandioasă, un „uriaş" deschizător de drumuri pentru nenumărate generaţii de sociologi.

Încă din anul 1975, ca o recunoaştere unanimă a meritelor sale, Merton a fost ales preşedinte al Asociaţiei Americane de Sociologie. În această calitate, a contribuit la creşterea prestigiului sociologiei în lumea academică şi la extinderea ei în diverse domenii aplicate. Cariera sa profesională a mers în paralel cu dezvoltarea şi acceptarea sociologiei ca ştiinţă. La sfârşitul anului 1939, în Statele Unite, existau mai puţin de 1 000 de sociologi, dar curând, după ce Merton a fost ales preşedinte al Asociaţiei Americane de Sociologie, acest număr s-a ridicat la circa 4 500.

Dacă ar fi existat un premiu Nobel pentru sociologie, probabil că Robert King Merton l-ar fi câştigat cu prisosinţă, deşi el a respins întotdeauna această idee. Totuşi, el a iniţiat ideea creării unui al „41-lea loc" în lumea academică (ca o aluzie la Academia Franceză unde numărul „nemuritorilor" este limitat la 40), pentru a simboliza aprecierea arătată celor mai talentaţi oameni de ştiinţă, care ar fi trebuit să câştige premiul Nobel. Merton a fost însă un om modest. În mod paradoxal, poate, nu marele sociolog, ci fiul său, Robert, a câştigat, în anul 1997, premiul Nobel pentru economie.

SORIN M. RĂDULESCU
13–14 iunie 2003

[9] Robert King Merton, *Sociological Theory,* în „American Journal of Sociology", 1945, p. 469; vezi, de asemenea, capitolul *The Bearing of Empirical Research on Sociological Theory* din lucrarea lui Merton, *Social Theory and Social Structure,* enlarged edition, New York, Free Press, 1968, p. 156–162.

O LUME CU SISTEME SLAB STRUCTURATE. CONSIDERAŢII ASUPRA ROLULUI AMERICII LA SCARA ISTORIEI UNIVERSALE

ILIE BĂDESCU

1. ROLUL FACTORILOR STRUCTURANŢI ÎN ISTORIE

Geopolitica s-a impus nu atât prin contribuţia geopoliticienilor germani, în frunte cu Fr. Ratzel, cât printr-un studiu extrem de concentrat al englezului Halford Mackinder, publicat în 1904, sub titlul semnificativ: *The Geographical Pivot of History*.

Noţiunea lansată de geopoliticianul britanic este cea de *insulă-lume*, pentru a desemna zona continentală a Eurasiei şi zona de centură a teritoriilor de ţărm care-o înconjoară. Geograficeşte, lumea pare a fi una *structurată* tocmai prin relaţia dintre *nucleul* ei (numit de Mackinder *Heartland*, suprapus peste Eurasia) şi această *zonă de centură interioară,* pe care americanul J. Spykman o va numi *Rimland*, indicând situarea ei între Heartland şi marea întindere de ape, în cuprinsul căreia s-au dezvoltat „puterile maritime".

Prin urmare „dualismul mare–uscat" apare transpus ca dualism între „puterile maritime" şi „puterile uscatului", dualism care le apare multor geopoliticieni ca fiind relaţia cu cea mai mare putere structurantă, în ceea ce priveşte configuraţia şi dinamica spaţială a lumii cu SUA.

Dar nu numai spaţiul acţionează modelator şi deci structurant asupra lumii, ci şi timpul. Încât geopolitica îşi completează perspectiva asupra lumii numai după ce recuperează dimensiunea ei temporală, ceea ce arată că o lume ca a noastră este numai una dintre lumile istorice şi nicidecum lumea însăşi.

Faţă de relativitatea istorică a lumilor care s-au succedat în timp, S. Huntington apreciază că, de fiecare dată, lumea a fost remodelată prin contribuţia unui alt agent şi a unei puteri distincte. Lumea europeană, precizează el, a fost modelată, pe rând, de puterea *principilor*, a *naţiunilor*, a *ideologiilor* şi, astăzi, a *civilizaţiilor religioase*.

Orice agent care contribuie la edificarea *ordinii istorice* a lumii, punând capăt unor epoci de criză, se evidenţiază ca *factor structurant* de relevanţă universală.

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr.1–2, p. 15–26, Bucureşti, 2003

Aşa a fost Roma în Antichitate, Bizanţul în Evul Mediu, Anglia în epoca modernă, America, începând cu secolul al XX-lea. Între toate acestea, creştinismul acţionează drept cea mai teribilă *putere structurantă* la scara *istoriei universale*. Coborârea lui Dumnezeu în lume, ca Dumnezeu *înomenit*, a însemnat şi o re-creare a lumii, încât istoria universală se socoteşte cronologic prin cele două mari ere ale ei: înainte şi după Hristos. Acest calendar universal a fost contestat numai de invazia păgânismului, prin bolşevizarea care a zguduit fruntariile lumii în secolul XX. Aşadar, despre o lume dată (istorică) putem spune că este una cu un *sistem slab structurat* ori una cu un *sistem puternic structurat*.

În epoca modernă s-a afirmat ideea că sistemul cu cea mai mare putere structurantă a lumii este *economia*. Triumful acestei idei este legat şi de particularitatea generalizării, în epoca modernă, a *naturalismului* metodologic (care leagă totul de primatul materiei), în particular de împrejurarea impunerii prin forţă a marxismului ca „parareligie" în Europa, de către puternice secte de intelectuali, afirmate în mediile urbane după secolul luminilor [I. Bădescu, 1995]. Ceea ce nu s-a observat însă în toate aceste explicaţii naturaliste este faptul că triumful economiei moderne, a unui nou capitalism, se datorează hotărâtor triumfului moralei creştine în spaţiul afacerilor, cum a şi dovedit-o un sociolog creştin, Max Weber. Încât nu *economia* este *sistemul structurant al lumii moderne*, ci *morala creştină* din *fundalul* economiei, deci *sistemul spiritual* [Weber, 1995]. Tocmai de legitatea aceasta se leagă şi *afirmarea unei noi puteri structurante* în *geografia politică* a lumii, spre finele epocii moderne: America. Vom inaugura aici o serie de analize consacrate Americii, ca factor structurant la scara istoriei universale.

2. LUMI CU SISTEME SLAB STRUCTURATE. AMERICA – FACTOR STRUCTURANT AL NOII EUROPE

Lumea europeană era la începutul secolului o lume cu un sistem totuşi *slab structurat*, deci cu o *integrare scăzută*, atestată în chip tragic de prima conflagraţie mondială. *Imperiile* şi *dinastiile* nu mai aveau puterea de a *structura* lumea. Aceasta devenise, între timp, scena altor actori, burgheziile naţionale cu formaţiunile politice asociate (statele naţionale), şi va intra în conflict cu vechiul sistem european, bazat pe imperii, atât de slab structurat şi total inabil să mijlocească o nouă structură, *o tendinţă structurantă* nouă.

În aceste condiţii, între *agenţii purtători ai unei noi „structuri"* şi *agenţii apărători ai lumii vechi* se deschide un *mare conflict*, care va şi conduce la *deflagraţia mondială*. Aceasta, de fapt, punea în scenă, în confruntare deschisă, o *lume* şi un *sistem*, *lumea veche* şi *sistemul capitalist* [Wallerstein, 1974]. Între timp, *vechiul sistem* (al imperiilor şi al marilor dinastii) devenise atât de radical însăşi *osatura lumii*, încât el nu mai putea fi înlăturat decât prin prăbuşirea şi rezidirea lumii pe temeliile unui *nou sistem*, „sistemul mondial modern", care este în mare măsură unul şi acelaşi cu „*noul capitalism*".

Inițiatorul și propagatorul unei *noi puteri de structurare a lumii* a fost America, căci ea a creat noul sistem de *organizare* a lumii (America a fost inspiratoarea *Păcii de la Versailles* și a *Tratatului de la Trianon*). Într-o accepție mai cuprinzătoare, putem afirma că America a fost, în tot secolul XX, *factorul structurant* al noii lumi istorice, rezidită, începând cu Tratatul de la Trianon, după un proiect ce răspundea marelui vis al popoarelor: *eliberarea din închisoarea imperiilor.*

Vom prezenta, în cele ce urmează, acest proiect și vom încerca să aflăm dacă se poate vorbi actualmente despre criza „proiectului american" și deci, despre o nouă *anarhie mondială*, așa cum a fost cea de la începutul secolului și cea de la mijlocul lui, când tot America a reprezentat *factorul structurant* la scara lumii, chiar dacă a fost nevoită să admită un „proiect secundar", care, pentru prima dată în istorie, reînvia imperiul și idolatria orientală de tipar asiro-babilonian, în chiar miezul Europei. Este vorba despre proiectul bolșevic ieșit din laboratoarele (între timp mondializate) ale neocomunismului internaționalist [I. Bădescu, M. Ungheanu, 2000].

Să examinăm mai îndeaproape conceptul american al *noii Europe* (noul proiect istoric). El a fost pregătit de *corporațiile de specialiști americani* inspirate de gândirea și doctrina respectului suprem la adresa popoarelor, percepute ca persoane unice în fața lui Dumnezeu.

Să examinăm deci mai îndeaproape conceptul american al noii Europe, concept care va sta la baza *proiectului american de reorganizare a lumii la începutul secolului al XX-lea*, după încheierea celei dintâi conflagrații mondiale, în care se confruntaseră două sisteme și deci *două lumi* atât de bine reprezentate de cele două alianțe: ale Puterilor centrale, una, și ale Puterilor Marii Înțelegeri (Puterile Antantei), cea de-a doua. America, ce se menținuse până atunci între „zidurile închise" ale doctrinei Monroe [Ireland, 1938, p. 328], iese din „izolare" și, în 1917, declară război Germaniei și, prin aceasta, *concepției imperialiste* a lumii.

3. OAMENII *PĂCILOR AMERICANE.* MODELUL AMERICAN AL LUMII ȘI EUROPA NAȚIUNILOR

„Președintele Wilson concepe această intervenție ca pe o cruciadă".

„America trebuie, susținea la vremea aceea președintele american, să impună triumful principiilor democratice pe care europenii nu au știut să le dezvolte. Europa care va fi construită după război va fi o *Europă a naționalităților.* Noi state vor fi schițate pe ruinele imperiilor din estul și centrul Europei" [P. Claval, 2001, p. 48].

Europa trebuia reclădită, deci, pe temeiul unei democrații reale, adică a unei „puteri reale a popoarelor". În consecință, președintele Wilson va proiecta o *Europă nouă*, rezidită pe temeiul „principiului naționalității". Lumea de după război urma să fie o „lume a națiunilor unite". Aceasta era „lumea nouă", cum o va și califica Isaiah Bauman în 1921, într-o conferință cu titlul *The New World. Problems in Political Geography* („Lumea nouă. Probleme de geografie politică").

Ce extraordinară noutate are acest proiect american prin care răzbate în istorie o *nouă energie*, o forță structurantă a cărei eficacitate este vădită tocmai de noul *sistem mondial*, zidit pe temelia „națiunilor libere" și „unite"! (Pe acest model va fi fondată și „Liga Națiunilor", extraordinar instrument al păcii mondiale.) Noutatea proiectului este atestată chiar de principiul inspirator al *păcii* și, deci, al „noii ordini mondiale", triumfător, prin gândirea politică a lui Wilson, ca „principiu al naționalității". Ideea axială a președintelui american asupra noii lumi era aceea că „democrația" nu va fi deplină decât atunci când „puterea poporului" (*cratos* = putere, *demos* = popor) va fi una efectivă, adică se va exprima în *dreptul internațional*, va deveni *principiu de drept*. Aceasta însemna ca *popoarele* să fie *subiecte ale dreptului* nu doar *obiecte* ale lui, și să se manifeste libere, juridic și politic (deci *suveran*) ceea ce conduce la forma *statului național*. Pentru aceasta, însă, trebuia să se renunțe la vechile principii de drept, care conferiseră prerogative juridice monarhiilor și imperiilor. În consecință, „lumea nouă" era o lume întemeiată pe un sistem ale cărui *forțe structurante* erau: *suveranitatea popoarelor* și *prosperitatea economiilor* [H. Truman, 1947]. Pentru rezidirea acestei lumi se cerea o cunoaștere a Europei sub aspectul ei *etnic*, *etnoteritorial*. Pe ruinele imperiilor trebuiau schițate noile state naționale.

Pentru a asigura succesul noului proiect, președintele Wilson înțelesese că este obligatorie „cunoașterea etnică a continentului", astfel că, pentru prima dată în istorie, sunt implicate în pregătirea păcii mari *corporații de specialiști* (cam tot atunci se petrecea, pentru Rusia, prima ofensivă a unei mari ideocrații, o corporație ideologică de monstruoase proporții și de extracție antichristică și antinațională: ideocrația bolșevică). În conformitate cu noua viziune, care cerea fondarea oricărui proiect pe respectul popoarelor și deci pe cunoașterea situațiilor etno-teritoriale, prin mijlocirea marilor corporații de intelectuali specialiști (nu ideologi), președintele Wilson va apela, aflăm prin P. Claval, la colonelul House (omul lui de încredere) care recrutează (prin *City College* din New York) *150* de persoane – instalate în birourile de la American Geographical Society, în 1917 [cf. P. Claval, 2001, p. 49].

Isaiah Bowman disponibilizează biblioteca și *cartoteca* societății pentru noul grup de specialiști, iar „hărțile, care acoperă la scări diferite toată Europa, sunt puse la dispoziția participanților la Conferința de Pace" *(ibidem)*.

„Imediat după armistițiu – *trei camioane de material adunat* sunt încărcate pe un vapor cu destinația Europa" *(ibidem)* însoțite de Isaiah Bowman (ca „specialist teritorial al conferinței"). „În jurul lui *se reunesc* consilierii *în domeniul geografiei* ai diverșilor negociatori ai Tratatului – Emanuel de Martonne, pentru Franța, Alan E. Ogilvie, pentru Marea Britanie, Jovan Cvijic, pentru Serbia, O. Marinelli pentru Italia" *(ibidem)* (și, adăugăm noi, Sabin Manuilă pentru România). Problemele care se ridică în fața echipelor de specialiști, care căutau soluții în conformitate cu proiectul wilsonian, erau următoarele:

1. grupurile etnice nu ocupau teritorii continue, de unde dificultatea reorganizării teritoriale a Europei;

2. teritoriile statelor noi trebuiau să aibă resurse suficiente şi complementare, ceea ce era o altă exigenţă a experţilor în trasarea frontierelor.

Între noile state ce se năşteau atunci, putem constata că România întrunea ambele criterii la scară maximală. Harta întocmită de Sabin Manuilă, prin suprapunerea cartogramei *etnice* (a răspândirii masive a românilor în teritoriu) şi a cartogramei politice (a noului stat, care se suprapunea atunci peste România întregită sau „România Mare", cum a fost numită) a rămas mărturie pentru acest fapt.

Stăruind încă asupra modului american de implicare în restructurarea lumii, vom reţine alte câteva aspecte cu totul semnificative pentru noua concepţie de organizare a păcii la scară globală. Modul în care lucra echipa americană ne conduce să înţelegem că o dată cu „principiul naţionalităţii" triumfa în lume şi o nouă ştiinţă, diferită radical de vechea „psihologie a popoarelor", o ştiinţă care permitea o bună *cunoaştere* a situaţiilor *teritoriilor şi etniilor* în cadrele lor de *viaţă istorică şi geografică*. În acest punct, Wilson se întâlnea cu noul tip de intelectual al epocii, atât de răspicat întrunit de o figură precum aceea a lui Isaiah Bowman. La rândul său, acesta ieşise dintr-o tradiţie a ştiinţei teritoriului. Căci el fusese elev al lui Nathaniel Shaler şi William Morris Davis la Harvard şi se remarcase prin studiile efectuate în domeniile „geologiei, geomorfologiei şi geografiei în Anzii Centrali (nordul statelor Chile, Bolivia şi Peru)" [P. Claval, p. 48]. (Munca aceasta îl propulsează director al „American Geographical Society", unde va rămâne până la 1935 *(ibidem)*.

Confruntat cu *o sarcină ştiinţifică*, pe lângă una politică, Wilson va apela deci nu la ideologi (analişti politici), ci la o mare *corporaţie de specialişti* în noile ştiinţe: etnografi, etnogeografi, istorici, jurişti etc., cei 150 de specialişti concentraţi la City College, cărora Isaiah Bowman le pune la dispoziţie biblioteca şi cartoteca de la „American Geographical Society" *(ibidem)* fiind, într-un fel, ziditorii păcii. Căci graţie lor, „participanţii la conferinţă puteau dispune de hărţile care acoperiseră, la scări diferite, toată Europa", „diagramele-bloc" redând foarte clar „problemele structurale din diferite regiuni" (p. 49).

În ce consta deci noutatea proiectului american de reorganizare a lumii şi deci *sistemul noii lumi*?

Mai întâi, în tipul nou de stat şi de *comunitate* pe temelia cărora este iniţiată rezidirea lumii: *naţiunea* şi *statul naţional*. În al doilea rând, în ideea că noua „gospodărie" a lumii se va baza, în gestionarea ei, pe o nouă cunoaştere, care aşeza în centru „un fel de ştiinţă a naţiunii". Aceasta îmbină, într-o formulă nouă, etnografia, geografia, sociologia, politica, economia, demografia, istoria şi statistica. Curiozitatea este că această nouă orientare va da roade depline în cultura română printr-o şcoală ca aceea a lui D. Gusti, care va *inova* cunoaşterea colectivităţilor omeneşti în conformitate cu noua direcţie, creând o nouă paradigmă: *ştiinţa naţiunii*, bazată pe cercetarea interdisciplinară a *unităţilor sociale* de tipul satelor, regiunilor, naţiunilor etc. Instrumentul propus pentru a oferi consultanţă în vederea gestionării problemelor la scară mondială urma să fie Institutul Social al Naţiunilor, care ar fi trebuit să elaboreze grabnic marea serie a enciclopediilor sociale ale Naţiunilor Unite.

Intervenţia americană în remodelarea geografiei politice a lumii va înregistra un al doilea moment, în timpul celui de-al doilea război mondial, când Bowman a fost însărcinat de preşedintele Roosevelt cu pregătirea decolonizării [Claval, 2001, p. 50]. După triumful gândirii geopolitice a lui Mahan (1840–1914), centrată pe ideea „influenţei puterii maritime în istorie" (cum sună titlul lucrării acestuia, publicată în 1890), care a reprezentat prima internaţionalizare a geopoliticii americane, triumful geopoliticii decolonizării, legată tot de doctrina americană asupra unei „lumi noi" (legată, în particular, de numele lui Bowman, cum am văzut) reprezintă a doua internaţionalizare majoră a geopoliticii americane; aceasta va participa, de la Mahan încoace, în mod constant, la regândirea lumii [Mahan, 1890]. Doctrina lui *Mahan* inaugurase o nouă paradigmă, centrată pe ideea axială a „rolului mării" în istoria universală. Lucrarea sa apăruse la 1890, cu 14 ani înaintea celebrului studiu al lui Halford J. Mackinder (1861–1947), *The Geographical Pivot of History* (articol apărut în 1904, în „Geographical Journal"), în care este formulată răspicat teza „dualismului geopolitic" mare–uscat şi ideea importanţei Heartland-ului, adică a teritoriului ce se suprapune în mare măsură cu întinderea continentală a Eurasiei, în istoria lumii.

Cu preşedintele W. Wilson şi cu doctrina acestuia de reorganizare a Europei, sub forma unei Europe a statelor-naţiuni integrate într-o *logică spaţială,* pe care o va explicita H. Mackinder în lucrarea sa amintită, consemnăm al doilea mare triumf al *gândirii americane* în lume. Corelativul strict ştiinţific al doctrinei *etnopolitice* americane este tocmai studiul din 1921 al lui Isaiah Bowman, *The New World. Problems in Political Geography.* Acesta consemna că lumea nouă are şansele păcii, căci decupajele de după primul război mondial au redus enorm tensiunile etnice, şi dacă noile state vor reuşi să-şi dezvolte economiile, atunci pacea va fi durabilă. Apărea, iată, o idee nouă conform căreia „bogăţiile nu mai sunt considerate instrumentele puterii prinţilor, ci un element indispensabil pentru înflorirea paşnică a popoarelor" [P. Claval, 2001, p. 49]. Este bine să ne reamintim că această paradigmă a ştiinţei societăţii care aşează în centru nu *rasele,* nici prinţii, ci puterea popoarelor, se afirmase în răspăr cu marele curent de gândire rasistă şi darwinistă, care triumfau în Germania şi Anglia. Este suficient să ne amintim doar lucrările lui Ellsworth Huntington (1876–1947) – *The Character of Races, as Influenced by Physical Environment, Natural Selection and Historical Development,* 1924 – ori lucrările demografului G. Ravestein, ca să nu le mai reamintim pe ale geopoliticienilor germani, [I.N. Sava, 1998] pentru a înţelege cât de radicală este *reorientarea* gândirii geopolitice iniţiată de gânditorii şi savanţii americani. Vom desemna această nouă paradigmă printr-o denumire care o individualizează în gândirea geopolitică la scară mondială [Bădescu, 1998]: *etnopolitica.* Secolul al XX-lea este, pe toată prima lui jumătate şi cu prelungiri semnificative până la pragul timpului nostru, o epocă de triumf al *etnopoliticii* în gândirea mondială şi, iarăşi, suntem aduşi să consemnăm deplinul paralelism al acestei *gândiri noi* în cadrul culturii române. Toată opera de geopolitician a lui

Simion Mehedinți (1942), a lui Sabin Manuilă (1929, 1940), a lui N. Iorga (1938), Anton Golopenția reprezintă o extraordinară ilustrare a etnopoliticii în spațiul gândirii românești. În această viziune, *etnografia* este tot atât de importantă pentru geopolitică precum este *geografia. Poporul și spațiul* (sau teritoriul) reprezintă binomul nuclear al unei *geopolitici științifice*. Dovada veridicității acestei paradigme este opera de succes a politicii și doctrinei americane pe linia regândirii și reorganizării Europei, la începutul secolului al XX-lea. Dacă adăugăm *etnopolitica* la *sociologia națiunilor* [Gusti, 1940], atât de intim legată de noul stil american de gândire a lumii, ne dăm seama că „indigenizarea" cunoașterii, triumful perspectivei *emice* în știința despre om și societate datorează enorm și, de fapt, decisiv, *factorului american* în istoria lumii, intrării Americii pe scena istoriei universale, ca noutatea indubitabilă a sfârșitului și începutului de mileniu. (Așa cum, secolele al XVIII-lea și al XIX-lea au fost atât de radical franceze, engleze și germane în stilul de gândire, căci cine ar putea să ignore, de pildă, hegemonismul gândirii ricardiene pentru o durată seculară în știința economică la scară mondială? A trebuit să apară Liszt pentru ca această hegemonie ricardiană să fie clătinată. Însă teza ricardiană a *avantajului comparativ*, care leagă explicația economică de rolul resurselor, va fi definitiv răsturnată de la „putere" în știința economică abia prin anii '30 ai secolului al XX-lea, prin noua teză a *avantajului competitiv*, introdusă în gândirea economică de românul M. Manoilescu. În viziunea acestuia, nu *avantajul comparativ* și deci resursele, reprezintă factorul decisiv al succesului economic și al superiorității unei economii, ci *avantajul competitiv*, adică *performanța* încorporată în produs, sau, cu un termen clasic, *productivitatea*).

Examinând, deci, intervenția structurantă a Americii în mersul istoriei europene și, treptat, mondiale, dinspre versantul Europei de Sud-Est (central-răsăritene) vom constata că, aici, în deplină analogie cu modelul american care presupunea fondarea oricăror reforme pe cunoașterea realităților și deci pe mobilizarea corporației specialiștilor, statul român creează în timp record (ca și SUA) *corporația intelectuală* de care era *nevoie* în noua concepție și strategie a Păcii. *Cartografia* lui Sabin Manuilă, în care se unifică cele două concepții geopolitice, cea germană (teoria frontierei ca „organ periferic" al centrului) și cea franceză (teoria anceliană a izobarei demografice), dimpreună cu enciclopedia lui Gusti reprezintă cele două instrumente, deopotrivă de *expertizare* și *propagandistice* ale statului român și deci ale noii entități geopolitice care se afirmase pe deplin. *Punctul maxim al acestei afirmări*, în planul noii cunoașteri, este tocmai *cartografia etnopolitică* a lui S. Manuilă și *enciclopedia socială* a lui Gusti. (În Franța, Larousse-ul atinge 17 volume, în Italia, același instrument al enciclopediei atinge peste 100 de volume; în Anglia, Enciclopedia este reeditată în serii înnoite tot la 10 ani; în România, între timp, se începuse *Enciclopedia* personalităților culturale a lui Predescu, dar cea a lui Hasdeu rămânea fără continuatori, cea a lui Gusti oprindu-se la volumul consacrat culturii, cel consacrat personalităților și instituțiilor nefiind nici început. În anii '90, Paul Anghel

relansează *Enciclopedia performanţelor româneşti în secolul XX*, dar autorul este atacat la Televiziunea română „naţională" chiar când era pe patul de moarte şi proiectul său moare o dată cu autorul. În acelaşi interval am iniţiat „Enciclopedia valorilor reprimate", dar proiectul a fost boicotat şi treptat părăsit de *tinerii* cu care-l elaborasem în mare măsură – fiindcă, între timp, suportul pe care-l creasem moare, economic, ei trebuind să-şi câştige existenţa, fiecare cum au putut).

Întorcându-ne, să reţinem ce s-a întâmplat în 1919. Isaiah Bowman, cum am precizat deja, trage concluziile sale de la conferinţă în *Lumea nouă. Probleme de geografie politică* („New World. Problems in Political Geography", 1921). Concluzia sa se referă la principiile care au ghidat reorganizarea Europei şi deci trasarea „Noii Hărţi a Europei Centrale": „a se da satisfacţie aspiraţiilor naţionale acceptând în acelaşi timp anumite retuşuri, astfel încât construcţiile să fie viabile" [Claval, 2001, p. 49]. Sintetizând ideile lui Bowman, Claval precizează: „Întrebarea pe care Isaiah Bowman şi-o pune este simplă: noua lume are şanse să se bucure de pace? Prin ultimele decupaje, tensiunile etnice au fost minimalizate. Dar dificultăţile pot apărea din imposibilitatea noilor state de a construi o economie viabilă (...). Isaiah Bowman regăseşte vechiul demers al statisticienilor, dar la care adaugă o nouă preocupare: bogăţiile nu mai sunt considerate instrumentul puterii prinţilor, ci un element indispensabil pentru înflorirea paşnică a popoarelor – sub privirea binevoitoare a Statelor Unite" (*ibidem*, p. 49).

Imediat după primul război, Gusti, Madgearu şi Pârvan trec la înfăptuirea celui mai curajos *program european* al noii filosofii politice europene, edificarea adevăratei „ştiinţe şi pedagogii a naţiunilor". Din 1915 şi până la conferinţele din 45/46, Gusti va urmări cu tenacitate înfăptuirea acestui nou instrument de cunoaştere şi acţiune în serviciul Păcii Europene, care este Ştiinţa naţiunii. Din acest nou sistem de cunoaştere fac parte *Enciclopedia socială, Atlasul etnosociologic, Filmul sociologic, Muzeul sociologic, Satele şi Plăşile model, monografiile de sate şi de regiuni, Legea Serviciului Social, I.S.R.* şi, apoi, *Institutul Social al Naţiunilor* şi *Expoziţiile etnosociologice*. Acestea toate sunt corelativul noii concepţii de organizare europeană de sorginte europeană. America se vădeşte a fi, la startul noului ciclu istoric, factorul structurant al unei lumi înnoite şi mult mai juste decât lumea veche.

Intrarea Americii, ca factor structurant, pe scena Europei consemnează, deja, un prag însemnat al mondializării istoriei. Faptul că această primă fază a „mondializării istoriei" („globalizării", cum o numim azi) nu căpătase forma unui proces nivelator, ci, din contră, a unui proces care conferă *diversităţii naţionale* şi diversificării un *rol axial*, se datorează stilului american de gândire asupra istoriei şi asupra lumii în era globalizării.

Elementul nou care se iveşte în istoria gândirii geopolitice de prin anii '30 este cel al „internaţionalelor", care deja îşi dispută (cu vechea filosofie wilsoniană) direcţionarea gândirii strategice americane. Din acel moment, deja consemnăm un „fenomen de bifurcaţie" în gândirea americană, pe care-l vom examina într-o

abordare specială, fiindcă acest fenomen reprezintă primul semn de oboseală a unei societăți căreia lumea îi datorează primul *sistem puternic structurat* al unei lumi mondializate (așa cum antichitatea datorează același lucru Romei și deci Imperiului Roman, mileniul patristic, la rândul său, datorează aceasta Imperiului Bizantin, epoca Renașterii Imperiului spaniol al lui Carol Quintul și Filip al II-lea, deci lumii mediteraneene, iar epoca modernă îl datorează Franței, Olandei, Germaniei, dar mai presus de toate, Angliei). Din clipa în care *W. Wilson* va începe să se frământe, nu pentru ce se întâmplă în Texas, la frontiera cu mexicanii, ori în America Latină, care compune celebra obsesie a doctrinei Monroe, ci pentru „bătrâna", anarhizata și obosita Europă, din acel moment începe lunga istorie a unei lumi noi, cu un sistem puternic structurat, cel american. Începea „era americană" a istoriei sau, cu un termen consacrat, *Pax Americana*, căreia lumea și popoarele îi datorează *enorm*. Doar un orgoliu maladiv ar putea să ignore prezența de jertfă și deci tributul de sânge al yankeului pe mai toate ariile acestei *planete*, pe care singurătatea ar împinge-o la o teribilă prăbușire, dacă, acum mai bine de 2 000 de ani, n-ar fi coborât în miezul lumii, al suferinței și al rătăcirii, Dumnezeul făcut rob și răstignit pentru mântuirea popoarelor și, deci, pentru prevenirea primejdiei ruperii omului de Dumnezeul milei și al iubirii. Intrarea Americii pe scena unei lumi pe care secolul luminilor și școala revoluției franceze o îndrumaseră spre fundătura autismului metafizic, provocat prin ruptura de Dumnezeu (prezentată drept cale a „eliberării"; stranie „libertate", înspăimântătoare viclenie!), a constituit tocmai factorul care a reașezat lumea într-un curent spre un „nou echilibru metafizic". Acest echilibru depinde hotărâtor de redescoperirea locului și importanței comunității care-L mărturisește pe Dumnezeu, și a *popoarelor*, ca persoane chemate să se reprezinte *singure* în fața istoriei și a instanței supreme a adevărului și justiției: Dumnezeu. „God bless America!" spune atât de mult depre esența noii gândiri, iar exemplaritatea acestei invocații pentru orice popor arată că, în viziunea Americii, popoarele nu pot primi „binecuvântări" de la nici o putere lumească, ci numai de la Dumnezeul popoarelor, adică de la Dumnezeul care a făcut din toate neamurile o lume înnoită, poporul său.

4. ALTE CONTRIBUȚII AMERICANE DE VALOARE UNIVERSALĂ: *SOCIAL-WORK*-UL ȘI PROBAȚIUNEA

Într-un alt plan, pe care-l atingem aici doar în treacăt, vom sesiza că America a găsit, prima, răspunsul creștin la fenomenul *însingurării săracilor*, ca singurătate a unor întregi categorii sociale, care pot fi împinse în marginalizare și excludere într-o societate ce riscă astfel să sucombe sub povara egoismului celor înstăriți. Această soluție se numește „*social work*" și a fost una dintre cele mai mari invenții creștine la o provocare socială de mari proporții: *săracii* și năpăstuiții sorții. Într-o societate care primea zilnic mii de noi sosiți, ca pe un Pământ al Făgăduinței, problema întâmpinării era una crucială. *Social work*-ul a ieșit dintr-o nouă

sensibilitate colectivă, a fost, deci, creaţia unei „inimi înnoite", capabilă să primească străinul obosit, să-l „omenească", aşa cum spune cuvântul românesc, să-l sature mai întâi, să-i facă loc, să-l ajute să depăşească frica şi singurătatea şi să se simtă pe noul pământ ca acasă. Grija aceasta de cel necăjit, mai puţin norocos, de cel pe care sărăcia l-a însingurat şi l-a aruncat într-o *călătorie* menită a-i aduce o schimbare de soartă s-a numit *social work* şi invenţia acestei noi „instituţii" a fost opera unei femei americance care a şi primit premiul Nobel; prima femeie şi, într-un fel, primul sociolog *practician* (şi singurul până acum), care a primit acest premiu.

Această extraordinară invenţie *măsoară* şi ea puterea structurantă a Americii în lume, o lume care îşi va înmulţi săracii, nu-i va reduce. De data aceasta, puterea structurantă a factorului american în istoria universală, şi deci în creerea Noii Lumi, este atestată în plan *social* şi, iarăşi, denotă cât de mult *datorează* această lume triumfului spiritualităţii creştine prin *rolul mondial al Americii în noua eră a istoriei mondializate*. Întrucât *social work*-ul a fost inventat ca răspuns la masele mari de oameni rătăcitori, provenind din arealuri etnice diverse, purtători de idiomuri extrem de felurite, vorbitori de limbi diferite şi practicanţi ai unor ritualuri de credinţă, la rândul lor felurit colorate, putem spune că prin *social work*-ul american triumfă în lume complementul etnosocial al etnopoliticii, pe care îl putem desemna printr-un termen paradigmatic şi anume „etnosociologia". Aşa cum doctrina lui Wilson va consacra triumful etnopoliticii, această inovaţie a *social-work*-ului, datorată unei femei, consacră triumful *etnosociologiei*, care, cum am precizat, va consemna în cadrul culturii române, iarăşi o culminaţie, prin paradigma gustiană a „ştiinţei naţiunii" şi prin modelul „Legii Serviciului Social", ambele de nedisputată actualitate. Dacă la aceasta adăugăm invenţia „sistemului probaţiunii", un model anglo-american de antrenare a comunităţii în administrarea justiţiei pentru cazurile celor ce-au alunecat în greşeală, avem tabloul complet al acestei mari *renovări creştine a ştiinţei societăţii*, datorată, iată, factorului american, rolul său în istoria universală (de data aceasta, printr-o nouă paradigmă care combină cunoaşterea societăţii cu acţiunea socială într-un „binom" binecuvântat, pe care-l va teoretiza în chip strălucit D. Gusti în perioada interbelică). Dacă ar fi să gândim chestiunea în planul efectelor de întâlnire a geopoliticii şi geoculturii *outland*-ului cu geopolitica şi geocultura Heartland-ului, am putea spune că spaţiul românesc ilustrează într-un chip fericit tocmai transfigurarea unei posibile *coliziuni* într-o binefăcătoare *confluenţă*. A transfigura cele două *influenţe* menite conflictului, prin polaritatea lor, într-o surprinzătoare confluenţă este o probă de vitalitate şi o expresie a vocaţiei universale a spaţiului şi culturii româneşti în cadrul Rimland-ului [Spykman, 1942].

5. DE LA A. MAHAN LA N. SPYKMAN. DESPRE ROLUL RIMLAND-ULUI ÎN VIZIUNEA DE IERI ŞI DE AZI A AMERICII

Importanţa Rimland-ului a fost amplu examinată de către *Spykman*, cel de-al doilea mare geopolitician american, în cele două cărţi ale lui, publicate postum

(1942, 1944). Nicholas John Spykman (1893–1943) face carieră în SUA, venind din Olanda (o altă țară cu vocație „talasocratică", după expresia lui Dughin). Pornind de la distincția lui Mackinder între cele trei zone – Heartland, Outland și zona intermediară – Spykman așează în centrul analizei geopolitice zona intermediară, pe care o numește *Rimland*. *Rimland*-ul este numele lui Spykman pentru ceea ce Mackinder numise „zonă de crescent interior", sau de „centură", care se suprapune cu teritoriile de țărm, ce înconjoară Heartland-ul. În vederile lui Spykman, tocmai Rimland-ul are funcția decisivă în *strategia* acțiunii unei puteri la scara și pe scena lumii. *Rimland*-ul *și diversitatea* lui etnoteritorială compun cheia de succes a unei *politici mondiale*. „Puterile care reușesc să controleze Rimland-ul, fie ele puteri continentale sau maritime, dețin avantajul pe scena internațională. Pentru a rămâne puterea dominantă, Statele Unite trebuie să profite de eterogenitatea Rimland-ului pentru a evita ca *Insula-Lume* să devină monolitică și hegemonică" [P. Claval, 2001, p. 52–53]. Efectul acestei gândiri este, iată, unul *puternic structurant*, căci avertizează și îndrumă spre calea care permite lumii să se apere de „monolitism" și de „hegemonism". Iar calea aceasta trece prin *stimularea și dezvoltarea potențialului* spre *diversitate* și pentru rolul *mijlocitor* (ideea Rimland-ului ca „*punte*" geopolitică) al Rimland-ului. Politica mondială în spațiul Rimland-ului, sugerează Spykman, trebuie să fie una de cultivare a diversității etnoteritoriale și de întărire a funcției naturale de „punte geopolitică" ce revine acestui spațiu. Aceste două idei răzbat în chip organic și viguros în discursul președintelui american la București, în noiembrie 2002. Invitarea României la *rolul de punte spre Est* este o confirmare a contiunității geopoliticii americane în cadrul Rimland-ului.

Chestiunea se arată încă și mai limpezitoare și înalt încurajatoare de îndată ce identificăm în discursul președintelui american și ecoul paradigmelor etnopolitice și etnosociologice, căci, liderul american face trimitere, în discursul său, la cele două *entități geopolitice* îndrituite la dialog: poporul și Biserica, deci cele două surse ale puterii reale, cea din lume și cea supramundană, invocată și deci recunoscută ca putere lucrătoare în istorie, ceea ce atestă, iată, o *continuitate* a gândirii americane, de la W. Wilson la președintele de azi al SUA, G. W. Bush. Rolul și puterea de factor structurant ale Americii la scara istoriei universale sunt, iată, documentate atât prin *direcționările actelor* politicii americane, cât și în planul *structurării discursului* geopolitic, ceea ce induce *optimism* într-o vreme de amplificare a crizelor. Nu se poate găsi în altă parte, la un alt actor geopolitic important al momentului, o atât de răspicată reafirmare a rolului popoarelor și *etnospiritualităților* creștine ale segmentului european al Rimland-ului ca în discursul președintelui Bush. Față de retorica internaționalistă și regionalistă a altor discursuri, singurul semnal de speranță și încurajare vine de dincolo de „oceanul interior" al „lumii noastre", din spațiul Americii. SUA rămân încă singurul sistem *puternic structurat* al lumii noastre și efectul structurant care se transmite dinspre acest sistem spre lumea toată (Insula-Lume) este singura bază sigură a predicțiilor geopolitice realiste în clipa de față.

BIBLIOGRAFIE

1. BĂDESCU, I., DUNGACIU, D. (coordonatori), *Sociologia şi geopolitica frontierei*, vol. 1–2, Bucureşti, Editura Floare Albastră, 1995.
2. BĂDESCU, ILIE, *Idei politice şi sisteme sociologice româneşti*, Tipografia Universităţii din Oradea, 1998.
3. BĂDESCU, ILIE, UNGHEANU, MIHAI, *Enciclopedia valorilor reprimate*, Bucureşti, Editura Pro Humanitate, 2000. (Printre tinerii care au alcătuit nucleul iniţiativei mele se află Dan Dungaciu, Ruxandra Cristea-Dungaciu, Carla Buruiană, Claudia Buruiană, Călin Câmpean, Emil Ţârcomnicu, Radu Baltasiu).
4. BOWMAN, ISAIAH, *The New World. Problems in Political Geography*, World Book Co., New York, 1921.
5. BRĂTIANU, GH., *Chestiunea Mării Negre*, curs, 1941–1942, Universitatea din Bucureşti, editor Ioan Vernescu.
6. CHELCEA, ION, *Neam şi ţară*, Bucureşti, 1940.
7. CLAVAL, P., *Geopolitică şi geostrategie*, Bucureşti, Corint, 2001.
8. CONEA, I., *Transilvania, inimă a pământului românesc*, în „Geopolitica şi Geoistoria", an I, nr. 1, 1941.
9. FOUCHER, M., *Fronts et frontières*, Paris, Fayard, 1991.
10. IORGA, N., *Hotare şi spaţii naţionale*, Vălenii de Munte, 1938.
11. IRELAND, G., *Boundaries, Possessions and Conflict in South America*, Cambridge, 1938.
12. MACKINDER, H., *The Geopolitical Pivot of History*, în „Geographical Journal", vol. 23, 1904.
13. MACKINDER, H., *Democratic Ideals and Reality: A Study of the Politics Reconstruction*, Constable, Londra, 1919.
14. MAHAN, ALFRED T., *The Influence of Sea Power upon History: 1660–1783*, Little Brown, Boston, 1890.
15. MANUILĂ, SABIN, *Evoluţia demografică a oraşelor şi minorităţilor etnice din Transilvania* în „Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială", Bucureşti, an VIII, nr. 1–3, 1929.
16. MANUILĂ, SABIN, *Studiu etnografic asupra populaţiei României*, Bucureşti, 1941.
17. MEHEDINŢI, SIMION, *Opere complete*, Biblioteca Enciclopedică, Fundaţia Regală, Bucureşti, 1943.
18. SAVA, IONEL NICU, *Şcoala geopolitică germană*, Bucureşti, Info-Team, 1998.
19. SEIŞANU, R., *Principiul naţionalităţilor*, Bucureşti, 1935.
20. WALLERSTEIN, I., *The Modern World System*, New York, Academic Press, 1974.

DIN ATLANTIC SPRE EURASIA. MAI ESTE ACTUAL MACKINDER?

DARIE CRISTEA

I

La începutul secolului al XX-lea, Halford J. Mackinder statua paradigma fundamentală a geopoliticii anglo-saxone a primei jumătăți a secolului vitezei. Nu este lipsit de interes să amintim că, în aceeaşi perioadă, germanii, francezii şi românii îşi consolidau propriile teorii şi proiecte geopolitice. Şi într-adevăr, dacă luăm ca referință națiunea şi statul în care aceasta se organizează, geopolitica se dovedeşte a fi o disciplină „proprie" acestora şi asimetrică. Fie că era vorba despre Imperiul Britanic al lui Mackinder sau despre Reichul lui Kjellen şi Haushofer, geopolitica lucra în beneficiul unei națiuni, cu o aşezare şi răspândire geografică proprii, avându-şi statul într-un context geopolitic propriu, deci o subiectivitate proprie, dinspre care gândea lumea în care era interesată. Bunăoară, teoria „spațiului vital" şi dezbaterea asupra granițelor „bune" şi „rele" sunt produse ale spațiului de putere şi de cultură german, la fel cum „strategia anacondei" şi o teorie precum cea la care ne vom referi în continuare, a lui Mackinder, nu se putea naşte decât în legătură cu o putere oceanică şi, dacă este să ne integrăm şi contextului geoistoric [Wallerstein, 1992, 1993] al respectivului moment, vom localiza această putere în spațiul atlantic.

Ne vom opri deocamdată asupra acestui proiect geopolitic al atlantismului şi vom cerceta valabilitatea actuală a teoriei aferente lui. O mențiune se impune încă de la început: este clar că puterea atlantică de referință nu mai este Marea Britanie ci SUA, fapt care a indus confuzie în rândul diverşilor cercetători care, corelând această schimbare a „centrului" cu date ce țin strict de geopolitica „fazei atmosferice" (pentru a folosi termenul lui Simion Mehedinți) şi de aşa-numita „eră nucleară", s-au grăbit să incrimineze vetustitudinea concepției britanicului, deşi, cu cosmetizările de rigoare, ea îşi găseşte, am spune noi, reala aplicabilitate abia o dată cu ascensiunea la scară planetară a puterii strategice şi militare americane.

II

Considerăm utilă o scurtă incursiune prin spațiul teoretic marcat de Mackinder. Nu intrăm în considerații, de ordin practic, privitoare la contextul în

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr.1–2, p. 27–34, Bucureşti, 2003

care a apărut teoria, nici la condițiile particulare de aplicare a ei la începutul secolului al XX-lea. Ce ne interesează este cadrul pe care îl furnizează. Practic, Mackinder localizează centrul de greutate al tensiunilor geopolitice mondiale în inima Eurasiei, peste un teritoriu stăpânit de imperiul rusesc, sub una sau alta din formele în care s-a manifestat de-a lungul istoriei. Teritoriul acesta, pe care îl numește *heartland*, dar și *pivot geografic al istoriei*, este simbolic pentru forța terestră – locul de unde poți ataca oriunde și de unde poți fi atacat de oriunde. Mackinder, în tradiția geopoliticii anglo-americane, vedea oponentul natural al forței uscatului în forța maritimă. Geostrategic, *heartland*-ul era imaginat ca înconjurat de o centură interioară, iar aceasta, la rândul ei, de una insulară. Într-un fel, centura insulară funcționa pentru puterile oceanice precum pivotul pentru cele continentale. Bătălia s-ar da pentru controlul centurii interioare (Rimland, cu termenul lui Spykman). În Europa, arcul de cerc corespondent *rimland*-ului trece prin Europa Centrală și de Est – politica interbelică a centurii de state naționale în această parte a Europei, altfel spus politica zonei-tampon (*buffer zone*) nu este doar de inspirație wilsoniană, ci își regăsește aproape integral sensul în scrierile lui Mackinder [Dodds, Atkinson, 2000, p. 39]. Adăugându-se la acestea viziunea eurocentristă a lui Mackinder, dar și incontestabila importanță a acestei zone datorate faptului că desparte Europa Occidentală de Rusia, ca și învecinării cu Germania (văzută de geograful britanic drept un *heartland* al Europei), capătă destul sens și ceea ce vom numi în continuare legea lui Mackinder: „cine stăpânește Europa de Est, domină *heartland*-ul; cine stăpânește *heartland*-ul, domină Insula Mondială (*n.n. Eurasia plus Africa*); cine stăpânește Insula Mondială, domină lumea" [Mackinder, 1919, p. 194].

III

Gândită, încă de la început, ca o modalitate de abordare a situației geopolitice europene în beneficiul Angliei, paradigma lui Mackinder și-a găsit în timp posibilități de acces la o oarecare generalitate – în măsura în care se poate vorbi de generalitate în geopolitică. Hărțile propuse de britanic s-au mai schimbat, dar nucleul ideatic al teoriei s-a dovedit de multe ori valid. Chiar și pentru cei care au construit pornind de la ea dar i-au ignorat ascendența, fie din jena de a cita textele deja clasice, cunoscute oricărui student, ale lui Mackinder, fie pentru că efectiv nu au realizat faptul că un articol precum *Pivotul geografic al istoriei* [Mackinder, 1904] conținea, *in nuce*, marea idee a geopoliticii americane din timpul războiului rece și de după aceea ... deși fusese creată pentru cazul britanic, cu zeci de ani înainte de consacrarea modului modern (și postmodern) de a duce războiul – și vorbim aici de masivele forțe militare aeriene, de bombe nucleare, portavioane etc. Interesant este cum toată această schimbare în „arta" războiului nu a demontat câteva principii formulate odată de Mackinder și de o serie de alți geopoliticieni anglo-saxoni ai atlantismului: Meinig, Kirk, McKlelan, Mahan, Spykman etc.

[Bădescu, 2002] Până la urmă, ce este doctrina *linkage*-ului promovată de Kissinger, dacă nu un *come-back* al acestor *oldies* ai geopoliticii, prin definirea situației strategice, clar în termenii lui Mackinder, și copierea strategiei efective în mod explicit de la McKlelan? Sau ce este „Marea tablă de șah" a lui Brzezinski (2000) dacă nu redescoperirea și actualizarea hărților lui Mackinder? De altfel, Brzezinski îl menționează, în trecere, pe Mackinder, îi preia conceptele de *heartland* și *zonă-pivot* și îl prezintă ca preocupat de problematici, precum cea a avantajelor pe care le prezintă puterea de uscat, respectiv cea maritimă sau cea asupra zonei din Europa, care ar asigura controlul asupra întregii Eurasii [Brzezinski, 2000, p. 50–51]. Și chiar dacă mai departe Mackinder este dat uitării, cititorul avizat nu poate să nu descopere, în observațiile bine actualizate (pentru 1997, anul de apariție al cărții în SUA), cum prin noii aliați, confirmați între timp, din Estul Europei, prin prezența în Orientul Mijlociu sau prin jocul ignorare/curtare folosit în raport cu China, Statele Unite fac politică de *rimland*, pentru a ține sub un control relativ *heartland*-ul majoritar rusesc, ambivalent și încă puternic. Și exemplele ar putea continua.

Mai degrabă subapreciat decât criticat, Mackinder „s-a întâlnit" însă, de-a lungul parcursului său spre statutul de teoretician al domeniului, și cu critici, mai ales din tabăra „continentalilor". Negarea valorii sale, în special după al doilea război mondial, dinspre *heartland*-ul *roșu*, nu este dacât încă o dovadă a viabilității sale. Disputa dintre practicieni este, în geopolitică, paralelă cu cea dintre teoreticieni. Dublul duel geoplitic franco-german, din prima jumătate a secolului XX, demonstrase deja acest lucru. Tonul criticilor adresate lui Mackinder este, însă, în perioada despre care discutăm, același cu care se condamna școala geopolitică germană – pătimaș, revanșard și fără nici o umbră de știință, nici măcar o asumare a unei poziții teoretice adverse. Doar negare. De pildă, Gunter Heyden, în celebra *Critica geopoliticii germane* [Heyden, 1960], se referă la Mackinder în următorii termeni: „el a născocit teoria despre scindarea geografică a lumii, potrivit căreia, datorită condițiilor geografice, lumea ar fi scindată în două lagăre antagoniste: *puterea terestră* și *puterea maritimă* (...) recurgând la asemenea raționamente mistice[1], Mackinder cerea înlăturarea stăpânirii Rusiei asupra *nucleului*". Nici un geopolitician de bun simț nu face însă abstracție de faptul că teoria „pivotului geografic" și ideile aferente au fost aplicate de Mackinder în beneficiul Angliei și, de bună seamă, nimeni nu s-ar gândi să-l sanctifice pe celebrul geograf. Ceea ce nu scutește pe nimeni de la lectura lui, în măsura în care cadrul de analiză pe care îl furnizează, în ciuda unei aparente simplități, dă seama destul de bine asupra unei serii de lucruri petrecute și, probabil, asupra altora pe cale de a se petrece. Bunăoară, hărțile lui schematizează destul de bine cele două „lagăre" ale războiului rece, deși, orbiți de ideea eterocrației, mulți cercetători nu văd că „puterile maritime" și „puterile terestre" sunt metafore destul de plastice pentru Vestul și Estul confruntându-se în războiul rece, dacă nu chiar mai apropiate

[1] Se referă la ceea ce am numit anterior „legea lui Mackinder".

de realitate[2]. Este de ajuns să ne gândim apoi că Rusia a fost realmente singura putere care conta în Eurasia, de unde făcea constant exporturi ideologice în Africa, atâta timp cât a controlat *rimland*-ul, acel „interior crescent" în care Europa de Est şi China erau piese fundamentale. În special Europa de Est, însă – fapt pe care l-a simţit şi un Nixon de pildă – acesta apropiindu-se, în încercarea de a face dinspre Atlantic, pentru prima dată după război, o politică serioasă de *rimland*, de România, China fiindu-i insuficientă. Şi relativul succes al acestui demers i-a adus atunci pe ruşi la masa tratativelor [Crockatt, 1995]. Uimitoare aplicări, aproape *ad litteram*, ale teoriei *heartland*-ului şi, mai ales, ale celebrei „legi" a lui Mackinder. Aproape că te întrebi dacă nu cumva înalţii strategi sovietici nu îl studiau, pe ascuns, pe Mackinder. Căci America lui Kissinger sigur ţinea cont de clasici.

Desigur, dacă îl preluăm pe Mackinder *mot à mot* şi facem abstracţie de epoca în care a scris, avem să sfârşim o atare lectură, dezamăgiţi. Prima greşeală pe care cititorul actual o face este aceea de a-l citi pe „clasic" în afara timpului în care acesta a scris. Mulţi s-ar putea să fie deranjaţi de ciclicitatea istorică pe care Mackinder o invocă, de o necondiţionată dialectică între uscat şi mare, de multe ori forţată, pe care britanicul o invocă. Greci şi romani, vikingi şi mongoli, stau faţă în faţă ca reprezentanţi ai celor două tipuri de putere (maritimă/continentală), parcă pentru a-i confirma teoria. Însă nu trebuie făcut caz de postevoluţionismul cercurilor intelectuale de la începutul secolului trecut, nici de gustul încă existent pentru legi ale istoriei, ca de altfel, nici de cel pentru metaforă, explicit prezente în textele lui Mackinder. Chiar ideea înfruntării dintre forţele uscatului şi cele ale mării era un loc comun în epocă – de la Mahan până la Schmitt, mai toată lumea cochetase cu ea. Rămâne meritul incontestabil al lui Mackinder, acela de a fi tradus această tensiune în cea care se va dovedi, din păcate, de mare viitor: între Atlanticul anglo-saxon remorcând Europa Occidentală şi Eurasia rusească, cu identificarea celor două centuri *inner/outer crescent*, de pe marginea cărora se va regla constant, timp de peste 50 de ani, jocul dintre cele două spaţii de putere. De altfel, şi soarta Germaniei, acel *heartland* european pe mijlocul căruia s-a decis atunci rezultatul „bătăliei pentru Europa" ne arată că locul geopolitic al Germaniei în disputa atlantism-continentalism nu era o simplă obsesie a britanicului. Nici una din taberele devenite clare spre finele războiului nu a vrut să lase întreaga Europă Centrală în mâinile celeilalte.

O anumită simplitate a paradigmei mackinderiene a lăsat, de asemenea, loc nu numai atracţiei, ci şi criticilor de tip „expertiză", în care „oamenii serioşi" se distanţează de tratamentele pe care teoreticienii le aplică hărţilor geopolitice. Un Gearoid O. Tuathail [2000, p. 17] deplângea faptul că „Mackinder etichetează enorme bucăţi de teritoriu cu identităţi simple, precum *zona-pivot*, *centura*

[2] S. Huntington avea un comentariu interesant relativ la aceste noţiuni: „întrebuinţarea termenilor de *Est* şi *Vest* (*Occident*) pentru a identifica arii geografice este plină de confuzii şi etnocentrică. Nord şi Sud au fost universal acceptate ca având puncte fixe de referinţă în poli. Întrebarea este: estul cui şi vestul cui? Totul depinde de locul în care stai [Huntington, 1997, p. 66].

interioară sau marginală, şi *pământurile centurii exterioare sau insulare*". Este adevărat, doar că, dacă interpretăm o asemenea măsură a lui Mackinder netendenţios, constatăm că ea generează două arii, am putea să le spunem *ideal-tipice*, în sens weberian. Ceea ce nu este deloc rău, pentru că oferă cercetătorului o hartă destul de laxă, care poate fi eficient adaptată provocărilor realităţii, atât la nivel global cât şi local. Şi repetăm, teoria lui Mackinder trebuie citită ca un cadru de analiză, de departe cel mai realist şi cel mai convingător asupra raportului atlantism/continentalism, şi nu ca o Biblie. Un cadru care, secvenţial sau integral, are cert ceva de spus despre realitate.

Gearoid O. Tuathail aducea însă, în pasajul citat, şi o altă critică, mai consistentă, asupra trucurilor cartografice folosite de geograful britanic: „ca toate hărţile, această hartă Mercator[3] este o *interpretare a pământului* şi nu o reprezentare reală a sa (...) Proiecţiile Mercator distorsionează radical mărimea latitudinilor nordice, lărgind Groenlanda şi Rusia, de exemplu, şi subţiind Australia şi Africa. Centrarea hărţii pe Eurasia redă inevitabil această regiune ca pivotală şi Americile ca marginale" (p. 17). Prima observaţie care s-ar impune aici ţine de o perspectivă de imagologie cartografică, dar şi de o lecţie de sociologie. Harta este pentru geopolitician un instrument, nu un scop în sine. Şi dacă din Epoca Luminilor, până în preajma primului război mondial, am trăit epoca eurocentrismului, este normal ca şi hărţile vremii să fie desenate şi interpretate din aceeaşi perspectivă. De altfel, şi „geopolitica imperialismului", în care Mackinder este frecvent încadrat, a avut la bază aceeaşi filosofie. Deci Mackinder nu a trişat, ci a fost consecvent cu propriile repere geopolitice. Se pune, ce-i drept, problema actualităţii unui asemenea demers. Astăzi, după dezvrăjirea eurocentrismului şi a Iluminismului, când fostele arii colonizate generează, uneori chiar în centru, reacţii culturale de echilibrare teribile [vezi Said, 2001], mai are Eurasia o asemenea valoare simbolică pentru a adăposti pivotul geografic al timpurilor următoare şi pentru ca America să nu se întoarcă spre sine şi să rămână în postura anacondei în raport cu *mainland*-ul? De bună seamă, ne spune Brzezinski, când asociază Eurasia metaforei „marea tablă de şah". Mesajul lui Brzezinski este clar: indiferent de raporturile dintre geografia imaginarului şi realitatea geografică, geografia strategică conferă un loc aparte Eurasiei (el chiar preia termenul de *heartland* al lui Mackinder). Deşi cade şi el în capcana scepticismului faţă de Mackinder, afirmând că „astăzi, problema geopoliticii nu mai este «care parte geografică a Eurasiei este punctul de plecare pentru dominarea continentului»", în tradiţia retoricii potrivit căreia „geopolitica a progresat de la dimensiunea regională la cea globală" (deşi teoria *heartland*-ului respiră din plin aerul globalismului, *avant la lettre*), Brzezinski pune în aplicare cu consecvenţă părţi bune din gândirea geograficului britanic [Brzezinski, 2000, p. 51]. Greu de procedat altminteri, multe dintre acestea fiind deja materia primă a gândirii geopolitice actuale anglo-saxone, un fel de folclor al domeniului, căruia nimeni nu se mai oboseşte să-i găsească sursa primară. Astfel, Brzezinski susţine interesul geostrategic al Americii relativ la

[3] Se referă la harta din anexa 1, publicată alături de articolul din 1904.

Eurasia, prima, deşi o putere „ne-eurasiatică" (dar, am spune noi, nu din afara sistemului gândit de Mackinder, chiar dacă însemnătatea sa geopolitică a crescut enorm de atunci, ea luând locul Angliei), având drept „cel mai mare *premiu* geopolitic Eurasia", hegemonia sa globală, de necontestat astăzi, fiind condiţionată de „durata şi de cât de activ este susţinută prezenţa sa pe continentul eurasiatic" [Brzezinski, 2000, p. 42]. Justificarea este, de altfel, mult mai complexă, şi întrece, în spiritul noii geopolitici post-război rece, domeniul strict militar. Redăm pasajul din *Marea tablă de şah:*

„Eurasia este cel mai mare continent de pe glob şi este o axă din punct de vedere geopolitic. [...] O simplă privire pe o hartă ne sugerează [...] că un control asupra Eurasiei atrage după sine aproape automat şi subordonarea Africii, plasând astfel emisfera vestică şi Oceania în poziţie periferică din punct de vedere geopolitic faţă de continentul principal al planetei (şi acestea spuse de unul dintre cei mai mari strategi americani contemporani, parcă s-ar fi reîncarnat Mackinder! – *n.n. – D.C.*) [...] Aproximativ 75 % din populaţia globului trăieşte în Eurasia [...] Eurasia deţine aproape 60 % din P.N.B. şi trei sferturi din resursele energetice cunoscute ale lumii" [Brzezinski, 2000, p. 43].

Şi „cireaşa de pe tort"... „pe cel mai important spaţiu de joc al lumii, Eurasia, ar putea apărea la un moment dat un potenţial rival al Americii" [Brzezinski, 2000, p. 51]. Dacă punem semnul egalităţii între acest „potenţial rival" şi Rusia, obţinem o perpetuă confirmare a teoriei lui Mackinder. Cu sau fără Imperiul Ţarist şi URSS, dar cu o Rusie capabilă să (bi)polarizeze puterea din sistemul internaţional, pentru a echilibra SUA, avem o afirmare a *heartland*-ului, destul de uşor de echivalat geografic cu spaţiul statului rus, în sensul prevăzut de Mackinder la începutul secolului trecut. Ridicarea altor actori eurasiatici din afara sistemului de alianţe al SUA, eventual China, la un grad de putere şi importanţă geopolitică egal sau depăşindu-l pe cel al Rusiei, ar însemna, într-un fel, sfârşitul paradigmei lui Mackinder. Altfel, într-o lume în care, precum Brzezinski arată, SUA deţine supremaţia, Rusia încă ocupă un presupus loc doi şi abia apoi urmează o serie de puteri „terţiare" în raport cu care cele două încă superputeri îşi formulează politica de alianţe, avem încă un soi de bipolarism bizar în care şi SUA şi Rusia îşi vor continua, mai puţin agresiv, dar cu calcule certe, şahul pe care îl tot joacă de cincizeci de ani. Şi acest din urmă caz este mai apropiat de realitate decât primul. În acelaşi timp, China este o putere de *rimland* şi este de presupus că o eventuală ridicare a ei, peste puterea Rusiei se va asocia şi cu un anumit control asupra *heartland*-ului. Zona-pivot însăşi poate „cădea" puţin mai spre sud-est, ceea ce ar modifica, în mod sigur, harta de secol XIX–XX a lui Mackinder, dar nu i-ar modifica principiul de funcţionare.

IV

Deocamdată, însă, ne confruntăm cu o situaţie inedită. Consensul ruso-american prezent nu trebuie privit neapărat ca un semn al eşecului funcţionării

sistemului internațional după principiul descris de Mackinder. Dimpotrivă. Cu americanii prezenți la Marea Neagră – ceea ce se va întâmpla o dată ce vor fi definitive bazele militare din România și Bulgaria, eventual Polonia – Casa Albă poate face politica de rimland așa cum Nixon nu ar fi îndrăznit să viseze cât a fost președinte. Apoi, „legea" lui Mackinder: cine stăpânește Europa de Est stăpânește *heartland*-ul. Este clar că duetul anglo-american, atlantic prin excelență, are influență actualmente în estul Europei, știind destul de bine unde să localizeze polul atlantismului. Însăși legea lui Mackinder trebuie înțeleasă ca tendință, ca joc de avantaje, nu ca fatalitate sau profeție. Atâta timp cât URSS a controlat estul Europei, lagărul socialist a pus serioase probleme americanilor. Vietnamul a fost una dintre acestea. Într-o lume globalizată, efecte globale. Acum, cu Marea Neagră pe cale de a fi articulată spațiului atlantic, Rusia pierde însuși controlul *heartland*-ului și pare a avea greutăți în administrarea propriilor posesiuni. Își nuanțează pozițiile și discută în consecință. Rusia rămâne însă o superputere. Și, cel puțin în cazul ei, în ciuda grabei geopoliticii nucleare și a celei postmoderne, geograficul încă are importanță, ea ocupând un loc privilegiat în Eurasia și având încă resurse destule pentru a îl pune în valoare. Deși suferind de „singurătate strategică" după ce, vorba președintelui George Bush senior „cu ajutorul lui Dumnezeu, a câștigat războiul rece" , SUA este conștientă că o ieșire din schema lui Mackinder, prin forțarea Rusiei, ar avea consecințe dezastruoase. În confruntarea cu SUA, Rusia nu a pierdut decât războiul rece. Dacă la aceasta adăugăm faptul că un *heartland* fără Rusia, așa cum o știm, ar naște pretendenți serioși la respectivul „seat", ca să folosim termenul lui Mackinder, printre mai-micile, dar nu de neglijat, puteri eurasiatice vedem că sfârșitul teritorialității și cel al geografiei au fost proclamate cam grăbit. Mai în glumă, mai în serios, și rușii, și chinezii, și anglo-americanii au învățat să lucreze, momentan, în paradigma lui Mackinder, care, de altfel, le oferă o destul de largă libertate de mișcare. Nimeni nu pare pregătit, deocamdată, să o schimbe. Cu atât mai puțin est-europenii care, după o sută de ani de strajă pe *rimland* – căci înainte nimeni nu reușise să le definească poziția – par a se bucura acum de atenția metropolei atlantismului, destul de aproape pentru a ține deschisă umbrela securității și departe cât să nu uite să dea dovadă și de o anumită delicatețe.

BIBLIOGRAFIE

1. BĂDESCU, ILIE, DUNGACIU, DAN (coord.), *Sociologia și geopolitica frontierei*, București, Editura Floare-Albastră, 1995.
2. BĂDESCU, ILIE,. *Geopolitica – teorii, concepte, specific*, Centrul de Geopolitică și Antropologie Vizuală, *Geopolitica Integrării Europene*, București Editura Universității, 2002.
3. BRZEZINSKI, ZBIGNIEW, *Marea tablă de șah*, București, Editura Enciclopedică, 2000.
4. CROCKATT, RICHARD, *The Fifty Years War*, New York, Routledge, 1995.
5. DODDS, KLAUS, ATKINSON, DAVID, *Geopolitical Traditions – A Century of Geopolitical Thought*, Routledge, London&New York, 2000.
6. HEYDEN, GÜNTER, *Critica geopoliticii germane*, București, Editura Politică, 1960.

7. HUNTINGTON, SAMUEL, *Ciocnirea civilizațiilor*, București, Editura Antet, 1997.
8. MACKINDER, H., *The Geographical Pivot of History*, în „Geographical Journal", 1904, nr. 23, în O. Tuathail, Gearoid; Dalby, Simon; Routledge, Paul, *The Geopolitics Reader*, London&New York, Routledge, 1998.
9. MACKINDER, H., *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, London, Constable, 1919.
10. TUATHAIL, O. GEAROID; DALBY, SIMON; ROUTLEDGE, PAUL, *The Geopolitics Reader*, London&New York, Routledge, 1998.
11. SAID, EDWARD, *Orientalism*, Timișoara, Editura Amarcord, 2001.
12. WALLERSTEIN, IMMANUEL, *Sistemul mondial modern*, București, Editura Meridiane, 1992–1993.

Anexa I

The natural seats of power, Mackinder, 1904

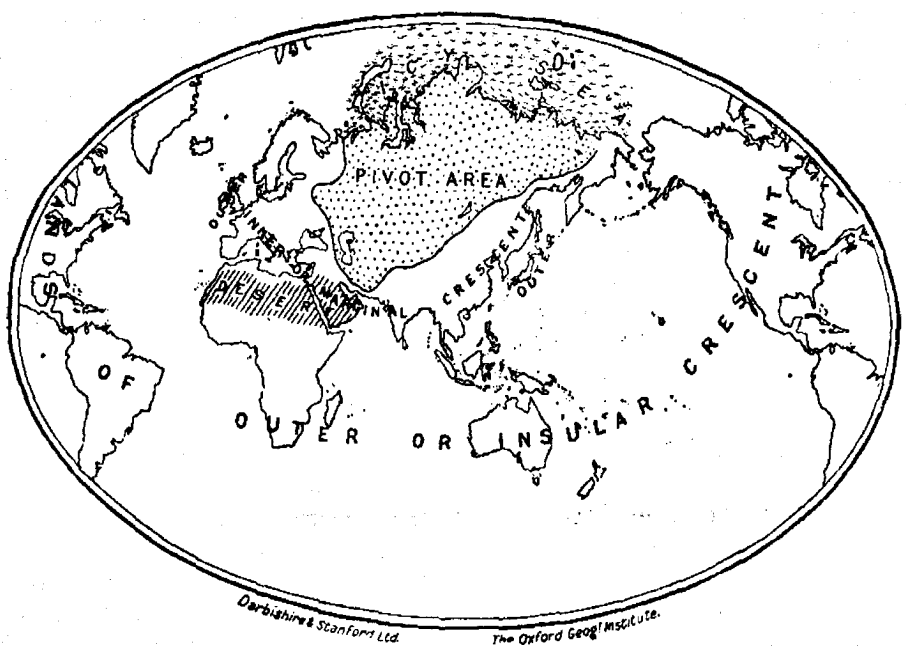

SPRE O INTERPRETARE GEOPOLITICĂ A REGIONALIZĂRII

CĂLIN COTOI

1. INTRODUCERE

În Europa Occidentală şi de Sud dar şi, din ce în ce mai mult, în Europa Centrală şi Răsăriteană, invocarea regionalizării şi a regionalismului au devenit o modă în politică şi o activitate prioritară în ştiinţele sociale. Flexibilitatea acestor concepte, ba chiar ambiguitatea lor, modul în care pot fi utilizate în discursuri teoretice sau politice, deseori contradictorii, constituie forţa dar şi slăbiciunea lor. O anumită neliniştе globală, generată de procesele concomitente de integrare şi dezintegrare, de deteritorializare şi reteritorializare, se cristalizează în tiparele de gândire şi acţiune politică reunite sub sintagma regionalizării.

Pentru a înţelege mizele regionalismului contemporan, în multitudinea înfăţişărilor sale, trebuie să încercăm o clarificare conceptuală, dublată, atunci când e cazul, de o deconstrucţie a demersului regionalist.

Clarificarea e necesară datorită faptului că regionalizarea e un „concept-umbrelă", iar deconstrucţia devine necesară în cazurile în care discursul regionalist îşi asumă trăsăturile „naturalităţii" şi „obiectivităţii" ascunzându-şi, în mod mitologic (în sensul barthesian), artificialitatea şi caracterul de construct cultural.

Vom încerca, în cele de mai jos, să desfacem o parte a ghemului de ideologii, tipare emoţionale, teorii culturale şi politice ce constituie fenomenele regionalizării şi a regionalismului, prin contrapunerea unor concepte în raport cu care – complementaritate, dialectică sau opoziţie – acesta se defineşte.

2. REGIONALISM ŞI NAŢIONALISM PERIFERIC. FARMECUL DISCRET AL REGIONALISMULUI EUROPEAN

Orice segment teritorial poate fi definit ca regiune cu condiţia să fie mai mic decât un teritoriu naţional, deja existent, şi mai mare decât o localitate, un departament sau un judeţ. Poate fi o regiune istorică „clasică", precum provinciile franceze ale „vechiului regim" – care au fost reorganizate, din punct de vedere

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr.1–2, p. 35–46, Bucureşti, 2003

instituțional cel puțin, de Revoluție și reformele napoleoniene – sau teritorii de genul Lombardiei, Cataloniei, Țării Galilor, a „țărilor" din Ardeal, Moldova etc., dar pot fi și constructe total artificiale create de tehnocrați, precum regiunile de planificare franceze sau unele regiuni economice postulate de regulamentele U.E.

Compararea ideologiei și mizelor mișcărilor regionaliste cu naționalismul e un procedeu frecvent și legitim al științelor sociale. Problemele apar atunci când această comparație, din analogie sau metaforă, devine o simplă identificare între două fenomene destul de complexe și controversate fiecare. În cele de mai jos, vom prezenta principala teorie ce identifică regionalizarea, sau un anumit tip al ei, cu procesul de construcție națională, încercând să surprindem punctele slabe ale acestei interpretări și posibilele efecte asupra politicilor culturale și administrative ale statelor europene și ale Uniunii Europene.

În cazul existenței unei tradiții regionale cu oarecare vechime și continuitate, a unei istorii și experiențe politico-culturale comune, a emergenței unor mișcări regionaliste importante, se poate vorbi, conform acestei paradigme explicative, de asemănări sau chiar echivalențe cu „micile" naționalisme ale Europei Central-Răsăritene. Unii antropologi și sociologi chiar trasează o paralelă, neluând în considerare anacronismele implicate aici, între naționalismele popoarelor europene ce s-au desprins din imperiile habsburgic, otoman și țarist și actualele mișcări regionaliste [Pühle, 1995]. Între constructele și mecanismele „regionale" și cele „naționale" privind auto și heteroidentificarea, ideologia, mobilizarea ar exista asemănări structurale și funcționale, mișcările regionaliste putând fi analizate ca mișcări ținând de naționalismele periferice sau minoritare (*minority nationalism*).

Acest mod de a înțelege regionalismul se bazează în special pe teoria *nation-building*-ului. Conform acestei teorii, sistemul existent de state teritoriale e rezultatul unui proces de integrare graduală a regiunilor periferice în statul național, proces coordonat de o elită a centrului. Lipset și Rokkan formulează acest proces în cadrele unui model structurat pe patru etape: consolidare teritorială, standardizare culturală, democratizare și introducere a mecanismelor de redistribuție (statul bunăstării). Națiunea, chiar sub masca unor pretenții primordialiste și esențialiste, este în ultimă analiză un soi de „structură a oportunităților".

Derularea „integrării europene", accentuarea globalizării pieței produc un climat de competiție foarte dură în domeniul investițiilor și a locurilor de muncă. Presiunile financiare asupra statului bunăstării duc la transferul unei părți a funcțiilor acestuia asupra autorităților locale și regionale. Procesele integrării teritoriale de tip ierarhic, controlate de administrația și birocrația centrului ar fi înlocuite de o logică a competiției teritoriale. Trecerea de la o logică a organizării teritoriale de tip *integrativ* la una de tip *competitiv* va induce schimbări și conflicte între instituțiile existente, între regiuni, orașe și statul național [Baldersheim, 1999]. Noua „structură a oportunităților" își va muta centrul de greutate de la „națiune" la „regiune".

Prin intermediul modelului instrumental al lui Rokkan este totuși greu de explicat de ce mișcările politice regionalist-naționaliste apar doar în regiuni în care

există un oarecare „etnopotențial" [Llobera, 1994], nuclee narativ-istorice, locuri ale memoriei, ce pot fi integrate într-o istorie comună convingătoare. Acest tip de scenariu nu reușește să surprindă specificitatea regionalismului, tocmai fiindcă are o interpretare unilaterală asupra termenului său de comparație: naționalismul.

Un alt scenariu, ceva mai nuanțat, ce încearcă să explice regionalismul prin intermediul naționalismului este cel al regiunii ca invenție, construct, ficțiune. Pentru ca ideea de regiune, ca loc aparținând unei populații și populație aparținând acestui loc, să aibă semnificație și influență este important ca trăsăturile ce conferă unitate, individualitate istorică, respectivei regiuni să fie suficient de plauzibile. Aceste trăsături pot fi găsite în limbă, cultură, tradiție, religie, instituții, mecanisme de comunicare și interpretare, de incluziune și excluziune etc.

Regionalismul devine un concept politic, mișcare socială purtătoare a unei ideologii. Toate regionalismele reprezintă aspirații, tipuri de organizare și manifestare politică cu un anumit suport de masă care, prin intermediul mobilizării politice, a presiunilor și chiar a violențelor (terorism etc.) încearcă să accentueze și să întărească influența regiunii împotriva statului centralizator și a autorităților acestuia. Reprezentanții mișcărilor regionaliste cer autodeterminare, autoguvernare, descentralizare instituțională, anumite privilegii, respectarea culturii tradiționale etc.

Aplicând tipologia folosită de Miroslav Hroch, pentru a descrie evoluția „micilor" națiuni din Europa răsăriteană la regionalismele politice, ajungem la rezultate ce ne vor permite începutul unei diferențieri între *naționalismele periferice* și *regionalismele identitar-culturale.*

Prima etapă **(faza A)** caracterizează începuturile „trezirii" conștiinței naționale în noi cadre lingvistice și culturale, care rămân însă limitate la un număr restrâns de reprezentanți ai inteligheției ce încearcă să conserve și să codifice elementele unei „culturi naționale" pe cale de apariție. A doua și cea mai importantă etapă **(faza B)** este cea a „trezirii" conștiinței naționale. Ea începe cu apariția în prim-planul vieții culturale a conștiinței naționale și a naționalismului cultural și se încheie cu transformarea naționalismului politic în mișcare de masă. A treia etapă **(faza C)** este cea a naționalismului politic matur și se încheie cu apariția statului național.

Aplicarea acestei grile[1] de lectură mișcărilor regionaliste le transformă în mișcări naționale blocate în diferite faze de tranziție (cu precădere AB), fie datorită unor inconsistențe interne (lipsa unui „etnopotențial" sau a unor „etnoistorii" adecvate), fie a unor presiuni exterioare (state naționale preexistente etc.).

Cheia unei diferențieri între regionalismele cultural-identitare și naționalismele propriu-zise se află, credem noi, într-o analiză a acestor gripaje interne, fundături în dezvoltarea „regionalistă" pe tipar naționalist.

[1] Ce ni se pare mai adecvată analizei formării națiunilor central și sud-est europene decât cea a lui Lipset și Rokkan.

Blocajele interne ale dezvoltării regionalismului pot fi înțelese prin deficitul de *etnopotențial specific regiunii*[2], dar mai ales prin analiza structurii *teritorialității*, în sensul dat acestui termen în antropologia etnicității.

Granițele unui teritoriu nu sunt doar unele geografice, peste acestea se suprapun, parțial sau în totalitate, granițe istorice, sociologice, antropologice, ideologice etc. În cadrul unui teritoriu există nu atât indivizii aflați în interacțiune conform unui model al actorului rațional, care, în accepția ideologiei utilitariste, caută maximizarea plăcerii și minimizarea durerii, cât modele de activitate legate de teritoriu, modele la care individul participă.

Teritoriul nu apare asemenea unei camere goale, în care o masă de indivizi se află în interacțiune. Această interacțiune nu are loc într-un spațiu fizic abstract, ci în cadrul unor reprezentări ale teritoriului, în modelele de activitate ce constituie teritoriul și la care indivizii participă conferind teritoriului grade diferite de omogenitate socială [Grosby, 1995, p. 147].

Modelele de activitate socială, legate de un teritoriu, au un caracter stabil, deși deseori interacțiunile, ce au loc în cadrul lor, pot fi supuse unor procese de negociere, ducând la apariția unei logici situaționale a identității [Grosby, 1995, p. 148].

În viziunea lui Grosby, modelele „înrădăcinate" de activitate și de credințe sunt caracterizate printr-o serie de trăsături ce conferă spațiului, teritoriului, o structură semnificativă: au o existență relativ independentă, a priori; sunt expresii stabilizate, obiective, ale vieții , la care indivizii participă; au o funcție de susținere și de ordonare a vieții; sunt percepute ca având calități carismatice.

Principalele trăsături caracteristice acestor modele pot fi reduse la *obiectivitate* și la *conținut carismatic* [Grosby, 1995]. Limba, tradițiile și legea legate de un anumit teritoriu sunt principalele modele de acest tip ce asigură omogenitatea socială a acestuia.

O dată introdusă noțiunea de „conținut carismatic", al sistemelor de credințe și al modelelor de activitate socială, apar două mari categorii de factori implicați în constituirea teritoriului.

O primă categorie e formată, pe de o parte, de aspectul pur geografic, topografic al teritoriului și, pe de altă parte, de rețelele de relații interindividuale legate de teritoriu, prin care se desfășoară viața socială și individuală. Acești doi factori au un caracter obiectiv, putând fi studiați prin intermediul unui aparat științific adecvat [Grosby, 1995, p. 149] – tehnici topografice, cartografice, demografice, monografice etc.

În afară de acest prim „strat" al teritoriului există și un alt nivel ce ține de structurile profunde ale imaginarului, implicând: modul în care teritoriul este perceput, înțeles, de cei ce trăiesc în el; semnificația comună atribuită acestor modele „înrădăcinate" de relaționare.

[2] Prin *etnopotențial specific regiunii* înțelegem acel etnopotențial diferit, ca structură și conținut narativ, de etnopotențialul regiunilor învecinate sau de cel al națiunii înglobante.

Constituirea teritoriului are loc prin apariția istoricității, fenomen legat de dezvoltarea istorică a conștiinței colective (ce se bazează pe participarea indivizilor în structurile de acțiune și sistemele de credințe valabile între anumite granițe). Prin aceasta, Grosby înțelege faptul că elemente importante ale structurii unui teritoriu sunt „referințe la evenimente trecute și care le dau sens, și, de aici înainte, să organizeze activitățile" [Grosby, 1995, p. 149].

Teritorialitatea prezintă, în viziunea antropologului american, un aspect geografico-social concret, dublat de apariția unei conștiințe comune a celor din teritoriu. Această conștiință se datorează existenței unor moduri de acțiune, de *percepție și a unor sisteme de credințe legate de instituțiile ce susțin și ordonează viața.*

Problema conexiunii dintre teritoriu și etnie e redefinită în acest cadru conceptual ca o problemă intrinsecă teritorialității, ce capătă astfel o importantă configurație simbolică:

„Un teritoriu nu este doar o zonă în care se desfășoară anumite acțiuni fizice; se referă mai degrabă la o condiție simbolică structurală ce are semnificație pentru cei ce acționează în cadrul lui și însprè el" [Grosby, 1995, p. 150].

Teritoriul și etnicitatea devin părți ale unei aceleiași structuri simbolice. Imaginea teritoriului, ca „structură spațială cu adâncime temporală", ca produs istoric rezultat în urma apariției unor structuri mentale obiective, impune un tip special de interpretare a istoricității, ce se aseamănă cu genul de analiză întreprins de Nicolai Hartmann: „... există condiții ale structurii procesului istoric, care ca atare nu sunt deloc condiții istorice. Astfel de condiții pot fi perceptibile numai într-o examinare, care privește într-o altă dimensiune – oarecum perpendicular în timp. Căci ele se află în structurile esenței – fie cea a ființei spirituale în general, fie cea a domeniilor spiritului sau a raportului ei cu acestea" [Hartmann, 1997, p. 98].

Chiar dacă structura de semnificație a teritorialității nu poate fi construită în întregime pornind de la individul izolat, ceea ce ne interesează pe noi aici nu e atât o filosofie a „spiritului obiectiv", de tip hartmannian, cât o înțelegere, în spiritul unei sociologii comprehensive, a legăturii dintre individ și această structură, a „participării" sale la teritoriu și a puternicei încărcături emoționale a acestei participări.

Grosby consideră că, pentru a înțelege de ce teritoriul apare ca fiind propriu unei colectivități și de ce unii indivizi sunt chiar dispuși să-și sacrifice viața pentru acest teritoriu „al lor" (deși el este mult mai extins decât cel în care individul își trăiește propriu-zis viața) trebuie să luăm în considerare faptul că imaginea teritoriului este și un obiect al conștiinței individului despre sine:

„Există aici un gen de «amestec» între imaginea obiectivă a teritoriului la care individul participă și imaginea pe care o are individul despre sine" [Grosby, 1995, p. 151].

Individul se naște nu doar într-o familie, nu aparține prin naștere doar unui sistem de rudenie de genul celor descrise de antropologi, ci și colectivității mai largi etnice sau naționale. Se pare că participarea la teritoriu are loc printr-un proces de familiarizare, de aplicare a unei imagini a legăturii de rudenie asupra

spațiului. Faptul că discursurile patriotice, că naționalismul în general, aplică deseori termeni de rudenie unor indivizi neînrudiți biologic e aparent trivial, dar nu a fost explorat sistematic, în afara unor analize de text relativ superficiale sau a unor experimente bazate pe teorii destul de problematice [Johnson, Ratwick și Sawyer, 1987].

Regiunea apare, în acest cadru larg al analizei legăturii dintre „teritorialitate" și etnie, fie ca un fragment al unei teritorialități mai largi, fie ca o teritorialitate simbolică eșuată, blocată în meandrele procesului reconstrucției naționale. „Farmecul discret" al regionalismului european constă într-o accentuare a aspectelor comunitare de tip *Gemeinschaft* în fața unei națiunii văzute ca instrumentale, „structură a oportunităților", spațiu al relațiilor mediate, al controlului și tehnologiilor puterii statale. Folosirea noțiunii de „teritorialitate", așa cum apare în analiza antropologică a lui Steven Grosby, are rolul de a depăși această antinomie moștenită încă de la Tönnies, ce stă în spatele atractivității formulei regionaliste.

Pornind de la această înțelegere a legăturii dintre național și teritorialitate, scenariile regionalizării ca *deconstrucție națională*, inversare a procesului de *nation-building* datorită schimbării nivelului rațională politico-culturale – sau al proceselor, identitar-culturale – de la națiune la regiune, își arată slăbiciunile teoretice și practic-politice.

Deconstrucția pe tipar regionalist, duce, în viziunea nostalgică ce vede în regiuni depozitarele relațiilor comunitare, a pierdutului *Gemeinschaft* european, la utopia unui „nou ev mediu" european ce s-ar ridica în locul națiunilor moderne, lipsite de suflet. Varianta inversă, modernizatoare, de tip „lego", vede o reasamblare a regiunilor la un nivel organizatoric mai înalt, mai larg, decât cel național: Europa unită.

Pentru a ieși din capcana identificării regionalismului cu naționalismul, trebuie să păstrăm, din punct de vedere metodologic, distanța internă inerentă oricărei comparații. Regionalismele se pot comporta, uneori, pe anumite paliere ale teritorialității sau a auto și heteroidentificării, cu naționalismele; mișcările naționaliste pot uneori folosi retorica regionalismului, dar în final aceste două fenomene nu sunt reductibile unul la altul.

Cazurile Italiei și Spaniei sunt lămuritoare, credem noi, în această problemă spinoasă a legăturilor naționalismului cu regionalismul. În Italia, pe lângă regiunile înțelese ca unități economico-administrative, există regiuni de protejare a minorităților lingvistice: Valle d'Aosta, Trentino-Alto Adige, Friuli-Venezia-Giulia și o regiune mai specială: Tirolul de Sud. Această regiune e de fapt sediul unui naționalism minoritar virulent ce a dus, în 1972, la un proces de *deregionalizare* [Pühle, 1995]: redistribuirea puterilor administrative între provincia Bolzano (majoritate germană) și Trento (majoritate italiană).

În cazul autonomiilor spaniole, problematica regionalizării se împletește cu cea a naționalismelor periferice, a tradițiilor antifranchiste și implicit anticentraliste

etc. În acest cadru relațiile instrumentale dintre naționalism și regionalism devin evidente, astfel Xosé-Manoel Núñez consideră că: „...procesul regionalizării a fost o strategie folosită pentru a combate ridicarea stângii și a naționalismului extrem, în regiunile unde se găsesc o cultură și o limbă diferită" [Núñez, 2001, p. 732].

O bună parte din sociologii și politologii spanioli consideră că așa-numitul „Estados de las Autonomias" rezolvă o parte din problemele asociate cu distribuția teritorială a puterii politice dar, până acum cel puțin, nu s-a dovedit a fi mijlocul ideal de rezolvare a conflictelor ținând de pluralitatea identităților naționale [Raquejo, 1999].

Regionalismele identitar-culturale se apropie de tiparul naționalismelor periferice fără să ajungă să se suprapună vreodată, fie datorită existenței unui etnopotențial mai curând comun decât diferit de cel al regiunilor învecinate, a unui blocaj intervenit în dezvoltarea lor națională etc., fie datorită unor tipare diferite ale teritorialității.

3. REGIONALISMUL CA MODERNIZARE ECONOMICO-ADMINISTRATIVĂ

Chiar și autorii predispuși să trateze orice pulsiune regionalistă ca micronaționalism consideră că există o diferență între regionalism și regionalizare. Regionalizarea „nu a fost întotdeauna un răspuns la provocările regionalismului sau a naționalismului periferic, deși presiunile acestuia din urmă se fac simțite" [Pühle, 1995, p. 132]. Regionalizarea ar ține nu de un proces de cuplare a identităților culturale cu autonomia politică, cât de anumite tendințe structurale socio-economice ale societăților industriale sau postindustriale.

Vechile tradiții ale secolelor XVIII și XIX, ale statelor federale sau centralizate, suferă modificări importante. Statele federale în mod tradițional, precum Germania, Elveția, S.U.A., suferă de o tendință spre centralizare datorită nevoilor de planificare, administrare a statului bunăstării, a noilor birocrații ale apărării, a nevoii de coordonare a corporațiilor și a integrării acestora în piețele și sistemele politico-administrative internaționale. Statele centralizate, pe de altă parte, în ciuda tendințelor de intermediere a corporațiilor la un nivel macro simt nevoia creării unor instituții de planificare, participare și administrare la un nivel intermediar între birocrația de stat și „societatea civilă".

Discursul regionalizării, ca modernizare socio-economică, necesită un efort continuu de deconstrucție[3] datorită faptului că regionalizarea tinde să preia conotațiile „obiectivității" specifice geografiei economice. Regionalizarea se poate constitui într-un sistem semiologic (un mit în accepția lui R.Barthes) ce funcționează în așa fel încât conferă caracterele naturalității constructelor culturale ce își ascund astfel caracterul artificial, subiectiv-uman, în spatele unei obiectivități inocente.

[3] Prin deconstrucție înțelegem, pe urmele lui Derrida, acea căutarea a aporiilor, a momentelor contradictorii unde „textul" își trădează în mod involuntar tensiunea dintre logică și retorică, între ceea ce intenționează în mod explicit să spună și ceea ce e constrâns să semnifice.

Geografia economică, ca exprimare spațială a modernizării, e dominată de metaforele economiei politice clasice [Barnes, 1992]. Economia este văzută ca un sistem circular de la fiziocrați până la Ricardo sau Marx. Rezultatele proceselor de producție din trecut devin resurse pentru producția economică din prezent. Dacă această acumulare nu are loc, economia nu se poate reproduce.

Descriind proiecțiile spațiale ale capitalismului, David Harvey și Neil Smith consideră că „este imposibil să ne imaginăm procesul de producție capitalist fără formarea unui soi de peisaj rațional" [Harvey, 1985] în cadrul căruia poate avea loc acumularea capitalistă. Construcția unei proiecții spațiale raționale este însă efemeră, capitalul tinzând să „anihileze spațiul prin timp", ceea ce, în termeni practici, ar însemna că tiparele spațiale ale producției sunt mereu reconfigurate: „... dezvoltarea capitalistă trebuie să negocieze o cale între păstrarea valorilor investițiilor capitaliste din trecut –pământul– și distrugerea lor pentru deschiderea unor noi spații geografice pentru acumulare. O luptă perpetuă urmează, luptă în care peisajele fizice potrivite pentru cerințele capitalismului, se produc la un moment dat doar ca să fie subminate și distruse... ulterior" [Harvey 1985, p. 441].

Tiparele spațiale ale capitalului se află astfel prinse într-o dialectică a raționalității și iraționalității, într-o perpetuă fugă după raționalitate, ce lasă deseori, în urma ei, ca reziduu irațional, poluarea și distrugerea echilibrelor ecologice, dar și a sistemelor culturale „nemoderne".

Regiunile, o dată integrate în logica rațional-modernizatoare, trebuie să renunțe la identitățile ce nu pot fi traduse în sintaxa raționalității capitalului pentru a deveni simple proiecții spațiale ale mecanismului circular de reproducție a capitalului.

Mizând pe autoritatea „științifică"[4] a geografiei economice și a teoriilor modernizării, discursul regionalist riscă să-și piardă chiar subiectul propriu-zis. Regiunile economice nu pot fi stabilizate decât printr-o structură administrativă eficientă. În afara nucleului clasic al „ordinii federale" în Europa: Germania, Austria etc. eficiența administrației regionale este problematică în majoritatea țărilor europene. O caracteristică comună „regionalizării" acestor țări a fost rapida apariție a unor birocrații regionale costisitoare ce a dublat birocrația statală existentă.

În urma acestei analize a regionalizării și regionalismului, considerăm că se conturează existența a două strategii discursive adecvate acelui spațiu intermediar, conceput teritorial, apărut între stat și comunitățile rurale și urbane[5]: cea a *regionalismului cultural-identitar* și cea a *regionalismului economico-administrativ*. Realitatea socială concretă va prezenta desigur un caracter mixt, „impur" ceea ce nu duce, credem noi, la scăderea importanței euristice a acestor două tipuri ideale.

[4] Chiar paradigmele geografiei economice sunt departe de a fi neutre și obiective, ele bazându-se, în cazul economiei politice, pe o metaforă biologică. Sistemul circular de producție al fiziocraților se referă explicit la modelul lui Harvey al circulației sangvine [Barnes, 1992, p. 129].

[5] Acestea pot constitui regiuni atunci când sunt de mari dimensiuni.

4. ÎN LOC DE CONCLUZII. REGIONALISMUL GEOPOLITIC ŞI „PROBLEMA TRANSILVANĂ"

Discursul regionalist în spaţiul cultural românesc a fost deseori privit cu suspiciune. În perioada interbelică, imperativele realizării unităţii instituţionale şi culturale în teritoriile României reîntregite, provenind din arii politico-culturale din cele mai diverse, au făcut ca pulsiunile regionaliste să pară dubioase şi iredentiste.

Cu toate acestea, apar studii interesante, precum cele ale lui Ion I. Ionică din revistele „Rânduiala" şi „Dreapta", ce consideră că „ţările" structurează etnopotenţialul „Ţării", conferindu-i viaţă şi concreteţe[6] sau teorii privind „administrarea diferenţiată a regiunilor", cum e cea a lui Anton Golopenţia. Acesta considera, şi afirmaţiile sale îşi păstrează parţial actualitatea, că „avem nevoie de o administraţie mai maleabilă nu numai în cazul Banatului, ci şi al tuturor celorlalte regiuni mărginaşe şi la fel şi în cazul ţinuturilor din mijlocul ţării. De o administraţie care să nu mai treacă cu vederea neajunsuri proprii unui singur ţinut, pentru că are teama legilor şi a regimurilor speciale, sau să impună dispoziţii dictate de împrejurările unei părţi a ţării şi celorlalte. O astfel de administraţie diferenţiată nu are cum primejdui unitatea ţării dacă e aplicată în cunoştinţă de cauză" [Golopenţia, 2002, p. 129]. Regionalizarea devine, în această perspectivă, o modalitate de accelerare a integrării cultural-instituţionale a României Mari.

Cuplarea problematicii regionalismului cu cea a minorităţilor naţionale, chiar a iredentelor, apare cu pregnanţă în spaţiul ardelean. Invocarea caracterului regional specific al Ardealului e folosită, în perioada interbelică, de un Istvan Bethlen sau Tibor Eckhardt, pentru propunerea unei autonomii ca prim pas spre alipirea Ardealului la Ungaria. Instrumentalitatea şi caracterul conjunctural al regionalismului ardelenesc maghiar au o istorie reglată de interesele statal-naţionale ale Ungariei; astfel, atunci când Schmerling propusese reorganizarea imperiului habsburgic pe principii federale, la Dieta Transilvană din Sibiu, în 1863, ungurii au boicotat această adunare dar, imediat după momentul Trianon au adoptat un discurs extrem de pro-regionalist.

În România zilelor noastre, discuţiile şi disputele asupra regionalismului „ardelenesc" sunt cantonate pe moment în derizoriul adus de organizaţii precum Liga Transilvania-Banat sau în multiculturalismul crispat, *politically correct*, de faţadă, al revistei „Provincia".

Singurul glas relativ coerent al „grupului" Provincia vine de la cei câţiva membri sau colaboratori ai Institutului Teleki din Budapesta. Partea „românească" a grupării e una extrem de eteroclită şi foarte puţin competentă în tipul de discurs cultural pe care încearcă să îl susţină. Imaginea asupra „patriei-regiune" este, însă,

[6] „Ţările" sunt, în viziunea sociologului român, unităţi geografice şi etnice, cu conştiinţă locală, unităţi de viaţă de origine străveche în care sistemul muncii, organizarea comunităţii, tiparele folclorice etc. s-au plămădit în forme deosebite [Ionică, 1935, p. 129]. În această concepţie regionalistă românească, „Ardealul" apare ca o unitate exterior determinată, implicând avatarurile vechii stăpâniri maghiare şi suprapunându-se falsificator structurii „ţărilor" transcarpatice.

una asemănătoare, chiar dacă se bazează, probabil, pe motivații distincte. Transilvania este prezentată ca un ținut central-european, alipit cu forța în 1918 Europei de Sud-Est, dotat cu o identitate transetnică, un soi de *Volksgeist* herderian ce ar asigura „legitimitatea primordială" a „patriei regiune". Chiar modernizarea s-a desfășurat cu totul altfel în Transilvania decât în Vechiul Regat, trecerea de la „status" la „contract", în termenii lui Sumner-Maine, s-a realizat mult mai repede. Dacă românii ardeleni au devenit „naționaliști" încă din secolul XIX, când naționalismul era un fenomen democratic, și astfel ei au trecut printr-un proces de socializare lent, țăranii din Vechiul Regat au trecut brusc la democrația de masă și s-au perceput ca membri ai națiunii române abia în perioada postbelică, mai precis în perioada comunismului național al lui Ceaușescu. Românii au devenit deci „naționali", în Regat, de abia atunci când au devenit „comuniști". Propunerea unui „model constituțional ardelean" vine să încoroneze haosul conceptual al „regionalismului transetnic ardelenesc". Ne întrebăm cine va constitui „subiectul politic" al federalismului transilvan, fantomatica „identitate transetnică", ce nu prezintă nici un etnopotențial specific diferit de cel românesc sau de cel maghiar, sau o elită etnocratică, ce și-ar asuma reprezentarea „comunității maghiare". Confuzia teoretică, tușele, uneori grosolane, de etnocentrism, orientalism [Said, 2001], balcanism *à la* Mitteleuropa [Todorova, 2000] nu fac decât să înscrie și acest discurs în lungul șir al regionalismelor și multiculturalismelor instrumentale, camuflând pusee naționaliste aflate sub comanda unor interese statal-naționale[7].

Identitatea transetnică – propusă ca model al modernizării, al rezolvării problemelor identitare etc. – este un prost înlocuitor al unei reimaginări a locului minorității maghiare în noul stat democratic român. Dacă în 1736, un nobil secui scria în *Metamorphosis Transylvaniae* despre urmările anexării Ardealului de către Habsburgi, în 1937 un grup de intelectuali maghiari publica *Metamorphosis Transylvaniae. Orszàgrészunk átalkulása, 1918–1936,* încercând să dea seama de noile rosturi ale maghiarilor în România reîntregită. În 2003 minoritatea maghiară din România pare să fie într-o profundă criză de imaginație.

În actualul context, al prefacerilor geopolitice majore prin care trece România și implicit Transilvania, este cel puțin ciudat să ni se propună, sub fantasmagorica identitate transetnică, modelul omului Europei Centrale, ordonat dar timorat, care trăiește în mijlocul continentului, departe de mările care unifică planeta și de centrele industriale de pe gurile marilor fluvii apusene. Acesta nu mai există

[7] Analiza lui Janet Jackson Preece asupra legăturii dintre interesele statelor naționale europene și minoritățile naționale acoperă și încercările de inventare a unor identități naționale paravan: „pe scurt, politica reală a drepturilor naționale ale minorității între 1990–1995 a fost una a diferitelor interese de stat, folosind o altă retorică ce apelează la diverse propuneri din legea internațională. Dar și aici, e important să ne amintim că susținătorii acestor propuneri au fost statele tradiționale – Ungaria și Germania, de exemplu – care au fost motivate de chestiuni tradiționale, adică interesul lor național pentru a se asigura că migrațiile în masă ale «verilor» de etnie, nu vor avea loc" (Janet Jackson Preece).

demult, decât poate ca imagine nostalgică ce nu are nimic de a face cu viața economică, socială şi culturală a Transilvaniei de azi.

În afara modulațiilor maghiare ale temei, regionalismul capătă importanță o dată cu legarea lui de modelul Mitteleuropei. Jacques Le Rider considera că „Mitteleuropa reapare în discuția germană şi europeană de fiecare dată când țările de limbă germană traversează o criză – sau doar o mutație profundă – a identității lor geopolitice" [Le Rider, 1997, p. 18].

Întemeietorul geopoliticii ca ştiință, R. Kjellen considera că: „...peste toate vicisitudinile politice, comandamentele geografice ale Dunării, Rinului şi Vistulei impun o soluție geopolitică: strângerea într-un bloc federativ sub egidă germană a întregii Europe Centrale cuprinsă între cele trei mari fluvii" [R. Kjellen, *Das Problem der drei Flüsse în Studien Zur Weltkriege*, Leipzig, 1917 apud Conea, 1943, p. 84].

Pentru Walther Vogel: „Trunchiul continental al Europei Centrale (inima Europei) pare [...] predestinat – din punct de vedere geopolitic – pentru un mare imperiu închis; acesta însă ne apare – dat fiind marele număr de națiuni locuitoare în acest cadru geografic – ca realizabil numai într-o formă federativă; pentru aceasta, numitele națiuni ar trebui să renunțe la unele viziuni de dominare imperială, după care unele din ele tânjesc cu pasiune" [Vogel, 1922, p. 125].

O bună încercuire a fenomenului necesită, credem noi, o reluare a ipotezelor geopolitice privind redeşteptarea pan-ideii Imperiului de mijloc şi a pozițiilor adoptate de diferitele state ale zonei central şi sud-est europene în acest nou câmp de forță politică, economică , ideologică şi culturală.

Regionalismul geopolitic, al treilea tipar al regionalizării, ce survine la intersecția dintre regionalismele *identitar-culturale* şi cele *economico-administrative*, deschide un nou câmp de interpretare şi analiză.

Geopolitica are, considera A. Golopenția pe urma unor Kjellen şi Haushofer, trei semnificații originare: teorie şi cercetare a condițiilor geografice ale statului, informație politică externă şi mit politic [Golopenția, 1939, p. 105]. Aceste trei mize rămân valabile chiar atunci când geopolitica nu este doar o ştiință a informării statului, în tradiția ştiințelor camerale sau a statisticii secolului XVII şi XVIII, ci devine şi o ştiință a informării comunităților ce nu pot rămâne indiferente la transformările şi rupturile induse de regionalizare, globalizare etc.

Geopolitica, cu ajutorul bagajului său teoretic, îmbogățit în ultimii ani de ştiințele imaginarului, se preocupă de miturile teritoriale nu doar în sensul construirii acestora, ci şi în cel al demitizării „naturalităților artificiale", punându-se din ce în ce mai mult în slujba comunităților fără a renunța la impulsul său primar, cel de studiu empiric al statului.

BIBLIOGRAFIE

1. BALDERSHEIM, H. şi KRISTER STAHLBERG (editori), *Nordic Region-Building in a European Perspective*, Aldershot, Ashgate, 1999.

2. BARNES,T., *Reading the Texts of Theoretical Economic Geography. The Role of Physical and Biological Metaphors* în Trevor J. Barnes şi James Duncan (editori) *Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape,* 1992.
3. BARTHES, R., *Mitologice*, Iaşi, Institutul European, 1997.
4. CONEA, ION, *O poziţie geopolitică,* în „Geopolitica şi Geoistoria", an III, nr.1, 1944.
5. GOLOPENŢIA, A., *Însemnare cu privire la definirea preocupării ce poartă numele de geopolitică,* în „Geopolitica", Craiova, Editura Ramuri, 1939.
6. GOLOPENŢIA, A., *Opere complete,* vol. II, Bucureşti, Editura Enciclopedică, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
7. GROSBY, STEVEN, *Territoriality: the Transcendental,* Primordial Feature of modern societies în „Nations and Nationalism" 5 (2), p. 143–162, 1995.
8. HARVEY, D., *The Urbanization of Capital*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1985.
9. HARTMANN, N., *Vechea şi noua ontologie*, Bucureşti, Editura Paidea, 1997.
10. HROCH, MIROSLAV, *The Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analyse of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
11. IONICĂ, I.I., *Ţară şi ţări,* în „Rânduiala. Arhivă de gând şi faptă românească", an I, nr. 2, 1935.
12. JOHNSON, GARY, RATWICK, S., SAWYER,T.J., *The Evocative Significance of Kin Terms in Patriotic Speech,* în Vernon Reynolds, Vincent Falger şi Ian Vine (editori) *The Sociobiology of Ethnocentrism: Discrimination, Racism and Nationalism*, London, Croom Helm, 1987.
13. LE RIDER, J., *Mitteleuropa*, Iaşi, Editura Polirom, 1997.
14. LLOBERA, JOSEP, *The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford, Providence USA, Berg Publishers, 1994.
15. NÚÑEZ, XOSE-MANOEL, *What is spanish nationalism today? From legitimacy crisis to unfulfilled renovation (1975–2000)*, în „Ethnic and Racial Studies", vol.24, nr. 5, septembrie 2001.
16. PÜHLE, H-J., *Staaten, Nationen und Regionen in Europa*, Viena, 1995.
17. REQUEJO, FERRAN, *Political liberalism in plurinational states. The legitimacy of plural and asymmetrical federalism: the case of Spain,* în A.Cagnon şi J.Tully (editori), în *Search of Justice and Stability*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
18. ROKKAN, S. ŞI DEREK, U., *Economy, territory, identity: politics of West European peripheries*, London, Sage, 1983.
19. SAID, E., *Orientalism. Perspective occidentale asupra orientului*, Timişoara, Editura Amarcord, 2001.
20. TODOROVA, MARIA, *Balcanii şi balcanismul*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000.

IMPACTUL CULTURAL ŞI SOCIAL AL GLOBALIZĂRII ŞI TRANSNAŢIONALIZĂRII MARILOR COMPANII ASUPRA STATULUI NAŢIONAL

GABRIEL-IONUŢ STOICIU

1. GLOBALIZAREA – CONSECINŢE ASUPRA SOCIETĂŢII CIVILE

După schimbările politice petrecute în ţările Europei de Est, în 1989, reformele sociale şi economice au devenit necesare pentru dezvoltarea acestora, cât şi pentru stabilirea unor relaţii normale cu ţările occidentale. Dar, cel mai important, reformele s-au impus ca singura modalitate de a realiza omogenizarea structurală şi sistemică (*acquis*-ul) cerută de procesul de integrare europeană.

Fenomenul complex al privatizării dinamizează viaţa economică între care procesul de mobilizare a întreprinderilor asigură eficienţa economică.

Concurenţa şi rentabilitatea, dimensiuni pe care toate economiile de piaţă se sprijină, au adus cu ele în ţările Europei de Est şi avatarurile liberalismului economic: falimentul şi şomajul. Existente şi în fostele regimuri, dar în forme mascate (producţii pe stoc şi concedii fără plată), ele au declanşat, după 1989, inflaţia ca principal efect al caracterului patologic al centralismului economic, prin care statul paternalist asigura cetăţenilor lui „toate cele necesare unei vieţi fericite".

Totodată, în ţările occidentale practica, utilizată altă dată, de a desemna primele 200 de firme ca decidenţi economici şi sociali, fiind deţinătorii majorităţii capitalului rulat la nivel naţional, este estompată astăzi în lumina noilor tendinţe de transformare a relaţiilor economice pe plan mondial.

Căderea zidului Berlinului, în 1989, a reprezentat dispariţia ultimului impediment, cel politico-ideologic, în calea integrării tuturor statelor în sistemul denumit „economie de piaţă" şi deci în adoptarea la nivel global a aceloraşi mecanisme şi criterii de acţiune în gestionarea relaţiilor economice.

Conceptele de „luptă de clasă", „imperialism", „monopol", „proprietatea privată a mijloacelor de producţie", desprinse din filosofia economico-socială şi politica marxistă, sunt declarate depăşite în analizele contemporane, fiind înlocuite de cele de „globalizare", „transnaţionalizare", „integrare", „pieţe internaţionale".

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr.1–2, p. 47–62, Bucureşti, 2003

Integrarea europeană, proces ce stă la baza constituirii și extinderii Uniunii Europene, este o etapă în procesul mai amplu al globalizării, care influențează în mod considerabil viața economică, socială și culturală a fiecărei țări mai mult sau mai puțin dezvoltate. Cele trei aspecte sunt corelate și influența poate fi pozitivă sau negativă, indiferent de bunele intenții ce stau la baza orientării acestei tendințe.

Globalizarea nu este un fenomen ce se produce natural, fără intervenția conștientă și voința omului. Ea este menită să îndeplinească aspirația umanității spre un nivel superior de civilizație. Ea poate fi, însă, văzută atât în mod pozitiv, cât și negativ. Un om de afaceri poate vedea oportunități de extindere a pieței, în timp ce alte persoane pot percepe globalizarea ca pe o amenințare la adresa culturii locale, incapabilă să concureze culturile „agresive" introduse prin media și tehnologie. Este un proces impredictibil ce conduce umanitatea prin epoca postindustrială, supranumită și informațională. Deși populația globului este separată prin frontiere geografice și politice, avansul tehnologiei comunicaționale face ca acestea să pară nesemnificative. Globalizarea media este o tendință ireversibilă, care operează pe multiple planuri:

– suporturile tipografic, audio-vizual și virtual converg într-un mediu multifuncțional unic;

– structura mesajelor, indiferent de limbă, folosește aproape aceeași sintaxă;

– există un număr crescut de semne convenționale internațional recunoscute.

Una din cele mai importante preocupări ale celor ce au atitudini rezervate față de globalizare este impactul negativ potențial pe care acest fenomen l-ar putea avea asupra produselor media locale. Globalizarea este adesea văzută ca o „americanizare" (în ciuda faptului că o mare parte a mass-mediei americane este deținută de japonezi și alte interese străine), fiind greu de negat ideea că mass-media vizuale anglofone sunt puternic dominate de interese, tehnici și valori americane. Cele mai multe națiuni care mențin un nivel semnificativ de producție cinematografică, de pildă, reușesc acest lucru datorită subvențiilor guvernamentale. Aceste subvenții sunt validate prin apelul la sentimentele naționale și nu prin imperativele pieței. Teama, fără îndoială una legitimă, este că evoluția globalizării nu va lăsa loc pentru astfel de sentimente. Dacă produsele audio-vizuale naționale nu vor putea atrage o parte din audiența globală, atunci acestea nu vor mai avea loc pe piața mass-media.

1.1. IMPACTUL INTERNETULUI

Multe critici au fost direcționate, de asemenea, către Internet, chiar din ziua în care a apărut. „Ar putea afecta intimitatea", s-a spus că „anonimatul este o iluzie atâta timp cât cineva poate detecta un Pentium III sau un soft licențiat prin codurile sau etichetele lor speciale de identificare, similare celor de la telefoanele mobile". Adevărat, dar aceste măsuri previn și multe infracțiuni, așa cum metodele de incriptare mențin privată o convorbire, astfel încât să nu se compromită siguranța

victimelor şi a martorilor, mai ales în cazul activităţii organizaţiilor drepturilor omului. Susţinătorii Internetului folosesc drept *credo*: „Informaţia vrea să fie liberă". Libera exprimare va înflori în era informaţională, dar informarea, o dată cu proliferarea tehnicilor de filtrare, prezintă posibilitatea unei sugrumări a ariei de exprimare. Aceasta va însemna să plăteşti pentru a fi auzit. Într-o lume în care atenţia este din ce în ce mai greu de obţinut, vocile celor mai mulţi din actualii beneficiari ai Internetului – persoane fizice, organizaţii non-profit şi mici întreprinzători – se vor pierde în cyber-spaţiu, înăbuşite de cel mai puternic ofertant. Deci, Internetul nu aduce în mod inerent democratizare. Guvernele şi corporaţiile vor încerca să modifice codul normativ al Internetului, în intenţia de a-şi menţine autoritatea şi profitabilitatea. Luând în considerare structura normativă, utilitatea şi mediul social, este de înţeles că Internetul poate promova, dar şi suprima, democraţia. Guvernele pot reglementa cyber-spaţiul în mod efectiv, prin legi şi sancţiuni, care trebuie să fie totodată înţelepte şi juste, deoarece, fiind o cale spre individul clasei de mijloc, acesta poate aduce avantaje politice.

Internetul redefineşte, de asemenea, politica externă. El transferă puterea spre domeniul nonprofit, permiţând relaţii internaţionale egalitare (între ONG-uri). Argumentul că Internetul creează o societate civilă semnificativă depinde, în principal, de capacitatea acestui mediu de a genera „capital social" – identificat de R. Putnam [*Bowling alone* apud Carothers, 1999] în „componente ale organizării sociale ca reţele, norme şi încrederea socială ce facilitează coordonarea şi cooperarea reciproc avantajoasă". Nu este suficient pentru Internet – ca în cazul telegrafului, telefonului sau faxului, înaintea sa – doar să încurajeze organizarea grupurilor, aceste asocieri au nevoie de aceleaşi posibilităţi ca în societatea civilă tradiţională cu membri interacţionând „ca şi cum ar fi într-o biserică, într-un centru de conferinţe sau club" [T. Carothers, 1999].

Dincolo de a fi un instrument de comunicare, *cyber*-spaţiul devine un loc de reuniune. Chiar şi cele mai tradiţionale instituţii ale societăţii civile se adaptează acestei noi tehnologii: Biserica Romano-Catolică difuzează slujbe în mod regulat pe *site*-ul său. Când asociaţiile se reunesc în spaţiul virtual în virtutea unui interes comun, Internetul devine mai mult decât o tehnologie avansată de comunicare la distanţă, devine un spaţiu generator de capital social. Cu toate acestea, legătura principală dintre societatea civilă virtuală şi teoria capitalului social o reprezintă profunzimea angajării indivizilor în comunităţile lor *on-line*.

Interacţiunea între diferite culturi este acum, mai mult decât oricând, înlesnită o dată cu apariţia Internetului. Dar aceasta nu va stimula obligatoriu şi înţelegerea şi empatia. Fără un sentiment al comunităţii naţionale indivizii pot ajunge să voteze mai degrabă în acord cu meschinul interes propriu decât să sprijine binele colectiv. Acesta reprezintă pericolul înlocuirii frontierelor naţionale, din ce în ce mai şterse, cu unele bazate pe prejudecăţi şi ignoranţă. „În cel mai rău caz *satul global* va deveni o Bosnie globală". Există de asemenea şi un risc patologic – acela al creşterii

numărului de autiști, persoane cu o capacitate slabă de relaționare interpersonală naturală, dar hipercomunicativi prin intermediul calculatorului.

1.2. TEORII PRIVIND GLOBALIZAREA

Roland Robertson propune un „model minimal necesar al globalizării" [1992, p. 57], care poate servi ca un „ghid temporal-istoric", oferind o „înțelegere generală a împrejurărilor globale". Acest model oferă posiblitatea de a evalua semnificația statelor naționale, a relațiilor internaționale și a centralității individului și umanității de-a lungul tuturor stadiilor de dezvoltare, fără a nega în nici un moment rolul esențial jucat de forțele politice, economice, tehnologice și culturale, fiind astfel un model compatibil cu cel cvadridimensional (evoluția globalizării în plan intercorelat politic, economic, tehnologic și cultural) al lui Nikolai Genov. Modelul lui Robertson este structurat pe cinci cadre temporale, corespunzând avansului globalizării:

Stadiul 1, *germinal*, care apare în Europa cel târziu la începutul secolului al XV-lea (Renașterea) și se încheie la jumătatea secolului al XVIII-lea (începutul capitalismului);

Stadiul 2, *incipient*, care durează de la jumătatea secolului XVIII până în anii 1870 (apariția statelor naționale);

Stadiul 3, *declanșator*, cuprinde perioada 1870–1920 (expansiunea tehnologică);

Stadiul 4, *lupta pentru hegemonie*, implică luptele pentru putere mondială și durează între anii '20 și '60;

Stadiul 5, *perioada de incertitudine*, cuprinde perioada dintre anii 1960 și 1990 [R. Robertson, p. 58–59].

Teoria sistemului global se bazează pe conceptul politicilor transnaționale, cuprinzând activitatea actorilor nonstatali și a agențiilor transstatale. În timp ce sistemul mondial actual tinde să se bazeze pe domeniul economic (minimalizând importanța factorilor culturali), modelul sistemului global încearcă să demonstreze cum economicul, politicul și cultura sunt conectate sistematic. De aceea ambele modele, ale lui Robertson și Genov, pot fi puse în relație cu fenomenul Mac Donaldizării.

Serviciile de agrement, cunoscute câteodată sub denumirea de „industria irealului", furnizează pseudo-evenimente în locuri ca Disneyland, Mac Donald, supermagazine sau *mall*-uri. Aici experiența cotidiană este încărcată cu iluzii. Consumatorul devine un specialist în *kitsch* compus din infinite reproduceri și simulări. Termenul de hiperrealitate[1], utilizat uneori pentru a descrie această situație, sugerează abolirea distincției între realitate și imitație. Există o compresie a timpului și a spațiului în situații de hiperrealitate similară celei din

[1] U.Eco, *Travels in Hyper-Reality*, Social Alternatives, Melbourne, 1997.

cyber-spaţiu. Zilele şi nopţile sunt topite pe reţeaua mondială deschisă (world wide web – www) a Internetului.

Socialul şi culturalul nu trebuie considerate dispensabile în cursa ofertelor de consum. Structurarea, eficienţa, controlul şi calculabilitatea tind să invadeze, din ce în ce mai mult, modul de petrecere a timpului liber şi chiar cluburile de sănătate şi întreţinere. Consumatorii pot face exerciţii sau pot beneficia de serviciile de întreţinere fizică contra cost. Promisiunile de a ajunge la un corp ideal-standard (P. Bruckner – *L'euphorie perpetuelle)* sunt rar îndeplinite şi consumatorii renunţă sau îşi sporesc eforturile, mai ales cele financiare.

1.3. ROLUL SOCIETĂŢII CIVILE ÎN PROCESUL GLOBALIZĂRII

Reunirea tuturor intereselor implicate de procesul globalizării, fie acestea economice (legate de profit), politice (legate de putere) sau culturale (legate de valori) este administrată de cei mai importanţi trei actori ai globalizării: companiile transnaţionale (CTN), organizaţiile interguvernamentale (OIG), ca de exemplu ONU, şi organizaţiile nonguvernamentale (ONG). Dintre acestea CTN sunt principalii promotori ai procesului, în timp ce celelalte împreună cu statul-naţiune opun rezistenţă sau negociază, abordând într-un mod mai echilibrat acest proces, fără a abandona însă lupta pentru sporirea influenţei lor potenţiale în cadrul societăţii civile. „Ordinea globală emergentă este condusă de câteva sute de corporaţii-gigant, multe având bugete mai mari decât majoritatea naţiunilor. CTN reuşesc să scape reglementărilor şi controlului guvernelor naţionale" [Genov, 1999, p. 27]. În virtutea „noului spirit al competiţiei", aceste companii nu mai sunt nici măcar interesate să protejeze producţia din ţara de origine.

În privinţa laturii sale economice, globalizarea are în vedere mai ales strategiile firmelor, în cursa lor spre o concurenţă globală şi/sau globalizantă. Globalizarea firmelor implică o reorganizare spaţială a strategiilor inter-întreprinderi, cu scopul de a-şi acorda mai multă flexibilitate în faţa constrângerii localizării. Concurenţa pare să fie, mai mult ca niciodată, bazată pe inovarea şi căutarea unor strategii avantajoase. Aceasta conduce la întărirea strategiilor inter-întreprinderi, mai ales între cumpărători şi furnizori. Astfel, chiar dacă firma se globalizează, această nouă dinamică induce, în mod paradoxal, reactualizarea constituirii legăturilor şi cartelurilor între industriaşi. Această înlănţuire, caracteristică procesului globalizării, plasează în centrul său firma în general şi grupul multinaţional în special.

Autonomia statului este, de asemenea, subminată de numărul şi puterea crescânde ale OIG ce facilitează cooperarea transfrontalieră. Între acestea se numără: Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC), Uniunea Europeană (UE), Association of South-East Asian Nations (ASEAN), the North American Free Trade Association (NAFTA).

Al treilea agent de subminare a puterii statului este reprezentat de ONG (peste 15 000 în România). Creşterea numărului acestora a fost extraordinar, mai ales în ţările în tranziţie. La originea acestui fenomen stă interesul crescând pentru organizaţii nonguvernamentale, mai ales pentru grupuri militante devotate cauzelor de interes public – mediu, drepturile omului, situaţia femeilor, monitorizarea alegerilor, prevenirea şi combaterea corupţiei etc. În multe ţări sectorul ONG este supraîncărcat cu segmente mai tradiţionale ale societăţii civile: sindicatele, asociaţiile profesionale (precum cele ale doctorilor şi avocaţilor), asociaţiile etnice, religioase, studenţeşti, cluburile sportive şi alte astfel de organizaţii, ce există pentru alte scopuri decât avansarea unor proiecte concrete politice sau sociale, au, cu toate acestea, uneori, o mai puternică bază socială şi resurse umane şi materiale mai mari. Organizaţiile cu programe politice şi sociale sunt adesea dominate de grupuri de elită care au slabe legături cu cetăţenii în numele cărora pretind că acţionează, beneficiind însă de finanţări internaţionale în nişte sume pe care le-ar fi imposibil să le strângă în spaţiul intern.

ONG joacă un rol de o importanţă crescândă în ţările dezvoltate şi în curs de dezvoltare. Ele modifică politici prin exercitarea presiunii asupra guvernelor şi prin furnizarea expertizei tehnice celor ce participă la punerea în practică a unor politici.

2. PROBLEMATICA STUDIULUI

Obiectivul acestui studiu este de a analiza principalii factori care stau la baza transformărilor prin care naţiunea trece, mai ales în ceea ce priveşte dimensiunea socială şi cea culturală, în faţa iminentei globalizări, modelate şi dinamizate de întreprinderile multinaţionale. Ne propunem de asemenea să examinăm maniera în care aceste întreprinderi şi instituţiile publice, deţinătoare ale puterii, pot promova crearea directă sau indirectă de locuri de muncă. Acest studiu se va ocupa şi de mijloacele de realizare a inovaţiilor venite prin intermediul procesului de globalizare la nivel macro şi microsocial şi atitudinea diferiţilor actori implicaţi în proces faţă de acesta.

Studiul de faţă porneşte de la ipoteza conform căreia, atunci când investesc în ţări în curs de dezvoltare, întreprinderile multinaţionale iau în considerare importanţa utilizării tehnicilor generatoare de forţă de muncă, caută să le creeze şi să le adapteze în funcţie de nevoile şi caracteristicile ţării primitoare.

Problema raporturilor, pe de o parte, între alegerile tehnologice făcute de filialele întreprinderilor multinaţionale şi, pe de altă parte, efectele directe sau indirecte ale acestora asupra angajărilor şi condiţiilor de muncă poate fi abordată fie dintr-o perspectivă globală, fie în cadrul unor studii de caz locale detaliate pe anumite întreprinderi. Prima abordare adoptată de unii autori (Bureau International de Travail) a permis evidenţierea unor idei importante, cum ar fi cea conform căreia tendinţa filialelor întreprinderilor multinaţionale este aceea de a adopta

tehnici în general mai soft (bazate în special pe echipamente cât mai autonome faţă de intervenţia umană) decât întreprinderile naţionale, şi în consecinţă, de a crea un număr mai mic de locuri de muncă. Totodată, această abordare ne arată că numărul deciziilor luate la nivel local este limitat şi avem de a face cu o puternică centralizare în cadrul întreprinderilor multinaţionale. În acelaşi timp, această abordare nu furnizează decât puţine informaţii în legătură cu efectele indirecte, exterioare, în cazul fiecărei filiale, care determină luarea anumitor măsuri cu consecinţă directă asupra angajărilor. Cu toate acestea, principala carenţă a abordării globale rezidă în dificultatea de a genera nişte recomandări specifice asupra mijloacelor, prin intermediul cărora puterile publice din ţara de primire, ar putea exercita o influenţă asupra deciziilor tehnice ale filialelor întreprinderilor multinaţionale în vederea promovării unor posibilităţi de angajare a unei forţe de muncă sporite.

A doua abordare, fondată pe un număr limitat de studii de caz aprofundate, referitoare la întreprinderi anume, prezintă, de asemenea, inconveniente evidente. Unul dintre acestea priveşte alegerea filialelor întreprinderilor multinaţionale: în ce măsură întreprinderile selecţionate constituie un eşantion cu adevărat reprezentativ al unei lumi atât de vaste şi complexe. Alt inconvenient provine din dificultatea de a generaliza un număr atât de limitat de experienţe, chiar dacă ele ajung la concluzii comune. Cu toate acestea, se pot obţine, din studiile de caz, informaţii concrete asupra procesului decizional privitor la alegerea tehnologiilor dintr-o filială, cât şi asupra raporturilor reciproce complexe între alegerile tehnologice ale întreprinderilor, politicile publice naţionale din ţările de primire şi efectele acestor două elemente asupra creării directe şi indirecte de posibilităţi de angajare.

3. ÎNTREPRINDERILE MULTINAŢIONALE – PRINCIPAL ARTIZAN AL GLOBALIZĂRII

3.1. RELAŢIA ÎNTREPRINDERE–PIAŢĂ–STAT

Economia de piaţă modernă este dezvoltată în jurul a trei tipuri de instituţii: întreprinderi (firme), pieţe şi state, cu moneda ca liant al acestora. Întreprinderile şi pieţele sunt principalele locuri unde se operează schimbările majore, care dau linia de evoluţie a proceselor de omogenizare structurală, necesare integrării globale.

Eficacitatea economică globală a sistemului ţine de echilibrul între aceste două forme de organizare: rigiditatea întreprinderii şi fluiditatea pieţei. Un echilibru, în mod natural, instabil. Obiectivul natural al unei întreprinderi este, în realitate, acela de a elimina piaţa, vizând monopolul sau cel puţin oligopolul. De partea cealaltă, piaţa, în dorinţa de a coordona tendinţele de consum, poate atomiza actorii până la limita de eficienţă economică a sistemului, impiedicând capitalizarea experienţelor economice ale firmelor, descurajând investiţiile pe termen lung şi multiplicând costurile tranzacţiilor. Statul, prin regulile pe care le fixează atât

pieţelor cât şi întreprinderilor, joacă un rol central în căutarea unui echilibru optimal între dinamica concurenţială a pieţelor şi logica monopolistică a întreprinderilor.

Astăzi însă, opoziţia între piaţă şi firmă pare să se estompeze. Managerii introduc treptat în cadrul propriilor întreprinderi relaţii de „piaţă" de tipul comportamentului client-furnizor pentru a înlătura încetinelile birocratice. În acelaşi timp, se introduce din ce în ce mai mult în cadrul pieţei o logică de firmă, prin stabilizarea relaţiilor comerciale cu ajutorul contractelor pe termen lung.

Între caracteristicile prin care se distinge dinamica economică actuală se regăsesc:

– dereglementarea şi restructurarea pieţelor în cea mai mare parte a ţărilor industrializate. Această tendinţă, care avea ca obiectiv intensificarea concurenţei, a favorizat întărirea rolului firmelor, în special al celor mari, într-un cadru normativ flexibil;

– saturarea pieţelor şi intensificarea concurenţei, ceea ce a stimulat întreprinderile să îşi extindă orizonturile spre Europa Centrală şi de Est şi spre Extremul Orient;

– dezvoltarea rolului instituţiilor internaţionale (FMI, BM, OMC) şi întărirea zonelor de liber schimb;

– regândirea, reconceperea rolului „statului-naţiune" şi apariţia „statului-regiune";

– dezvoltarea tehnologică şi apariţia „noii economii", materializată prin apariţia noilor sectoare de activitate (noile tehnologii ale informaţiei şi comunicării, biotehnologiile etc.). Această tendinţă se traduce prin redefinirea competenţelor, o foarte mare creştere a costurilor cercetării şi dezvoltării, o reducere a duratei de viaţă a produselor etc.;

– orientarea strategiilor manageriale spre o nouă logică a investiţiilor în activitatea productivă (a rentabilităţii pe termen scurt şi mediu);

– o tendinţă de convergenţă a economiilor, dar o omogenizare a cererii şi modurilor de viaţă, crearea condiţiilor organizării producţiei şi a compromisurilor politice în favoarea socialului rămânând încă un deziderat.

3.2. CARACTERISTICILE PROCESULUI DE TRANSNAŢIONALIZARE A ÎNTREPRINDERILOR

Fără doar şi poate, principalii actori ai globalizării şi multinaţionalizării nu sunt regimurile politice, ci marile firme private, ce se ghidează după principiile „eficienţei" şi „rentabilităţii", şi din strategiile cărora se desprind particularităţile acestor procese.

Aceste noi strategii pot fi analizate dintr-o multitudine de perspective: plecând de la sfera producţiei, de la cea a pieţei monetare şi financiare, de la cea a forţei de muncă, de la cea socială sau normativă.

Sub presiunea concurenţei pe plan local sau pe piaţa mondială şi urmărind „creşterea şi reinvestirea profitului", marile firme, aflate de mai bine de douăzeci de ani într-un proces de transnaţionalizare prin implantarea unor sucursale, reprezentanţe în alte ţări, îşi accelerează demersurile în acest sens, creând chiar divizii similare sau complementare întreprinderii de origine. Întreprinderile sunt din ce în ce mai frecvent supuse unor norme şi se află în reţele de relaţii care le impun constrângeri de funcţionare uniformă, o tendinţă întărită prin utilizarea crescută a tehnologiilor informatice din ce în ce mai standardizate. Multiplicarea fuziunilor, achiziţiilor şi sciziunilor contribuie de asemenea la uniformizare, afectând într-un ritm accelerat specificul cultural şi subminând amprenta naţională a întreprinderilor. Se înregistrează de asemenea fuziuni şi absorbţii ale unor companii puternice, aflate altă dată în concurenţă directă pentru primul loc în lume ca producţie şi vânzări. Este ilustrativ, în acest sens, un exemplu din domeniul construcţiei de avioane şi anume cel al absorbţiei în 1996 a companiei Mac Donnell Douglas de către firma Boeing.

Aceste evoluţii provoacă o unificare crescută a aparatului productiv în cadrul unei imense reţele ce funcţionează de o manieră din ce în ce mai uniformă, chiar dacă rămâne tot atât de puternic ierarhizată. Frontierele întreprinderilor par să îşi piardă mult din semnificaţia lor, deocamdată, când este voba de drepturi şi condiţii de angajare „rentabile" ale salariaţilor. În acelaşi timp, globalizarea financiară dă un impuls formidabil proceselor de uniformizare a normelor contabile, cât şi a practicilor controlului administrativ la scară mondială. De asemenea codul standardelor de calitate ISO 9000 a permis eliminarea controalelor de calitate multiple la nivelul fiecărei firme client, reducând costurile şi accelerând procesele productive şi de căutare a furnizorilor.

Această uniformizare este întărită şi prin standardizarea crescândă a echipamentelor, ea facilitând în acelaşi timp în circuit procesele de standardizare. „Întotdeauna, furnizorii de maşini au difuzat standarde de organizare în cadrul unei branşe de activitate, dar, cu toate acestea, piețele de echipamente nu au fost suficient integrate, fiind marcate de specificităţi regionale" [Laval, p. 40]. Astăzi nu mai este cazul, în cea mai mare parte a profesiilor, echipamentele au o conotaţie mondială, iar fabricanţii lor sunt într-un număr restrâns. Două întreprinderi care produc acelaşi lucru în America de Sud şi în nordul Europei au şanse din ce în ce mai mari să o facă în aceeaşi manieră şi utilizând aceleaşi maşini. Şi aceasta nu este valabil doar pentru activităţile de fabricare, în sensul clasic al termenului, ci şi pentru ansamblul organizării administrative a firmei. Adoptarea generalizată a programelor de gestiune reprezintă un puternic catalizator al proceselor de uniformizare crescândă a structurilor şi modurilor de funcţionare a firmelor. Aceeaşi logică stă la originea succesului reţelelor de franciză, în sectoare ca acela al distribuţiei, care rămâne încă formal dominat de întreprinderi mici, teoretic independente. Se vinde, astfel, în acelaşi timp, o imagine de marcă, un mod de funcţionare uniform şi optimizat.

Această lume a întreprinderilor din ce în ce mai uniforme în modurile lor de funcţionare, în echipamentele, în sistemele şi programele informatice pe care le

utilizează, în normele lor de calitate și în principiile administrative rămâne totuși profund inegală și ierarhizată. Aceste diferențe, care trebuie corectate, se găsesc la nivelul salarizării și condițiilor de muncă. Dreptul muncii, cel referitor la condițiile de igienă și protecție a muncii, precum și negocierile colective impun anumite constrângeri întreprinderilor în țările avansate. Ele sunt însă slabe sau inexistente în țările lumii a treia. Și dacă ele sunt respectate în general de marile întreprinderi, nu același lucru se poate spune și despre cele mici. Pentru moment, contrar majorității celorlalte dimensiuni ale funcționării întreprinderilor, ele nu au încă tendința de a se uniformiza la scară planetară. Într-o lume în care funcționarea firmelor tinde să se omogenizeze și interpenetrarea lor să se accentueze, depășind frontierele statelor, firmele contribuie mai ales la întreținerea inegalităților salariale.

3.3. TENDINȚE EVOLUTIVE ALE STATULUI-NAȚIUNE

Accelerarea fenomenului internaționalizării economiilor occidentale, integrarea unor țări recent industrializate în economia mondială și locul din ce în ce mai pregnant al firmelor multinaționale în relațiile economice internaționale sunt tot atâtea elemente ce marchează dezvoltarea acestui proces de globalizare. Dacă procesul general se caracterizează prin dezvoltarea mișcărilor de capital, faza de multinaționalizare rămâne în continuare dominată de mecanismele economiei reale, adică cele ale producției. Prin urmare, dereglementarea și deschiderea piețelor naționale de capital, dezvoltarea unei economii „imateriale" susținută de noile tehnologii ale informației și comunicării au favorizat apariția unui nou fenomen: al mondializării bazate pe un proces de autofinanțare, fără intervenția obligatorie a unor organisme sau instituții politice.

Urmând o astfel de regulă de joc, succesul se bazează pe capacitatea companiei de a dobândi noi competențe și resurse de a le combina de o manieră optimă, exploatând la maximum competențele disponibile în diferite țări și, dacă este necesar, să achiziționeze mărcile locale care i-ar putea asigura o mai bună distribuție a produselor astfel realizate, pentru ca după aceea, în final, să repatrieze majoritatea profitului în țara de origine.

Statul-națiune, ca spațiu de manevră privilegiat al întreprinderilor naționale, a fost într-o oarecare măsură „destructurat" de realitatea mondializării. În practică, în economia contemporană, filierele de perfecționare presupun o multitudine de persoane de diferite naționalități, intervenind în diversele stadii ale procesului productiv, de la concepție la vânzare, de la materia primă la utilizatorul final.

Statul-națiune, cadru pertinent de strategie economică, lasă astfel locul unei „rețele mondiale" [M. Castells, 2001, p. 15] de întreprinderi și grupuri transnaționale. Conceptul de „spațiu național" este înlocuit cu cel de „*site* de implantare".

Orchestrată în jurul întreprinderilor multinaționale, integrarea mondială poate fi considerată ca o etapă ulterioară mondializării.

Pentru conducătorii statelor-naţiune, prioritatea politicii economice, în conformitate cu interdependenţele statului naţiune şi spaţiului său extern, trebuie reconsiderată, nemaifiind orientată spre crearea unui număr maxim de locuri de muncă, ci spre realizarea celei mai bune plasări în diviziunea internaţională a muncii. Se favorizează, astfel, activităţile cu cea mai rapidă creştere, cele ce tind spre un monopol internaţional şi care pot aduce astfel surse de prosperitate care să asigure un avans economic şi social stabil.

La ora „economiei mondiale integrate" [Régniez, 2001, p. 46], naţionalitatea unei companii reprezintă o noţiune din ce în ce mai fluidă. Într-o piaţă de capital deschisă oricărei tranzacţii, desemnarea acţionarului majoritar ca fiind purtătorul naţionalităţii companiei este singura soluţie pertinentă cu care se poate lucra. Dar, când acţionarul majoritar este o comunitate multinaţională cu participare egală, termenul de naţionalitate a companiei devine inutil.

Fireşte, şi stilul de management poate defini naţionalitatea companiei, dar, într-o lume a concurenţei crescânde, soluţiile mai rentabile de a apela la un manager sau la un sistem managerial importat înlocuiesc principiile izvorâte din patriotism şi se impun prin pragmatism.

Aceste întreprinderi tind să crească în număr, dar rămân încă excepţii. În majoritate, şi pentru încă ceva timp de acum înainte, rămâne evident faptul că Shell, Nokia, Siemens sunt întreprinderi europene, că Microsoft şi Coca-Cola sunt firme americane, că Sony şi Toyota sunt firme japoneze.

Naţionalitatea întreprinderilor, în care coabitează culturi şi interese diverse, încă mai există, deşi, cum am arătat, ea devine din ce în ce mai convenţională. Ea rămâne în orice caz un element de reprezentare pentru oricine.

În limbajul economiştilor, statele-naţiune rămân „blocuri de factori de producţie". Aceasta înseamnă că fiecare spaţiu naţional, participant la competiţia economică mondială, acţionează prin cetăţenii săi, deţinători de calificări şi competenţe. Acţiunile acestora reflectă de o manieră fidelă sisteme de valori, tradiţii, reguli de conduită şi sisteme de management.

Guvernele din ţările de implantare exercită câteodată o mare influenţă asupra alegerilor tehnologice şi mai ales asupra strategiilor de inovare promovate local de sucursalele întreprinderilor multinaţionale, arbitrând concurenţa între acestea şi întreprinderile locale prin intermediul reglementărilor în domeniu (legi ale concurenţei, monopolului etc.), prin sistemul taxelor vamale, al fiscalităţii şi cel al politicilor comerciale. Complexitatea mecanismelor decizionale în privinţa tehnologiei, precum şi riscurile implicate, îngreunează intervenţia eficientă a statului în acest proces.

3.4. ACŢIUNEA SINDICALĂ ÎN CONTEXTUL MULTINAŢIONALIZĂRII

Acţiunea sindicală corespunzătoare întreprinderilor multinaţionale a urmat evoluţia strategiilor de implantare a acestora din urmă şi modalităţile lor de a se organiza. La origini, sindicatele şi-au orientat în principal eforturile asupra

condițiilor de muncă din fiecare filială și au preferat, în consecință, o abordare locală, națională a problemelor. Conflictele apăreau la locurile de muncă și negocierile se desfășurau, înainte de toate, în cadrul unităților. Primele reacții sindicale asupra specificului firmelor multinaționale au venit din partea unor confederații americane, deci de la nivelul țării de origine – confruntată cu teama ca investițiile în străinătate să nu se transforme în transfer de locuri de muncă – și nu al țărilor de emergență. Sindicatele acestor țări priveau fenomenul prin prisma aportului de noi locuri de muncă și deci înțelegeau să negocieze local conflictele cu firmele multinaționale.

Strategia sindicatelor, prin formarea unor consilii mondiale de grup, s-a adaptat modalităților de funcționare a întreprinderilor multinaționale și și-a proiectat acțiunea în trei faze. Prima viza organizarea de acțiuni pe țară, în conformitate cu formele de solidaritate între diferitele filiale ale aceluiași grup, corespunzând structurii de tip multidomestic a firmelor multinaționale. A doua prevedea o coordonare a negocierii colective ce trebuia condusă de o manieră simultană în fiecare filială. Această logică este apropiată de cea a modului de organizare regional al firmelor, în condițiile în care la acest nivel se definesc actualmente condițiile de organizare a muncii. A treia fază presupunea o reprezentare sindicală la nivelul central de conducere al grupului multinațional, cu scopul de a conduce direct cu acesta negocierile pe plan global. Consiliul mondial de întreprindere ar fi avut atât un nivel adecvat de apreciere a strategiilor grupului cât și mijloacele de a se adresa direct conducerii principale.

Acest proiect nu s-a materializat, lovindu-se de numeroase dificultăți. În primul rând, sindicatele au întâlnit o puternică reticență din partea conducerilor întreprinderilor multinaționale în a fi admise niște negocieri globale. Strategia firmelor consta, după cum am arătat, în a profita de specificațiile țărilor în care se implantează. Însăși existența acestor alegeri de amplasament și a diferențelor dintre diversele localizări justifica multinaționalizarea. Ele n-au deci nici un interes să favorizeze egalizarea condițiilor de muncă și de organizare a activității în diferitele țări de implantare. Totodată, fragmentarea negocierilor permite circumscrierea efectelor acestora. Ceea ce poate fi îngăduit într-o anumită țară sau filială nu trebuie extins la restul grupului.

În al doilea rând, sindicatele însești poartă o parte de responsabilitate în eșecul tentativelor de articulare a acțiunilor lor. Diferența structurilor sindicale și cea a organizării relațiilor sociale naționale a accentuat imediat dificultățile de coordonare.

În al treilea rând, angajații firmelor multinaționale, în funcție de filialele în care lucrează, se pot găsi într-o situație de conflict de interes, la un anumit moment, pe care apelurile la solidaritate de principiu pe termen lung o pot cu greu atenua. Muncitorii unei filiale delocalizate vor fi, în mod evident, ostili unui transfer de activitate, în timp ce personalul filialei beneficiare va fi bineînțeles favorabil.

Ansamblul acestor dificultăţi arată că este foarte dificil a se reuni condiţiile unei negocieri globale cu centrul în cadrul grupurilor multinaţionale. Strategia de fracţionare dusă de conduceri, incompatibilităţile de organizare şi ideologice, ca şi opoziţia de interese imediate, au făcut adesea să eşueze orice tentativă în acest sens.

La ora actuală, capacităţile de mobilizare a salariaţilor cu o arie globală par foarte slabe şi tocmai de aceea criza şi creşterea şomajului au transformat puternic raportul de forţe între muncitori şi conducere în beneficiul celor din urmă. Marea majoritate a ţărilor industrializate au văzut prăbuşindu-se ratele lor de sindicalizare şi persoanele angajate din aceste ţări au fost puse în concurenţă, de o manieră crescândă, cu cele din ţări cu un nivel foarte scăzut de dezvoltare şi deci cu salarii inferioare.

4. CONCLUZII

Evoluţia spre o societate în care companiile transnaţionale vor regla tendinţele majore în privinţa forţei de muncă, pe baza alegerii tehnologiilor, nu este lipsită de risc pentru societate. Economia bazată pe informaţie şi cunoaştere comportă un risc al unei funcţionări duble în care să coexiste un sector modern, adaptat inovaţiilor tehnologice, cu o concurenţă crescută şi o productivitate importantă, şi un sector „arhaic" puţin receptiv la schimbările tehnologice şi care să servească drept structură de primire a persoanelor excluse din primul sector. Este vorba de un efect generalizator al unui sistem tehnic creator de noi locuri de muncă, dar şi distrugător de atribuţii profesionale, în sarcini automatizate şi slab cognitive, al mondializării strategiilor întreprinderilor care pun în concurenţă posturi şi activităţi puţin costisitoare. Şi, de asemenea, este vorba de amploarea luată de activităţile legate de circulaţia cunoştinţelor şi a informaţiei şi de producerea de noi competenţe şi calificări. Controlul acestor evoluţii pune într-o nouă manieră problema formelor de reglementare la diferite niveluri.

Impactul noilor tehnologii asupra întreprinderilor este polimorf. El priveşte atât relaţia lor cu mediul, cât şi funcţionarea lor internă, organizarea lor, instrumentele care li se asociază şi relaţiile pe care le dezvoltă. Noile tehnologii ale informaţiei şi comunicaţiilor bulversează frontierele întreprinderilor, transformând natura relaţiilor dintre acestea şi însoţind fără îndoială o mutaţie profundă a formelor instituţionale, care se instaura progresiv după revoluţia industrială, pentru a organiza producerea de bunuri şi servicii în nişte societăţi din ce în ce mai complexe.

Aceste transformări au consecinţe importante asupra aşteptărilor în termeni de resurse umane. „În toate sectoarele creşte partea de atribuţii ce face apel la capacităţi cognitive recunoscute sau la capacităţi de organizare şi comandament în detrimentul sarcinilor manuale rutiniere. Exigenţa flexibilităţii organizaţionale transformă chestiunea calificărilor şi o pune pe cea a competenţelor muncitorilor implicaţi într-un univers nesigur" [Laval, p.107].

Aceste competențe conduc:

– spre căutarea unei polivalențe, care să acopere tot atât de bine stăpânirea instrumentelor tehnice, calitățile relaționale cât și experiența;

– dar și spre capacități necesare pentru a face față individualizării sarcinilor în procesul muncii: capacitatea de a se situa într-un univers în mișcare, dacă nu virtual, unde relațiile ierarhice clasice nu mai au rolul transmiterii informației, ci trebuie să se recentreze pe mobilizarea și întreținerea spiritului de echipă, pe administrarea și împărțirea cunoștințelor.

Din aceste motive, într-o perspectivă macroeconomică, aceste transformări lasă loc unor schimbări complexe și radicale. Se poate evidenția caracterul singular al difuziunii inovației tehnologice actuale. Dacă valurile de modernizare și revoluție tehnologică din anii '50–'60 au fost însoțite de recrutarea de forță de muncă mai puțin calificată, tendințele globale actuale arată în plus un fenomen invers considerabil.

Este încă greu de spus dacă este vorba despre niște tendințe de lungă durată, traducere în termeni de locuri de muncă a unei noi ere de creștere economică, sau întreprinderile acționează din prudență, angajând un număr limitat de persoane, dar având o calificare superioară pentru a face față tendințelor imprevizibile ale unui mediu nesigur (evoluția pieței, reacția concurenței, dar și incertitudinea în planul nevoilor de forță de muncă în noile modalități ale organizării producției).

România este confruntată, de asemenea, cu o falie în ce privește calificarea la toate nivelurile, cu excepția câtorva ramuri din cercetare. Astfel s-a produs o scădere anuală a productivității și, în același timp, a nivelului de trai, fapt reflectat în mod evident de scăderea puterii de cumpărare a monedei naționale.

Deplasările în structura ocupațională pe sectoare de activitate ne relevă procesul concomitent al dezindustrializării și reagrarizării, o capacitate destul de modestă a sectorului serviciilor de a crea locuri de muncă pentru populația disponibilizată din industrie, precum și o pseudo-terțializare a ocupațiilor în absența fundamentelor economice ale unei dezvoltări durabile a acestui sector.

5. ÎNTRE GLOBALIZARE ȘI LOCALIZARE – CONSIDERAȚII FINALE

Paradoxal, globalizarea induce o mai mare localizare. Când oamenii descoperă că statul nu răspunde nevoilor, și deseori nu poate acționa în numele lor, unii aleg să se grupeze la nivelul comunității nu cu scopul de a recâștiga un oarecare control politic, ci de a-și clama propriile identități. Ei adoptă acțiuni comune pentru a combate consumerismul potențial indus de CTN: își produc propriile bunuri pentru a le înlocui pe cele de pe piața globală și adoptă forme specifice de artă pentru a se desprinde de omogenizarea culturii pasive a media.

Acest proces a fost denumit „globalizare"[2]. Integrarea europeană poate fi percepută pe o scară mare ca o astfel de reacţie la globalizare. Integrarea europeană este în acelaşi timp şi o reacţie la procesul globalizării, dar şi cea mai avansată expresie a sa" [M. Castells, 2001, p. 35].

Deschiderea spre lume face parte din schimbările petrecute după 1989 în Europa Centrală şi de Est. Această deschidere era văzută ca atitudinea logică după sfârşitul erei sovietice asupra regiunii. Oamenii s-au simţit în sfârşit liberi să-şi aleagă colaboratorii, sursele de informare şi ţările pe care să le viziteze. Deschiderea culturală a întărit democraţia şi a lărgit posibilităţile de schimb de cunoştinţe şi idei. Contactele dintre parlamentarii din ţările aflate în tranziţie şi cei din Vest au crescut. Noi forme de diseminare a informaţiei, ca de pildă sondajele de opinie şi audienţă, importate de la democraţiile occidentale, i-au făcut pe oameni să înţeleagă cât de importanţi sunt ei ca decidenţi într-o societate democratică.

Din păcate, deschiderea a adus şi practicile de consum occidentale, fapt ce a generat discrepanţe în viaţa socială, chiar cu efect negativ asupra sănătăţii, cum este creşterea alarmantă a consumului de droguri. Adoptarea practicilor de consum similare celor occidentale este dificil de realizat datorită veniturilor mici, dar şi neputinţei de a înţelege informaţiile de piaţă, cum ar fi protejarea banilor de inflaţie, completarea unei declaraţii de venit, sau alegerea unui program de asigurare de sănătate. Au existat influenţe negative şi în plan cultural: teatrul şi cinematografia, anterior subvenţionate de stat, sunt acum nevoite să caute succesul comercial, proiectele ambiţioase negăsindu-şi sponsori, iar mulţi actori căutându-şi noi ocupaţii.

Este un clişeu să afirmăm că societatea trece în prezent printr-una din cele mai volatile perioade ale sale. Dar clişeele arată şi lipsa unor explicaţii infailibile. Unul dintre procesele critice ce trebuie explicate este globalizarea şi cum se raportează aceasta la transformările şi incertitudinile societăţii actuale.

Oportunităţile aduse în spaţiul socio-cultural de către globalizare nu trebuie să cultive convergenţa atât în planul formei cât mai ales în cel al conţinutului. Modelul „creuzetului cultural" subsumat „visului" comun nu trebuie să înlocuiască coordonatele existenţiale date de reprezentările colective perpetuate de-a lungul secolelor sau mileniilor.

BIBLIOGRAFIE

1. ALLAIN MAURICE, *La mondialisation, la destructuration des emplois et la croissance. L'évidence empirique*, Paris, C. Juglar, 1999.
2. CAROTHERS THOMAS, *Civil Society,* în revista „Foreign Policy", 1999, nr.117.
3. CASTELLS MANUEL, *Société en réseau,* Paris, Fayard, 2001.

[2] Ulrich Beck, *What is globalization,* preluare din „România Liberă", martie 2001.

4. GENOV NIKOLAI, *Managing Transformation in Eastern Europe,* Paris şi Sofia, UNESCO-MOST, 1999.
5. GUILLON ROLAND, *Syndicats et mondialisation,* Paris et Montréal, l'Harmattan, 2000.
6. LAVAL DENIS (f.a.), *Mondialisation et désindustrialisation*, Paris, SELIO.
7. LÉCHEVIN J.-P., JÉRARD LE JOLIFF, LOUVE DOMINIQUE, *Vivre les „nouvelles techonologies"* în „Cahier Travail et Emploi", 1994, Paris, La Documentation Française.
8. x x x *Les changements dans l'organisation du travail,* în „Les dossiers thématiques", 2000, nr. 16, INSEE – Liaisons Sociales – DARES, Paris.
9. LEMEL YANNICK, *Stratification et mobilité sociale*, Paris, Armand Colin, 1991.
10. RÉGNIEZ JAQUES, *L'Europe face aux défis de la nouvelle économie*, Paris, PUF, 2001.
11. ROBERTSON ROLAND, *Globalisation: Social Theory and Global Culture*, Londra, Sage, 1992.
12. SHAPIRO ANDREW L., *The Internet,* în revista „Foreign Policy", 1999, nr.115.

MANIFESTĂRILE SPIRITUALE ÎN PERIOADA POSTBELICĂ. STUDIU COMPARATIV

OZANA CUCU-OANCEA

1. COMUNISM/COMUNIUNE, SINONIMIE SAU ANTAGONISM

Au trecut aproape 14 ani de la răsturnarea regimului comunist din România, timp în care s-a vorbit şi s-a scris până la epuizare pe marginea acestui subiect. Distrugeri şi realizări, vinovaţi şi acuzatori, cauze şi consecinţe, toate au fost discutate şi analizate în amănunt pe parcursul ultimului deceniu de către istorici, sociologi, politologi, ziarişti, ca de altfel de tot poporul, fiindcă la politică şi la fotbal tot românul se pricepe. Cu toate acestea, problematica comunismului este departe de a fi fost epuizată, chiar dacă pentru marea masă poate părea desuetă. Apar tot mai puţine cărţi pe această temă, mass-media o abordează din ce în ce mai rar, nici în dezbaterile ştiinţifice nu îşi mai găseşte cu uşurinţă locul, atenţia publică şi chiar cea privată îndreptându-se acum spre integrarea europeană a României şi spre globalizare. Pentru a merge cu succes înainte, trebuie însă să privim mai întâi cu atenţie şi chibzuinţă înapoi. Dar, înainte de a ne plânge soarta celor aproape 50 de ani de subjugare totalitară, este esenţial să încercăm să nu repetăm greşelile (de altfel, intenţionate) ale acestui sistem. Dacă atunci nu am avut de ales, dacă atunci rolul celor mai mulţi dintre noi nu putea fi decât cel de damnat, acum, fiind în cunoştinţă de cauză, vina ar fi întru totul a noastră.

Ca orice regim politic totalitar, care doreşte manipularea şi, în final, îngenuncherea poporului pe care îl conduce, regimul comunist din România, în ciuda denumirii pe care a purtat-o, a dus o muncă susţinută de distrugere a comuniunii sociale şi spirituale a poporului român, fiind pe deplin conştient de faptul că o dată ce fiinţa spirituală va fi slăbită îndeajuns, subjugarea sa poate fi totală. Mijloacele imaginate şi utilizate de sistemul comunist din România în procesul creării „omului nou" nu au fost însă inedite, ci, mai degrabă, tradiţionale, proprii oricărui regim de sorginte marxistă. Planul era foarte bine realizat, fiind vizate toate elementele cheie ale vieţii spirituale: religia, istoria, arta (arhitectura), tradiţia, identitatea.

Una dintre ţintele importante avute în vedere, încă de la sfârşitul anilor '40, a fost viaţa religioasă a oamenilor. Dacă în primii ani care au urmat proclamării Republicii campania dusă de comunişti împotriva religiei şi a simbolurilor

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr. 1–2 p. 63–81, Bucureşti, 2003

religioase a fost una fățiș agresivă, grosieră, încetul cu încetul tactica de manipulare a fost schimbată, operându-se după planuri mult mai subtile, și tocmai prin aceasta mult mai perfide, care lăsau să se întrevadă o așa-numită libertate de conștiință, desigur falsă, a cetățeanului.

În centrul campaniei de ateizare a populației, parte integrantă a procesului global de „făurire a omului nou", a stat conceptul de educație științifico-ateistă, segmentul cel mai vizat în acest sens fiind tineretul. Sarcina Partidului Comunist Român era, așadar, aceea de a elibera omul de „înstrăinarea" indusă de religie, ca și de orice altă înrobire spirituală, prin desfășurarea unei munci susținute în vederea însușirii și perfecționării concepției partidului despre lume și viață, evitând astfel atacarea directă a persoanelor religioase. Respingerea religiei trebuia realizată în forma luptei ideologice, prin pledoariile în favoarea concepției marxist-leniniste, prin culturalizarea maselor și creșterea orizontului lor de cunoaștere, și nu prin constrângerea fizică a celor credincioși. Iată ce se scria la mijlocul anilor '70 într-unul dintre ghidurile de popularizare a educației ateiste a tineretului: „Este necesară evitarea vulgarizărilor: o asemenea educație nu se realizează prin campanii de ateizare a oamenilor sau prin măsuri administrative de jignire a credincioșilor, ci prin amplificarea – de durată, permanentă și sistematică – a influenței științei și a rolului educativ al noilor relații sociale" [Petru Berar, 1975, p. 182].

Intențiile regimului comunist s-au dovedit a fi dintre cele mai radicale, și anume anihilarea sufletească a individului: „Misiunea istorică de lichidare a obscurantismului religios îi revine societății socialiste și comuniste, prin crearea unei lumi în care omul să nu mai simtă nevoia spirituală a unei vieți și fericiri iluzorii" [Petru Berar, 1975, p. 184]. De fapt, s-a dorit distrugerea oricărei nevoi spirituale!

2. ÎNTRE SISTEMATIZARE ȘI DEPERSONALIZARE

Imediat după cutremurul din 1977, șocat fiind de prăbușirea câtorva clădiri importante din București, Ceaușescu s-a grăbit să-și pună în aplicare proiectul de „sistematizare" și „modernizare". Ignorând sau, mai bine zis, sfidând cu înverșunare moștenirea arhitectonică a României și, deopotrivă, destinele a 40 000 de oameni, el a început distrugerea clădirilor din centrul istoric al capitalei, loc considerat a fi cel mai potrivit pentru ridicarea noului centru administrativ al regimului, având un grad de seismicitate foarte scăzut. Lăsând la o parte resursele financiare enorme care au fost alocate, desigur, din banii publici, întregului ansamblu Victoria Socialismului, costurile umane și spirituale ale acestei „realizări" au fost de neimaginat.

În spatele megalomanicului proiect „Centrul Civic" sau, mai bine zis, într-o simbioză perfectă cu acesta, s-a realizat una dintre etapele esențiale ale unui alt plan „măreț" al sistemului, cel de creare a „omului nou"; este vorba despre etapa distrugerii sistematice a „omului vechi" prin dezrădăcinarea fizică și sufletească, prin anihilarea sentimentelor de apartenență și prin distrugerea locurilor sacre ale

individului – căminul, biserica şi istoria (monumentele istorice): „... cartierele Uranus, Antim şi Rahova au fost alese ca loc pe care urma să se ridice centrul administrativ. Trebuie remarcat că acestea constituiau zonele cele mai vechi ale oraşului, cu o mare concentrare de monumente istorice, în primul rând mănăstiri şi biserici, unele dintre acestea mai vechi de 300 de ani. Zonele rezidenţiale ale acestor cartiere aveau unele dintre cele mai elegante clădiri ale capitalei, de la case familiale de unu până la două etaje, cu grădini mari, până la clădiri cu trei sau patru etaje, proiectate de arhitecţi de renume, precum Ion Mincu şi Horia Creangă" [Dennis Deletant, 1998, p. 562].

Şi, ca orice construcţie săvârşită împotriva firii şi secătuită de orice vibraţie spirituală, citadela socialismului nu este altceva decât o monstruozitate arhitecturală, care sfidează cele mai elementare reguli etice şi estetice. Iată ce scria arhitecta Mariana Celac într-un articol dedicat acestui subiect în anul 1998: „Cu siguranţă, în cazul «Casei Poporului» suntem în faţa unei «degradări» a discursului totalitar în arhitectură [...] În acest sens, discursul estetic al complexului bucureştean îmi apare, în acelaşi timp, excesiv de degradat. Şi, dacă ne gândim şi la ruina oraşului şi a unor destine omeneşti, la faptul că pentru a alimenta această întreprindere au fost stopate toate investiţiile de echipamente sociale, că repere esenţiale pentru istoria şi compoziţia oraşului au dispărut pentru totdeauna, carnavalul arhitectural devine, ca într-un film de Lucian Pintilie, o petrecere macabră şi respingătoare" [Mariana Celac, 1998, p. 302–303].

În cadrul procesului de „făurire a omului nou" atrage atenţia o altă temă obsedantă a regimului comunist, şi anume cea a distrugerii mediului rural. Început încă din anii 1954–1958, cu ocazia construirii lacului de acumulare şi a hidrocentralei de la Bicaz, continuat în anii 1965–1968, o dată cu realizarea hidrocentralei de la Porţile de Fier, şi accentuat la mijlocul anilor 80, procesul de strămutare sau de dărâmare a satelor, mascat, de asemenea, sub numele de „modernizare şi sistematizare", nu a fost decât o altă strategie perversă de sfărâmare a identităţii româneşti.

Considerat a fi o reminiscenţă incomodă a vechiului regim burghezo-moşieresc, ce avea în centru conceptul deloc agreat de proprietate, satul a fost dintotdeauna cel mai fidel şi mai devotat păstrător al tradiţiilor, mentalităţilor şi sufletului unui popor. Dispariţia sa era, aşadar, o garanţie în plus a succesului definitiv şi irevocabil al domniei comunisto-ceauşiste, a subjugării fizice şi sufleteşti a unui popor, redus în cele din urmă la statutul de organism inert aspiritual şi, ca atare, nonacţional şi nondecizional.

La cea de-a IV-a Conferinţă a Preşedinţilor Consiliilor Populare din 3–4 martie 1988, Nicolae Ceauşescu formula necesitatea reducerii numărului de sate de la 13 000 la 5–6 000, vizate fiind în mod special satele din jurul Bucureştiului. „La 24 mai 1989, un mare număr de case particulare au fost demolate în Otopeni, Dimieni şi Odăile, la nord de Bucureşti, iar molozul a fost cărat de 200 de basculante şi aruncat în două gropi mari.[...] În cazul satelor Buda şi Odoreanu, din judeţul

Giurgiu, ele au fost evacuate pentru a face loc unui mare bazin ce urma să fie construit ca parte a canalului Bucureşti-Dunăre" [Dennis Deletant, 1998, p. 566].

În cele mai multe cazuri, aceste operaţiuni criminale se realizau cu foarte mare rapiditate, aşa încât sătenii nu aveau prea mult timp la dispoziţie pentru împachetare. De multe ori ei erau obligaţi chiar să îşi dărâme singuri casele, fapt ce împovăra şi mai mult sufletul şi aşa zguduit al celui evacuat. Morţii trebuiau şi ei „mutaţi", altfel riscau să sfârşească sub dinţii buldozerelor. Totul era foarte bine calculat; trebuiau confiscate casele, peticul de pământ, obiceiurile şi sărbătorile, limba, amintirile şi, în fine, morţii, cu alte cuvinte, întreaga viaţă a omului!

Ce i se oferea în schimb? O locuinţă, de multe ori improprie, într-unul dintre blocurile de periferie, posibilitatea debarasării de „gândirea superstiţioasă" de la ţară, într-un cuvânt, un „nou" mod de viaţă după modelul socialist. „Idealul, din punctul de vedere al regimului comunist, în ceea ce priveşte «cazarea» supuşilor, este micul apartament din bloc (eventual cu spaţii de folosinţă comună), cvartalul de locuinţe asemănătoare, pe cât posibil, barăcilor de pe un şantier, unde oamenii sunt grupaţi, supravegheaţi şi uşor de ... «mobilizat». Deci, în scopul «eradicării» susţinute a vechilor mentalităţi şi stări de spirit, orice împrejurare este potrivită" [Stelian Dumistrăcel, 1995, p. 177].

Dar locurile spirituale nu sunt aşa de uşor de subjugat. În lucrarea sa *Sate dispărute, sate ameninţate*, Stelian Dumistrăcel prezintă unele mărturii deosebit de edificatoare în acest sens. Protagoniştii lor sunt locuitorii câtorva sate basarabene (Costeşti, Şărbaca, Dumeni), care au fost strămutaţi în anii `70 în noul orăşel Costeşti, construit o dată cu crearea lacului de acumulare de la Costeşti-Stânca. Momentul propriu-zis al strămutării a fost însă marcat de diverse măsuri, menite să destabilizeze şi să slăbească comunităţile săteşti respective. Aşadar, regimul nu s-a dat în lături de la acte precum stricarea caselor, astuparea fântânilor sau dezafectarea lăcaşurilor de cult, arderea cărţilor sfinte, profanarea icoanelor, distrugerea troiţelor de pe câmp, de la fântâni sau de la răscruci şi chiar „evacuarea" forţată a morţilor din cimitire de către brigăzi de sovietici.

Cu toate acestea, sătenii strămutaţi au reuşit să facă faţă, într-o anumită măsură, atacului comunist identitar, creându-şi prilejuri de întâlnire şi, deci, de revigorare a comunităţii lor. Deosebit de sugestiv este şi faptul că aceste întâlniri au avut mai mult decât rolul de a aduna la un loc pe locuitorii vechilor sate strămutate; ţinându-se în preajma sărbătorilor religioase importante (Paşte, Ispas, înmormântări, ridicarea în cimitir), cu precădere în cimitirele vechilor sate, întâlnirile celor strămutaţi au căpătat dimensiuni cosmice; comuniunea era totală, la ea participând atât cei vii, cât şi cei morţi.

Iată câteva mărturii sugestive ale ţăranilor plecaţi din Costeşti şi Şărbaca: „În ziua de Ispas, cum se spune la noi, se ridică la ţintirim, acolo, la Ivanovca ... Ş-apoi noi ne ducem în fiecare an acolo. Şi toţi se strâng; ştii, ne-ntâlnim şi ne sărutăm unul cu altul. Toţi vin, din toate satele, vin acolo", „ne-ntâlnim, cum să vă spun, la înmormântări sau la ridicarea în cimitir. Vin din toate părţile, rar care ... rar tare

care nu vine. Se ridică pomenire. Ne ducem cu mâncare, cu băutură, c-un ştergar, cu lumânări, cu tămâie; iaca, cum ar fi-n biserică, când face *ridicarea* preotul pentru morţi" [Stelian Dumistrăcel, 1995, p. 132]. Interesant este şi faptul că mulţi dintre cei înstrăinaţi prin alte părţi ţin să fie înmormântaţi în cimitirul vechiului sat – atunci când acesta mai există: „Oamenii s-au dus în alte sate, dar morţii au venit la Costeşti [...] Au spus «să mă duci înapoi, măcar mort să fiu acolo, cu Costeştii, la satul meu»" [Stelian Dumistrăcel, 1995, p. 132].

Regimul a acţionat într-adevăr foarte inteligent, încercând să se impună nu doar la nivel socio-politic, ci şi la nivel spiritual, folosind, aşadar, toate mijloacele specifice popoarelor invadatoare. El a ştiut că războiul cel mai dificil va fi cel cultural, de „făurire a conştiinţei socialiste": „În condiţiile făuririi societăţii socialiste şi comuniste, proces în cadrul căruia o însemnătate crescândă o dobândeşte formarea şi dezvoltarea conştiinţei socialiste, iese tot mai pregnant în evidenţă rolul perimat, de frână a progresului social şi spiritual pe care-l joacă reminiscenţele mistice. Ca atare, devine din ce în ce mai actuală şi imperioasă cerinţa contracarării influenţelor mistico-religioase, promovarea spiritului laic, a concepţiei materialist-ateiste" [Aurelian Tache, 1975, p. 179–180].

3. CONFISCAREA SĂRBĂTORILOR

Pentru ca victoria „omului nou" să fie deplină, trebuia însă ştearsă orice urmă de transcendent / transcendenţă din conştiinţa indivizilor şi a comunităţii în întregime. În acest sens, cea mai vizată ţintă a regimului comunist, ca de altfel a oricărui regim de ocupaţie, au constituit-o sărbătorile; „Ia-i poporului sărbătorile şi i-ai luat sufletul. Schimbă-i sărbătorile şi i-ai schimbat sufletul" [Ilie Bădescu, 1997, p. 56], iată unul dintre principiile de bază după care se ghidează toate regimurile invadatoare, despotice.

Sărbătoarea reprezintă o formă cu totul aparte de manifestare a spiritului. Pe lângă binecunoscutele sale funcţii – religioasă, culturală, ludică, estetică, cosmică – sărbătoarea deţine şi o importantă funcţie etnică, comunitară, astfel încât degradarea tradiţiilor şi a sărbătorilor unui popor are repercusiuni grave asupra identităţii acestuia: „Fixarea legilor şi fixarea sărbătorilor, deci a moravurilor, sunt cele două procese creatoare cruciale în viaţa oricărui popor. Acestea două au fost vizate de orice stăpânitor de popoare care a ştiut oarecum instinctiv că atunci când ajunge să fixeze el legile şi sărbătorile în viaţa colectivă a unui popor este stăpân nu doar pe munca acestuia, ci şi pe sufletul lui" [Ilie Bădescu, 1997, p. 80].

Orice regim politic ofensiv din istoria omenirii a înţeles, aşadar, că metoda cea mai eficientă de a subjuga un popor trebuie să aibă în vedere nu numai distrugerea sistemului tradiţional de sărbători şi simboluri specifice acestuia, ci şi imediata sa înlocuire cu un sistem nou, construit de cele mai multe ori pe structura celui vechi, dar cu semnificaţii complet diferite, în general, opuse, menit, aşadar, a servi cât mai bine noii ideologii.

Aşa cum era de aşteptat, „centrul de creaţie şi iradiere al noilor ritualuri" se afla la Moscova, toate celelalte ţări comuniste având obligaţia preluării iniţiativelor sovietice şi a implementării lor în sânul propriilor popoare. Ideologia sovietică era clară: „Credinţele religioase otrăvesc conştiinţa oamenilor, paralizează voinţa lor, împiedică pe aceia care se află sub stăpânirea lor să devină constructori activi ai comunismului, vajnici apărători ai patriei lor" [D.I. Sidorov, 1960, p. 7]. În consecinţă, „sărbătorile religioase sunt în contradicţie cu concepţia comunistă despre lume, cu modul de viaţă al oamenilor sovietici, cu morala comunistă, (ele întărind) în mintea credincioşilor convingerea falsă că societatea comunistă poate fi construită nu numai prin luptă şi muncă, ci şi cu ajutorul lui dumnezeu, adresându-i rugăciuni" [D.I. Sidorov, 1960, p. 149–150].

Vechile sărbători şi simboluri religioase trebuiau, aşadar, grabnic înlocuite cu unele noi, socialiste, corespunzătoare condiţiilor de viaţă prezente. Tactica „înlocuirii sau eliminării obiceiurilor învechite la cererea clasei muncitoare" – utilizată cu succes şi la noi în ţară – a fost una dintre cele mai eficace metode de manipulare spirituală: ea atenua agresivitatea gestului, tocmai prin accentul pe care îl punea pe voinţa populară. Popularizarea şi introducerea modelului sovietic în toate celelalte ţări comuniste satelit revenea, însă, nu doar politicienilor şi activiştilor de partid, ci şi cercetătorilor şi oamenilor de ştiinţă din ţările respective, care aveau pe lângă îndatorirea, mai mult sau mai puţin neoficială, de a contribui la realizarea efectivă a noilor ritualuri civile, şi pe aceea a publicării şi comentării favorabile a iniţiativelor sovieticilor în privinţa modificărilor sistemului ritualistic.

Articolul lui Nicolae Jula, *Ritualurile sovietice*, apărut la sfârşitul anilor '50 în „Revista de folclor", este reprezentativ pentru preluarea modelului sovietic în România. În articolul respectiv se comentau aprobativ câteva dintre scrisorile oamenilor muncii sovietici preluate din ziarul „Izvestia". Iată, aşadar, cum îşi începe Nicolae Jula însemnările: „A. Uşakovski, maistru la uzina de automobile «Zil» din Moscova, a publicat nu demult în paginile «Izvestiei» o interesantă scrisoare, în care arată necesitatea elaborării, pe baza experienţei populare şi a specificului naţional, a unor rânduieli după care să se sărbătorească anumite date importante din viaţa omului: căsătoria, naşterea, primirea certificatului de muncă etc. În discuţiile pornite în urma publicării acestei scrisori, oameni cu cele mai deosebite preocupări şi profesii au făcut o mulţime de propuneri menite să înfrumuseţeze viaţa oamenilor" [Nicolae Jula, „Revista de folclor", nr. 3–4/1959, p. 97]. După o introducere din care reiese cu claritate faptul că oamenii din popor sunt cei care doresc schimbarea, „înnoirea" obiceiurilor tradiţionale, autorul spicuieşte şi câteva dintre propunerile făcute în acest sens de către unul dintre cititorii ziarului, compozitorul Kozitkii, maestru emerit al artei din RSS Ucraineană: reconsiderarea unor obiceiuri vechi şi perimate (colindatul, urările tradiţionale de Anul Nou, vechiul obicei de nuntă) prin selectarea elementelor valoroase şi crearea, pe marginea lor, a unor ritualuri sovietice moderne (*noul* obicei sovietic al urării de Anul Nou, ceremonialul sovietic de căsătorie); de

asemenea, crearea unor obiceiuri complet *noi*, după modelul reuşit al serbării pomului de Anul Nou sau al plimbărilor cu „troica" în timpul sărbătorilor carnavalului, care să întregească *noul sistem ritualistic sovietic*.

Din conţinutul acestui articol, dar mai ales din stilul în care a fost redactat, reiese cu claritate dualitatea, de altfel firească, a scopului său: pe de o parte, s-a urmărit semnalarea şi popularizarea „stării de fapt" a ritualurilor sovietice – criticarea neajunsurilor celor vechi şi aprecierea avantajelor celor noi –, iar pe de altă parte, „îndemnarea la imitaţie". Mesajul transmis în acest sens folcloriştilor români este deosebit de clar: „Unele sărbători de peste an, colindatul şi urările de Anul Nou, uşurate de balastul mistico-religios şi îndrumate conştient pe făgaşe noi, pot deveni bunuri culturale noi, menite să îmbogăţească viaţa tineretului, a oamenilor [...] Folcloriştii profesionişti şi amatori, înarmaţi cu concepţia materialist-istorică despre lume, sunt datori să studieze toate formele de manifestare a folclorului, *să identifice şi să consemneze noul, să adune şi să popularizeze cu precădere «mlădiţele» noului* [...]" [Nicolae Jula, 1959, p. 97].

Campania de anihilare şi aplatizare spirituală, dirijată de la Moscova, a cuprins, însă, într-un mod mai mult sau mai puţin agresiv, toate ţările comuniste din estul Europei. În Bulgaria, de exemplu, lupta împotriva „vechilor tradiţii", şi de fapt a singurelor tradiţii cu adevărat autentice, a avut o tentă politică foarte pronunţată. În acest sens, poporul bulgar a fost poate mai puternic traumatizat de noile directive de la Moscova, decât a fost poporul român. Cel dintâi s-a aflat neputincios în faţa unei serii nesfârşite de decizii, decrete şi rezoluţii aberante, prin care s-a urmărit ştergerea grabnică şi definitivă a urmelor lăsate în conştiinţa poporului de mult hulitul regim burghezo-moşieresc. Decizia Secretariatului Comitetului Central al PCB din anul 1966, privind introducerea şi rafinarea noilor sărbători şi ritualuri legate de evenimentele importante din viaţa oamenilor (naşterea, darea numelui, căsătoria, moartea), a fost urmată de Decretul Consiliului de Miniştri din 4 aprilie 1969, referitor la introducerea ritualurilor civile şi de o rezoluţie a aceluiaşi Secretariat al CC al PCB din 11 martie 1971, cu privire la o nouă introducere a ritualurilor civile socialiste. La doar 7 ani după ultima rezoluţie, pe 12 aprilie 1978, Consiliul de Stat a emis un alt document normativ, „Direcţiile principale pentru dezvoltarea şi perfecţionarea sistemului de sărbători şi ritualuri din Republica Populară Bulgară" [vezi *Petăr Petrov, Between Christianity and Socialism. Syncretistic Tendencies in Ritual Culture,* „Ethnologia Balkanica", vol. 4, 2000, p.131–146].

Bombardarea normativă era văzută chiar de iniţiatori ca o necesitate ideologică în procesul de educare şi reeducare a maselor, de influenţare eficientă a minţii „omului nou". În sprijinul acestor idei au fost chemaţi filosofi, sociologi, etnografi şi folclorişti, „pentru a da formă şi a interpreta formulările partidului" [Petăr Petrov, 2000, p. 136]. Iată cum prezintă acest fenomen etnografa Milena Benovska-Subkova, membră a uneia dintre comisiile care s-au ocupat de elaborarea ritualurilor civile de înmormântare: „În 1981, Ministerul Culturii a

stabilit comisii care trebuiau să elaboreze scenarii de botez, nuntă şi înmormântare, ca ritualuri civile obligatorii şi valabile peste tot în ţară. Aceste ritualuri erau oficiate de personaje rituale, oficiale, numite de către municipalitate special pentru acest scop. Aceste comisii erau formate din directori de teatru şi film, poeţi, artişti şi cercetători (etnografi şi folclorişti). S-a întâmplat să fiu membră în comisia căreia i se încredinţase să elaboreze scenariul pentru ceremonia de înmormântare civilă. [...] Ceea ce este mai important este că iniţiativa Ministerului Culturii a dovedit o strădanie susţinută din partea statului de a înlătura biserica, umplând golul spiritual rămas cu altceva" [Milena Benovska-Subkova, „Narodna Umjetnost", vol. 33 nr. 2, 1996, p. 158–159]. Meticulozitatea cu care erau pregătite toate aceste „revoluţionări festive", accentul deosebit pus pe competenţa celor care urmau a construi noile ritualuri, nenumăratele iniţiative legislative menite să regleze periodic procesul de consolidare a conştiinţei ateiste demonstrează miza foarte mare pe care regimul comunist, în cazul de faţă bulgar, a pus-o pe manipularea spirituală a poporului în atingerea ţelului său ultim: triumful necondiţionat şi nestingherit al „omului nou", de fapt, al „acelui om nou" sau, mai bine zis, doar a „acelor oameni noi", cu alte cuvinte, îngenuncherea definitivă a fiinţei umane.

Între anii 1947–1990, toate ţările fostului bloc comunist au suferit astfel de mutilări spirituale, luând drept model, cel puţin la început, ideologia politico-culturală de la Moscova.

În România, regimul comunist a încercat să elimine treptat, cel puţin din viaţa publică, sărbătorile şi simbolurile religioase şi să creeze un nou tip de „sărbătoare" complet desacralizată, având o tentă politică mai mult sau mai puţin evidentă. Sărbătoarea-festivitate, întâlnită de cele mai multe ori sub denumirea de serbare, a avut menirea schimbării centrului de greutate de la trăirea spirituală maximă a sărbătorii la golul spiritual al serbării, de la comuniune la simpla alăturare a indivizilor, de la ritualul sacru la spectacolul profan.

Una dintre primele măsuri de ateizare luate de către comuniştii români, o dată cu instaurarea lor la putere, a fost eliminarea treptată a sărbătorilor legale religioase. Dacă în anul 1947 Consiliul de Miniştri al României a stabilit următoarele 13 sărbători legale pentru serviciile publice: duminicile; 1 ianuarie (Anul Nou); 6 ianuarie (Botezul Domnului); 24 ianuarie (Ziua Unirii Principatelor); 25 martie (Buna Vestire); Sfintele Paşti (4 zile); 23 aprilie (Sfântul Gheorghe); 1 mai (Ziua Muncii); 9 mai (Ziua Victoriei); 10 mai (Ziua Independenţei şi Proclamării Regatului); 23 august; 8 noiembrie (Ziua M.S. Regelui); 24, 25, 26 decembrie (Crăciunul) [„Scânteia", seria III, anul XIV, nr. 712, 25 decembrie 1946, p. 5], în anii care au urmat Proclamării Republicii numărul acestora s-a redus dramatic. Unele au fost eliminate de la început, altele încetul cu încetul, după nişte planuri mai mult sau mai puţin sistematice.

De exemplu, în anul 1948, la aşa-zisa cerere a „oamenilor muncii", zilele de 24 şi 31 decembrie au fost declarate zile lucrătoare. Iată câteva dintre nenumăratele

„proteste" publicate de organul de presă al Partidului Muncitoresc, şi, mai apoi, Comunist Român, „Scânteia": „Noi, muncitorii şi tehnicienii de la Reşiţa, întruniţi în număr de 8000 într-o mare adunare, am luat act cu satisfacţie de înlesnirile făcute de Guvern cu ocazia sărbătorilor, ca urmare a eforturilor depuse de muncitorii şi tehnicienii din întreaga ţară. Considerând, pe de altă, parte că anul acesta avem un prea mare număr de zile de repaus între 24 decembrie şi 2 ianuarie, ceea ce ar răpi ţării cantităţi prea mari de produse, cerem să interveniţi la Guvern pentru ca zilele de 24 şi 31 decembrie să fie socotite zile obişnuite de muncă. Ne luăm angajamentul ca în aceste zile să muncim cu toată puterea noastră [...], să fie o primă mobilizare pentru întâmpinarea primului plan economic, care cu eforturile noastre, sub conducerea Partidului Muncitoresc Român, ne va feri întotdeauna de mizeria sistemului capitalist" [„Scânteia", seria III, anul XVIII, nr. 1302, 15 decembrie 1948, p.1]; „Noi, muncitorii uzinelor Hunedoara, întruniţi în adunare generală sindicală în ziua de 14 decembrie [...], cunoscând că în această lună numărul zilelor lucrătoare este mai scăzut din cauza numeroaselor sărbători, am hotărât ca în ziua de 31 decembrie să lucrăm ca într-o zi obişnuită. De asemenea, în ziua de 24 decembrie noi vom lucra aşa cum lucrăm în fiecare an. Propunem tuturor muncitorilor din ţară să considere şi ei aceste zile ca zile obişnuite de muncă." [„Scânteia", seria III, anul XVIII, nr. 1303, 16 decembrie 1948, p. 1].

După o săptămână în care „protestele" oamenilor muncii din toată ţara au inundat pur şi simplu presa locală şi naţională, Preşedinţia Consiliului de Miniştri „nu a mai avut de ales" şi a dat următorul comunicat: „Din partea oamenilor muncii din numeroase întreprinderi şi instituţii din ţară s-a primit un foarte mare număr de moţiuni votate în adunări plenare, de telegrame şi scrisori, prin care se cere ca ziua de 31 decembrie a.c. să nu fie de repaus legal, ci zi obişnuită de lucru. Această cerere, devenită generală în ultimul timp, este întemeiată pe dorinţa clasei muncitoare de a spori continuu producţia, în vederea îmbunătăţirii nivelului de trai al celor ce muncesc. Aplicând această iniţiativă patriotică, Preşedinţia Consiliului de Miniştri hotărăşte: Ziua de 31 decembrie 1948 nu este zi de repaus legal. În această zi, toate întreprinderile şi instituţiile de stat şi particulare vor lucra după orariul obişnuit. [...] În ceea ce priveşte ziua de 24 decembrie, aceasta nefiind sărbătoare legală, urmează să fie zi de lucru obişnuită" [„Scânteia", seria III, anul XVIII, nr. 1308, 22 decembrie 1948, p. 1]. Prin urmare, planul reuşise!

În schimb, a fost decretată sărbătoare legală, de atunci încolo, ziua de 30 decembrie, ca Zi a Republicii. În anii '50, din cauza puternicei dominaţii a ideologiei staliniste, ziua de 7 noiembrie, în care se aniversa Marea Revoluţie Sovietică din Octombrie, a figurat şi ea pe lista sărbătorilor legale, dar nu a rezistat schimbării de optică politică produse în anii '60.

După acelaşi tipic, câţiva ani mai târziu, a fost eliminată de pe lista sărbătorilor legale şi ziua de 6 ianuarie, Boboteaza. Şi de data aceasta, la baza deciziei de excludere a fost, chipurile, voinţa clasei muncitoare, şi nu cea a clasei politice: „În cadrul unei adunări în care s-a făcut analiza muncii în cursul anului

1949, muncitorii, tehnicienii şi funcţionarii fabricii «Dinamo», hotărâţi să-şi sporească eforturile în lupta pentru realizarea Planului de Stat, au cerut ca ziua de 6 ianuarie să fie considerată zi obişnuită de lucru. De asemenea, muncitorii şi tehnicienii de la fabricile «Vulcan» şi «Semănătoarea» şi-au exprimat dorinţa să lucreze de 6 ianuarie" [„Scânteia", seria III, anul XIX, nr. 1626, 6 ianuarie 1950] ş.a..

În cadrul procesului complex de ateizare şi depersonalizare a poporului român, un rol important l-a jucat şi lupta împotriva celor două mari sărbători ale creştinătăţii: Paştele şi Crăciunul. La doar câtiva ani de la proclamarea republicii, celebrarea publică a acestor sărbători a fost interzisă. Dintre acestea, Crăciunul a reprezentat unul dintre obstacolele cele mai puternice care au stat în calea creării „noii conştiinţe socialiste", datorită numeroaselor obiceiuri şi tradiţii croite de-a lungul timpului în jurul său.

Astfel, regimul comunist a promovat, cel puţin în prima parte a dominaţiei sale, o campanie susţinută împotriva tuturor obiceiurilor şi simbolurilor legate de această sărbătoare, astfel încât, în luna decembrie, supranumită până în anii `60 „luna cărţii la sate", iar după aceea „luna cadourilor", una dintre măsurile importante luate de către conducerea partidului a fost intensificarea activităţii culturale a proaspetelor cămine culturale în perioada de iarnă, când, în mod tradiţional, ţăranii trebuiau să înceapă pregătirile pentru Crăciun. Căminele culturale aveau, astfel, obligaţia de a organiza seri culturale, cu invitaţi „de la centru", în scopul combaterii prejudecăţilor, a superstiţiilor şi a obiceiurilor înapoiate. Dar tradiţia sărbătorilor de Crăciun nu putea fi ştearsă din conştiinţa oamenilor doar prin interzicerea celebrării sale publice sau prin ignorarea şi ponegrirea obiceiurilor ei; înfrângerea sa nu se putea face decât creând o altă sărbătoare, ce s-a dorit a fi, la prima vedere, la fel de atractivă, din punctul de vedere al formei, dar, în esenţă, total diferită, complet desacralizată şi depersonalizată, menită să distrugă din conştiinţa poporului orice urmă de sublim. Regimul comunist, ghidat de metoda sovietică, a încercat, aşadar, să îndrepte centrul de greutate al „ciclului sărbătorilor de iarnă" spre sărbătoarea Anului Nou. În acest sens, pe de o parte, au fost transferate asupra acesteia din urmă o serie de simboluri specifice Crăciunului, bineînţeles, ajustate şi golite de orice semnificaţie religioasă, iar, pe de altă parte, s-a încercat crearea unei noi ritualistici, de sorginte sovietică, şi ca atare atee, menite să distragă, o dată pentru totdeauna, atenţia oamenilor de la „vechiul" sau, mai degrabă, „învechitul" punct de atracţie spiritual al iernii.

Partidul trebuia însă să vegheze asupra tuturor momentelor importante din viaţa „omului nou", să-i fie „aproape" şi să îl însoţească „la bine şi la rău", până în momentul final, când moartea – a celui din urmă, desigur – i-ar fi despărţit. În acest sens, naşterea, căsătoria şi moartea, cele trei etape cruciale din viaţa unui om, nu puteau fi ignorate de strategia de anihilare a fiinţei spirituale a popoarelor. Peste tot în ţările fostului bloc comunist s-a încercat despiritualizarea şi politizarea sărbătorilor, din ciclul vieţii, prin înlocuirea ritualurilor sacre cu cele civile, atee.

Primul pas făcut, în acest sens, a vizat eliminarea slujbelor religioase care reprezentau, în fapt, esenţa evenimentului respectiv. Denigrarea momentelor

religioase legate de cele trei sărbători ale trecerii – botezul, nunta şi înmormântarea – s-a realizat, într-o primă etapă, cu ajutorul literaturii ateiste de popularizare, iniţiate în special de Consiliile pentru răspândirea cunoştinţelor cultural-ştiinţifice.

În încercarea disperată de a consolida cât mai trainic „conştiinţa socialistă a omului nou", opinia publică a fost bombardată de cărţi de educaţie ateistă, în care erau explicate „ştiinţific" şi „demitizate" toate fenomenele de care „pretindea", după spusele materialiştilor, că s-ar ocupa religia: originea lumii şi a omului, credinţa în Dumnezeu, credinţa în sfinţi, tainele liturgice, raiul şi iadul, viaţa de apoi ş.a. Totodată, din raţiuni „pur umanitare", publicaţiile propagandistice aveau menirea de a scoate în evidenţă, în mod sistematic, efectele nocive pe care le-ar fi putut avea practicarea unora sau altora dintre ritualurile religioase asupra sănătăţii oamenilor. Astfel, cel mai răspândit exemplu dat, în acest sens, a fost cel al împărtăşaniei, practica ortodoxă de a împărtăşi pe toţi enoriaşii cu aceeaşi linguriţă (fie ea şi de argint!) fiind privită ca o reală sursă de împrăştiere a microbilor de la cei bolnavi la cei sănătoşi; de asemenea, la fel de nocivă a fost considerată şi practica botezului, deoarece, în urma cufundării micuţilor în apă rece, s-ar fi putut contracta pneumonii, bronşite, sau chiar ar fi putut fi afectaţi importanţi centri din organism, cum ar fi cel al vorbirii sau al auzului.

De fapt, tactica folosită a fost una deosebit de inteligentă, deoarece mesajele transmise aveau nu doar scopul de a „lumina şi avertiza conştiinţa" oamenilor, ci şi pe acela de a satisface amorul propriu al fiecăruia. Iată cu câtă puerilitate sunt prezentate sărbătorile religioase într-o carte de asemenea factură: „Ritualul cununiei religioase, ca şi botezul sau înmormântarea religioasă, marchează prezenţa religiei în punctele nodale ale vieţii omului: naşterea, viaţa, moartea – cu scopul de a-i sădi şi a-i menţine mereu trează credinţa în forţele supranaturale. Însoţindu-l de la naştere şi până la moarte, religia încearcă să-i formeze credinciosului convingerea că nu el e stăpânul propriului său destin, că drumul vieţii lui este dinainte hotărât. Prin urmare, orice efort pe care l-ar face de a-şi trăi viaţa liber, cu demnitate, ar fi zadarnic" [Nicolae Jderu, *Despre cununia religioasă,* 1964, p. 9]. Câtă ironie în aceste cuvinte! Prin urmare, religiei i se imputa tocmai ceea ce era, de fapt, caracteristic regimului comunist: îngrădirea libertăţii de expresie, atitudine şi acţiune, înjosirea demnităţii umane, însingurarea omului şi, în consecinţă, dezintegrarea comuniunii spirituale.

Şi, fiindcă erau conştienţi de relativitatea succesului propagandei lor, comuniştii au încercat să găsească explicaţii „ştiinţifice" şi acelor cazuri „sporadice" în care ritualul religios mai era încă respectat! După îndelungi „analize teoretice", a rezultat că duşmanul „noilor sărbători" era nimeni alta decât „vechea tradiţie burghezo-moşierească", înrădăcinată mult prea adânc în sufletul celor bătrâni, care nu avuseseră, precum tinerii zilelor noastre, şansa unei educaţii ştiinţific-materialiste corespunzătoare: „Unii tineri găsesc cu cale să mai facă un drum înainte de a păşi pe făgaşul căsniciei: drumul ce duce în faţa altarului, unde li se oficiază slujba cununiei religioase. Dacă le priveşti cu luare aminte feţele, nu

poți să nu constați, de cele mai multe ori, că ei călătoresc cu gândul dincolo de ușile bisericii, așteptând nerăbdători ca slujba să se termine. Sunt mult prea puternice impresiile acelei zile memorabile pentru ca ele să fie înăbușite de cititul monoton al scripturilor sau de replicile stranei" [Nicolaie Jderu, 1964, p. 3–4]. Așadar, ritualul religios nu era practicat din convingere, ci din obișnuință, din dorința „irațională" de a păstra obiceiul, sau de a fi pe placul părinților, bunicilor sau rudelor mai în vârstă, de cele mai multe ori ignoranți în privința ideologiei materialist-dialectice.

Cea de-a doua modalitate prin care s-a încercat eliminarea conștiinței religioase a fost aceea de a impune anumite reguli, mai mult sau mai puțin restrictive, în special cadrelor MAPN, MAI și activiștilor de partid. Prin aceste reguli, persoanelor respective, cât și membrilor familiilor lor, li se interzicea, practic, să oficieze orice fel de slujbe religioase și chiar să intre în biserici. Ei trebuia, chipurile, să fie un exemplu de „verticalitate socialistă" pentru restul populației.

În România, teama de a fi „turnați la cadre sau la securitate" i-a determinat pe mulți oameni să renunțe temporar sau definitiv la cununia religioasă, la botezul copilului lor și la înmormântarea creștinească a rudelor, sau să recurgă la soluții de compromis, cum ar fi oficierea slujbelor respective într-o biserică mărginașă sau, în cel mai nefericit caz, acasă.

Și în Bulgaria, ritualurile bisericești au avut aceeași soartă: omiterea sau practicarea lor în secret. Petăr Petrov, prin cercetarea de teren pe care a întreprins-o în satul de munte bulgăresc Raduil, între anii 1993–2000, împreună cu alți cercetători, în cadrul proiectului „Everyday Culture in the Socialist Village", finanțat de German Research Association, a reușit să redea foarte sugestiv atmosfera apăsătoare a anilor comunismului, cu tot ce a însemnat aceasta: frică, reprimare și oprimare, camuflare și compensare.

Cazul satului Raduil nu este însă unul singular; el este doar prototipul satului mutilat de comunism. Din acest motiv, prezentarea concluziilor la care au ajuns cercetătorii bulgari o considerăm a fi deosebit de utilă pentru înțelegerea cât mai corectă a procesului de destructurare a sărbătorilor. În ceea ce privește cununia religioasă, Petăr Petrov ne semnalează faptul că, din cauza presiunii exercitate asupra preotului din sat, a amenințărilor și, câteodată, a concedierilor tinerilor miri, a părinților, nașilor și chiar a cavalerilor de onoare, oamenii din Raduil s-au văzut siliți să renunțe parțial la cununia religioasă din biserică, aceasta urmând să aibă loc mai degrabă acasă la tânăra familie, în special lunea, cu o zi după cununia civilă.

„Normalitatea" desfășurării obiceiurilor ținea, de altfel, și de toleranța sau, după sintagma locului, de „omenia" primarului: „Nevasta preotului de la acea vreme l-a descris pe primar astfel: «Pentru un primar, a fost ceva mai uman. El obișnuia să spună: „Așteptați puțin pentru a semna actele oficiale de căsătorie, ca eu să pot pleca, și, după ce plec, puteți avea o nuntă religioasă sau orice doriți". Da, el era mai amabil, mai aproape de oameni»" [Petăr Petrov, 2000, p. 137].

Cu tot acceptul tacit al primarului, nu oricine își permitea să aibă o cununie religioasă, și mai ales în ziua de duminică. Restricțiile cele mai mari le aveau, ca și

în România, oficialităţile satului, cadrele militare şi orice alt membru de partid: „Membrii partidului comunist niciodată nu intrau într-o biserică indiferent de ocazie, ba chiar mai mult, restricţiile erau de obicei impuse şi membrilor familiilor lor, conflictul dintre ideologie şi valorile creştin-tradiţionale fiind interiorizate şi transferate şi în domeniul familiei" [Milena Benovska-Subkova, 1996, p. 159]. Astfel, în funcţie de statutul persoanelor implicate, ceremonia avea fie un caracter public, fie unul privat: „Aici avem două exemple: doi bărbaţi, prieteni din şcoală, însuraţi în acelaşi an, 1987. Unul era pădurar, adică avea un statut vocaţional scăzut. El nu avea motive să se teamă de eventualele sancţiuni la locul de muncă şi de aceea şi-a permis o cununie religioasă publică, într-o zi de duminică, după săvârşirea ritualului socialist, civil. Celălalt, însă, s-a însurat cu directoarea grădiniţei, iar ritualul religios a avut loc acasă, în secret, luni dimineaţă, pentru a nu-şi primejdui poziţia socială. În primul caz, totuşi, fratele miresei, bucătar în armată şi membru PCB, «a venit la biserică şi a fost imediat pârât. La locul său de muncă a avut probleme pentru a fi intrat în biserică la nuntă»" [Petăr Petrov, 2000, p. 137]. Este important de reţinut că, în pofida tuturor constrângerilor exercitate de către regimul comunist, majoritatea oamenilor au continuat cu înverşunare să-şi respecte tradiţia, să-l respecte pe Dumnezeu, chiar dacă în paralel au fost obligaţi să adopte şi unele ritualuri socialiste.

Aceeaşi atitudine au avut-o raduilenii şi în ceea ce priveşte botezul. Deşi, de multe ori, erau obligaţi să respecte şi oficierea socialistă de dare a numelui, sătenii din Raduil nu au renunţat la botezul creştinesc al copiilor lor, ritual aducător de sănătate şi prosperitate.

Atât în Bulgaria, cât şi în România, dar şi în restul ţărilor din fostul bloc comunist, cel mai greu a fost de introdus ritualul civil de înmormântare. Acesta a întâmpinat o rezistenţă deosebită în rândul oamenilor de rând, dar nu numai. Toată strădania de care au dat dovadă „marii creatori" de noi ritualuri în încercarea lor de a îndepărta, şi în cazul înmormântărilor, oamenii de biserică a rămas fără prea mare ecou. Moartea s-a dovedit a fi, pretutindeni, evenimentul cu cel mai pronunţat caracter sacru.

În România, cu excepţia oficialităţilor comuniste ale statului – activişti de partid şi membri militanţi –, oamenii şi-au putut îngropa, de cele mai multe ori, morţii creştineşte. După cum observa cercetătoarea americană Gail Kligman, în urma peregrinărilor sale pe meleagurile maramureşene ale epocii Ceauşescu, regimul comunist „şi-a definit teritoriul în «această lume»" [Gail Kligman, *Nunta mortului,* 1998, p. 109]. Desigur, propaganda ateistă a avut în vedere şi persiflarea ritualurilor şi a semnificaţiilor creştine ale înmormântării, dar la nivel acţional, represiv, la noi în ţară, nu s-au înregistrat modificări semnificative. Se pare că, într-adevăr, „deşi moartea este în mod distinct antiprogresivă, în termenii presiunii statului în direcţia modernizării şi raţionalismului ştiinţific, administrarea sa a fost lăsată în seama Bisericii ortodoxe şi nu a partidului comunist" [Gail Kligman, 1998, p. 109]. Acesta poate fi unul dintre motivele importante pentru care

obiceiurile şi ritualurile legate de moarte s-au întipărit mai bine decât oricare altele în memoria colectivă a românilor, ele fiind respectate cu o oarecare rigoare şi în ziua de astăzi.

Nu trebuie ignorat însă faptul că regimul comunist de sorginte stalinistă, în dorinţa sa puternică de a rupe orice legătură cu tradiţia ortodoxă, dar şi de a copia cât mai fidel modelul sovietic, a promovat o bună bucată de vreme incinerarea ca metodă predilectă de înmormântare. Funeraliile civile, în special cele ale reprezentanţilor mişcării muncitoreşti din ilegalitate, trebuiau să elimine, pe cât posibil, elementul privat, feminin, urmând să se desfăşoare într-un loc public, în prim planul căruia se aflau reprezentanţi ai partidului şi mai puţin familia decedatului. Înlocuind obiceiurile tradiţionale creştine de înmormântare cu unele complet laicizate, cum ar fi „discursul politic de rămas bun", regimul comunist a încercat să transforme şi acest moment eminamente sacru într-o nouă ocazie de propagandă comunistă, într-o festivitate politică demagogică: „Familia politică a defunctului, «tovarăşii», se strâng, unul câte unul, laolaltă, de regulă fără cortegiu public, rostesc la catafalc câteva discursuri pe tema jertfei revoluţionare şi apoi intonează, avântat, «Internaţionala», care ţine loc de slujba religioasă şi de făgăduială de nemurire.[...] Familia în sens propriu a defunctului e marginală: ea e tratată cu îngăduinţa pe care o rezervi musafirilor, dar adevăraţii actori ai ceremoniei, familia politică, sunt în centrul scenariului şi discursului funerar: ei plătesc, ei decid. [...] Confreria iniţiatică pe care o constituie comuniştii nu-şi propunea însă să integreze valorile familiale, ci să le anihileze" [Zoe Petre, 1998, p. 276].

Profanarea supremă a ritualului creştin de înmormântare nu a fost însă aceea de a fi elaborat noi funeralii civile, complet ateizate, ci cea de a le fi răpit aşazişilor duşmani ai regimului accesul la orice fel de funeralii; iată, în acest sens, concluzia la care ajunge istoricul Zoe Petre în articolul său despre antropologia funerară comunistă: „Principiul luptei de clasă se manifestă în întreaga sa oroare dacă aveam în vedere neantizarea pe care nomenclatura o sorteşte duşmanilor săi: moartea neştiută, trupurile anonime, despuiate şi de veşminte, şi de identitate, aruncate în groapa comună, repede ascunsă şi ea – tot acest contra-ritual profanator prin care, deliberat, duşmanului de clasă i se neagă însăşi condiţia umană şi e condamnat să moară literalmente ca un câine este antiteza definitorie şi adevăratul opus complementar al funeraliilor politice. De-o parte, variantele concurente ale eroizării şi nemuririi; de partea cealaltă – sacrilegiul unei morţi fără chip, ca un hău al distrugerii complete: ceremonialul funerar elaborat de comunism se construieşte în adânc pe această antiteză, tot aşa cum întregul sistem se construieşte de fapt pe represiune şi moarte" [Zoe Petre, 1998, p. 284].

Bulgarii au trecut şi ei prin experienţe traumatizante, Bulgaria fiind terenul unor tentative destul de agresive de ateizare a ritualurilor legate de moarte. Scurtarea slujbelor religioase, schimbarea locului lor de la biserică sau capelă, acasă sau în cimitir, înlocuirea crucilor cu pietre însemnate cu stele în cinci colţuri sunt practici întâlnite, mai mult sau mai puţin, în toate fostele ţări comuniste.

Totuşi, în Bulgaria constrângerea legată de respectarea unora sau altora dintre aceste practici a fost mai evidentă.

Milena Benovska-Subkova prezintă, în articolul său referitor la deformările vieţii religioase a bulgarilor, câteva astfel de strategii perverse. De exemplu, în anii `80, municipalitatea a iniţiat practica, aparent umanitară, de a oferi gratuit familiilor îndoliate sicriul necesar înmormântării decedatului. În fapt, acest privilegiu nu era acordat decât familiilor care renunţau la ritualul creştin de înmormântare! În plus, aşa cum era de aşteptat, regimul comunist bulgar, ca de altfel toate celelalte regimuri comuniste din estul Europei, prin politica antireligioasă pe care a promovat-o ani de-a rândul, a contribuit la scăderea prestigiului profesiei de preot; acest fapt a avut drept consecinţă diminuarea treptată a numărului de preoţi şi, prin urmare, compromiterea „calităţii" serviciilor bisericeşti: „Practica cea mai obişnuită a fost aceea ca un preot să oficieze slujbele (şi acest lucru se regăseşte şi astăzi) în câteva sate sau/şi oraşe. Aşadar, bisericile au funcţionat normal doar în comunităţile în care a existat un preot cu rezidenţă permanentă. Acolo unde nu exista preot, acesta era chemat din alte părţi în ocazii speciale, în general, pentru înmormântări sau parastase. [...] A fost o practică obişnuită atât în timpul deceniului trecut, cât, din păcate, şi în prezent, ca preotul să citească doar o parte a textelor specificate de canonul bisericesc pentru respectiva ocazie; cu alte cuvinte, serviciile bisericeşti însele au fost scurtate într-o manieră specifică" [Milena Benovska-Subkova, 1996, p. 159]. Şi în România s-a regăsit şi încă se mai regăseşte această practică de scurtare a slujbelor religioase, mai cu seamă în cazul nunţilor.

În ciuda tuturor acestor constrângeri, şi în Bulgaria, înmormântarea civilă socialistă a fost ritualul care a întâmpinat cea mai puternică rezistenţă din partea oamenilor. Petăr Petrov a constatat, în urma cercetărilor sale, faptul că în satul Raduil, aproape toate înmormântările au fost săvârşite de către preot în acord cu ritualul creştin, chiar şi atunci când, printre decedaţi sau printre rudele acestora, au existat funcţionari de partid distinşi: „În toată perioada socialistă, funeraliile civile au numărat abia o duzină şi, chiar în aceste ocazii, au existat cazuri când înmormântarea nu a urmat exclusiv ritualul socialist" [Petăr Petrov, 2000, p. 143].

Dar executarea paralelă a celor două ritualuri, creştin şi socialist, combinarea sau suprapunerea simbolurilor celor două sisteme de valori nu a fost specifică doar satului Raduil. Peste tot în Bulgaria, ca de fapt în toate ţările fostului bloc comunist, oamenii au încercat să se adapteze „noilor vremuri", creând un echilibru, ce-i drept, bizar, între sacru şi profan. „Nu a fost o excepţie nici să vezi în cimitire pietre de mormânt cu stele roşii cu cinci colţuri şi cruci din lemn lângă ele; şi există documente ale decorării unei pietre de mormânt cu o cruce după funeraliile civile [Mitkova, 1977, p. 63], ale pietrelor de mormânt în care erau încrustate atât steaua roşie cu cinci colţuri, cât şi o cruce [Gencev, 1993, p. 230], şi chiar ale pietrelor de mormânt în forma unei cruci cu o stea cu cinci colţuri pe ea [Janeva, 1993, p. 129]; [Petăr Petrov, 2000, p. 143]. În România, în multe dintre cimitirele importante

(Sf. Vineri din Bucureşti, cimitirul central din Constanţa ş.a.) există alei întregi rezervate comuniştilor, unde pot fi observate cu uşurinţă astfel de simboluri hibride.

Nu e mai puţin adevărat faptul că în România s-au înregistrat frecvent inconsecvenţe de acest gen chiar printre „oamenii de stat". De exemplu, în anul 1972, tatăl lui Nicolae Ceauşescu este îngropat, în satul în care s-a născut, după ritul ortodox, oficiat de Episcopul de Râmnic şi Argeş, asistat la rândul său de nu mai puţin de 13 preoţi; la slujba respectivă, ca şi la masa de pomenire care i-a urmat iau parte atât săteni, cât şi membrii Comitetului Central. Apoi, „«Vechi luptători pentru cauza clasei muncitoare» se îngrijesc să-şi pregătească mausolee în preajma unor mănăstiri, sau devin, ca Bodnăraş, ctitori de biserici şi insistă să fie înmormântaţi în satul natal" [Zoe Petre, 1998, p. 284]. Punctul culminant îl constituie decizia aproape de neimaginat a soţilor Ceauşescu de a ctitori biserica din satul natal al „cârmaciului ţării", Scorniceşti, în timp ce în Bucureşti erau distruse fără milă unele dintre cele mai valoroase biserici şi mănăstiri ale românilor, monumente arhitectonice deosebite din patrimoniul cultural naţional! În timp ce la Scorniceşti se „construia", se scria „noua istorie", la Bucureşti se încerca din răsputeri să se „dărâme", să se şteargă „vechea istorie" şi, de fapt, singura istorie autentică...

Pentru a putea însă obţine o detaşare semnificativă şi definitivă de vechiul model, regimul comunist a simţit necesitatea elaborării unui nou tipar festiv, complet diferit de cel religios. Astfel, au fost create noi elemente de ceremonial – mitinguri, discursuri şi programe artistice cu tentă politico-ideologică, noi cadre de manifestare – stadionul, sediul gospodăriei colective, căminul cultural, clubul muncitoresc al întreprinderii sau al instituţiei (în cazul botezurilor sau al nunţilor, sugestiv numite „utemiste" sau „colectiviste") – noi funcţii rituale, complet desacralizate – funcţii practice propriu-zise şi de divertisment – cu alte cuvinte, a fost realizat prototipul festivităţii socialiste!

Ultimii ani ai comunismului de tip ceauşist au gravitat, astfel, în jurul serbărilor-festivităţi. Dacă în anul 1947 se ţineau 13 sărbători legale, dintre care mai mult de o treime erau de natură religioasă, în anii '70–'80, nu mai figurau decât 4–5 „serbări", toate acestea având caracter laic. Românii se puteau bucura de zile libere pe 1 şi 2 Ianuarie, pe 1 Mai, pe 23 August, pe 30 Decembrie şi, câteodată, femeile, pe 8 Martie. Luând însă în considerare mult vehiculata sintagmă comunistă a „sărbătoririi prin muncă", cât şi practica de a-i „convoca" pe oamenii muncii să „petreacă împreună" pe stadioane, la mitinguri şi defilări (în cazul serbărilor muncitoreşti), dar şi la cantine, restaurante, cluburi (în mod special cu ocazia Revelionului), apelativul de „zi liberă" a devenit cel puţin hilar, în timp ce ideea sărbătorii s-a dezintegrat, încetul cu încetul, sub influenţa falsei „comuniuni comuniste".

*

Nu trebuie ignorat însă nici faptul că ideologia comunistă românească, spre deosebire de alte ideologii comuniste, cum ar fi cea bulgară, a plasat în centrul

procesului de restructurare a conştiinţei socialiste nu atât construirea de noi ritualuri atee, cât, în special, valorificarea elementului tradiţional. Unul dintre cele mai elocvente exemple, în acest sens, a fost festivalul naţional Cântarea României; el a avut rolul „de a promova stalinismul naţional prin intermediul amatorismului artistic şi intelectual, prin ofensiva împotriva «artei neideologice» şi a profesionalismului în cultură, prin evocarea trecutului văzut invariabil ca o permanentă luptă pentru neatârnare şi unitate naţională" [Dragoş Petrescu, 1998, p. 241]. Promovarea susţinută a folclorului românesc, mai mult sau mai puţin autentic, „vechi" şi „nou" deopotrivă, s-a dorit a fi cea mai bună dovadă de afirmare şi preţuire a identităţii naţionale. În fapt, prin exacerbarea rolului folclorului, regimul comunist a avut în vedere minimalizarea sau chiar eliminarea dimensiunii religioase, sacre, transcendente a identităţii naţionale. De exemplu, în prezentarea datinilor legate de naştere, căsătorie sau moarte, ignorarea şi, uneori, condamnarea laturii religioase a încercat să fie atenuată prin deosebita amploare acordată elementului folcloric. Scindarea forţată a celor două faţete, organic intercorelate, ale tradiţiei – cea sacră şi cea profană, folclorică – a avut, din nefericire, un efect deosebit de grav: falsificarea conştiinţei naţionale, sau, altfel spus, rănirea şi sărăcirea fiinţei spirituale colective.

Efectele campaniei sistematice de anihilare a fiinţei etnice şi spirituale româneşti, de depersonalizare şi anonimizare, s-au resimţit atât la nivelul individului, cât mai ales la nivelul colectivităţii. Lăsând la o parte latura pur subiectivă a dramei oricărei dezrădăcinări, strămutarea forţată din locurile de origine, cât şi încercarea de orăşenizare peste noapte a unei mari mase de ţărani au implicat, în mod automat, necesitatea abandonării vechiului model de viaţă, a tradiţiilor şi obiceiurilor, devenite, de multe ori, impracticabile sau chiar inutile, în scopul unei mai bune adaptări la noile condiţii de muncă şi viaţă, specifice oraşului. Desigur, un astfel de proces, atunci când este declanşat în mod natural, are şanse de reuşită pe termen lung. Nu a fost însă şi cazul nostru! Din păcate, această aşa-zisă modernizare a dus doar la formarea unei pseudo-mentalităţi urbane şi, ca atare, a unor pseudo-orăşeni. Creşterea în balconul blocului a găinilor, porcilor sau a altor animale avute cândva de aceştia în gospodăriile săteşti, decorarea locuinţelor folosind de-a valma atât obiecte orăşeneşti, cât şi rurale, scoaterea scaunelor în faţa blocului după modelul ţărănesc al prispei sunt doar câteva dintre anomaliile sistematizării forţate a României.

În aceeaşi ordine de idei, în studiul său asupra limbajului totalitar în arhitectură, arhitecta Mariana Celac prezintă cu stupoare rezultatele unui sondaj de opinie asupra recepţiei publice a construcţiilor totalitare ceauşiste, sondaj realizat de Maria Cavalcanti în cadrul lucrării sale de doctorat, susţinută la Oxford Polytechnic: 16,3 % dintre români consideră clădirea Casei Poporului ca fiind importantă, iar 44,9 % foarte importantă; mai mult, 22,4 % dintre cei intervievaţi sunt de părere chiar că această clădire contribuie la înfrumuseţarea oraşului, în timp

ce 26,7 % o văd drept o contribuție esențială la transformarea Bucureștiului într-o capitală modernă, simbolizând potențialul și capacitățile creative ale poporului român [Mariana Celac 1998, p. 302, 303]. Cine sunt, așadar, cei care admiră și apără ororile arhitecturale întruchipate de „Casa Poporului" și de „Calea Victoriei Socialismului"? Și iată răspunsul Marianei Celac: „Înclin să cred că «Centrul Civic» este susținut de o largă categorie socială, de un grup concret și solidar. Este vorba de clasa dominantă în societatea contemporană, înainte și după decembrie 1989, produsul industrializării și urbanizării care au schimbat rețeta socială a României în ultimii treizeci de ani. Este o clasă numeroasă, lipsită de prejudecăți, dotată cu vitalitate și apetit de afirmare. În același timp, este o clasă care nu are rădăcini și nu are istorie" [Mariana Celac, 1998, p. 303]. Prin urmare, nu sunt aceștia de fapt tocmai victimele procesului comunist de creare a „omului nou", fără tradiție, fără religie, fără identitate și, prin urmare, fără istorie?! Nu este „Centrul Civic", în fapt, un produs de arhitectură menit să răspundă „printr-un gest de forță, rapid, căutării unei identități și nevoii sale de legitimitate" [Mariana Celac, 1998, p. 303]?!

În fine, se pare că sechelele campaniei comuniste de agresiune a ființei spirituale, a laturii sale identitare continuă încă și vor continua să fie prezente, într-o anumită măsură, în conștiința oamenilor încă o bună bucată de vreme de-acum încolo. Depinde de noi dacă și cât de repede vom găsi forța interioară de a depăși această stare de întunecare sufletească, în care ne-a împins vechea mentalitate comunistă, și de a ne regăsi adevărata identitate spirituală.

4. CONCLUZIE

Din fericire, regimul comunist nu a luat însă în considerare toate datele problemei. El a crezut că, tăind legăturile organice ale omului, ale comunității, manipulând familia, dărâmând casele, bisericile sau monumentele istorice, arzând sau interzicând apariția cărților cu tentă religioasă, mistică, mutilând sau caricaturizând sărbătorile, va reuși să îngenuncheze pentru totdeauna ființa spirituală a românilor. Nu a avut însă în vedere și *legea locurilor spirituale*, lege ce s-a dovedit a fi mai puternică decât orice putere, orice dominație, orice cucerire și orice despotism [Ilie Bădescu, 1997, p. 57]. A sperat că, atacând metodic și „științific" toate *locurile spirituale* autentice, va reuși să „elibereze" individul de vechile „deprinderi" și, în cele din urmă, să instaureze *noile locuri socialiste*, forme fără fond, specifice *omului nou*, depersonalizat și desacralizat, și ca atare, lesne de manipulat. Regimul comunist a pierdut din vedere faptul că locurile spirituale „pot fi reprimate (adică comprimate), interzise, suspendate pe durate mai lungi ori mai scurte, după care acele forțe sufletești latente își găsesc alte «orizonturi sufletești» în care să se reașeze întemeind «locuri spirituale» de întâlnire a celor mulți, a celor care simt la fel, se comportă la fel" [Ilie Bădescu, 1997, p. 57].

BIBLIOGRAFIE

1. BĂDESCU ILIE, *Teoria latențelor*, București, Editura ISOGEP-Euxin, 1997.
2. BENOVSKA-SUBKOVA MILENA, *Christianity within the Context of the Post-Totalitarian Transition in Bulgaria*, în: „Narodna Umjetnost", 33, 1996, nr. 2.
3. BERAR PETRU et al., *Întrebări și răspunsuri la probleme de educație ateistă a tineretului*, București, Editura Politică, 1975.
4. CELAC MARIANA, *O analiză comparată a limbajului totalitar în arhitectură*. În: *Miturile comunismului românesc*, coordonator Lucian Boia, București, Editura Nemira, 1998.
5. DELETANT DENNIS et al., *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998.
6. DUMISTRĂCEL STELIAN, *Sate dispărute, sate amenințate*, Iași, Editura Institutul European, 1995.
7. JDERU NICOLAE, *Despre cununia religioasă*, București, Editura Științifică, 1964.
8. JULA NICOLAE, *Ritualurile sovietice*, în: „Revista de folclor", 1959, nr. 3–4.
9. KLIGMAN GAIL, *Nunta mortului*, Iași, Editura Polirom, 1998.
10. PETRE ZOE, *Adio, scump tovarăș! Schiță de antropologie funerară comunistă*. În: *Miturile comunismului românesc*, coordonator Lucian Boia, București, Editura Nemira, 1998.
11. PETRESCU DRAGOȘ, *400 000 de spirite creatoare: „Cântarea României" sau stalinismul național în festival*, în: *Miturile comunismului românesc*, coordonator Lucian Boia, București, Editura Nemira, 1998.
12. PETROV PETĂR, *Conquering the Feast. The Socialist Transformation of a Religious Feast in a Bulgarian Village*, în: „Ethnologia Balkanica", vol. 2, 1998.
13. PETROV PETĂR, *Between Christianity and Socialism. Syncretistic Tendencies in Ritual Culture*, în: „Ethnologia Balkanica", vol. 4, 2000.
14. SIDOROV D.I., *Despre sărbătorile, posturile și ritualurile creștine*, București, Editura Militară, 1960.
15. TACHE AURELIAN et al., *Întrebări și răspunsuri la probleme de educație ateistă a tineretului*, București, Editura Politică, 1975.
16. *„Scânteia"*, seria III, anul XIV, nr. 712, 25 decembrie 1946.
17. *„Scânteia"*, seria III, anul XVII, nr. 1302, 15 decembrie 1948.
18. *„Scânteia"*, seria III, anul XVII, nr. 1303, 16 decembrie 1948.
19. *„Scânteia"*, seria III, anul XVII, nr. 1308, 22 decembrie 1948.
20. *„Scânteia"*, seria III, anul XIX, nr. 1626, 6 ianuarie 1950.

„BIG IS BEAUTIFUL" – *OLIMPIANISMUL* ȘI NOUL UNIVERSALISM. DESPRE *CREDINȚĂ* ȘI *RAȚIUNE* ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE –

DAN DUNGACIU

„Tout commence en mystique et finit en politique" (Charles Péguy).

„Un acru în Middlesex... este mai bun decât un principat în Utopia" (John O'Sullivan)

„După decesul comunismului, cele mai multe forme ale universalismului contemporan s-au concentrat pe o presupusă superioritate morală a instituțiilor internaționale asupra suveranității statelor naționale. În unele contexte, oamenii care cred în asemenea idei sunt numiți «cosmopoliți», un termen care exprimă o trăsătură comună a unei asemenea adeziuni internaționale, în esență fiind vorba despre respingerea nostalgiilor și a solidarităților locale. Această respingere poate în unele cazuri să ajungă la o formă de dispreț al propriei națiuni de același tip cu cel care, pe ruta universalismului marxist, i-a făcut pe mulți în secolul XX să devină «pelerinii politici» ai unui patriotism adoptat – Uniunea Sovietică, China, Cuba, Albania și așa mai departe. O asemenea ură de sine, în care individul își respinge propria comunitate, presupune de obicei un anumit grad de dispreț pentru majoritatea oamenilor care nu simt așa ceva" (Kenneth R. Minogue)[1].

1. TOCQUEVILLE ȘI MOȘTENIREA LUI ÎN SECOLUL XXI

De la Tocqueville încoace, există, bine articulat în gândirea europeană numită conservatoare, o critică la adresa tendințelor centralizării puterii politice și a consecințelor acesteia. Pasajele profetice ale francezului, din volumul al doilea al operei sale capitale, sunt bine cunoscute: „Vreau să îmi imaginez sub ce trăsături noi ar putea apărea despotismul în lume; văd o mulțime nenumărată de oameni asemănători și egali care se învârtesc fără odihnă în jurul lor pentru a-și procura niște plăceri mici și obișnuite cu care să își umple sufletul. Fiecare dintre ei, retras

[1] În Minogue, 1993, p. 72.

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr.1–2, p. 83–96, București, 2003

din întreg, este parcă străin de soarta celorlalți; el nu există decât în el însuși și pentru el și, dacă mai are încă o familie, putem spune că *nu mai are patrie* (*subl. ns. D.D.*).

Deasupra acestora se ridică o putere uriașă și tutelară, care își ia singură sarcina de a-i asigura bunăstarea și de a veghea asupra soartei lui. Ea este absolută, amănunțită, exactă, prevăzătoare și blândă. S-ar putea asemăna cu autoritatea paternă dacă, asemenea ei, ar avea drept scop pregătirea oamenilor pentru vârsta matură; dar ea nu caută, dimpotrivă, decât să-i fixeze irevocabil în copilărie; îi place ca cetățenii ei să nu se gândească decât la desfătare. Lucrează cu dragă inimă pentru fericirea lor; dar vrea să fie unicul agent și singurul arbitru al acestei fericiri; le asigură securitatea, le prevede și le garantează nevoile, le ușurează plăcerile, le conduce principalele treburi, le dirijează activitatea, le reglementează testamentele, le împarte moștenirile; de ce nu poate oare să îi scutească în întregime de neliniștea de a gândi și de greutatea de a trăi?" [Tocqueville, 1995, p. 344][2].

Există aici, *in nuce*, un tronson esențial, din tezele frecventate de gândirea conservatoare clasică, în care francezul se plasează din suficiente puncte de vedere. Este vorba, în primul rând, de problematica îndelung frecventată a *distribuției puterii* în societăți. Temă majoră, crucială, ce își are rădăcinile, în ultimă instanță, în acea „eliberare de iluzii" care îi este caracteristică acestui stil de gândire. Gândirea conservatoare – „nu o doctrină printre altele, ci *un mod de a vedea* lumea omului; nu (doar) o practică politică, ci un tip de atitudine față de viață", este, după formula concisă a unui comentator, o „gândire vindecată de cinci iluzii" în ceea ce privește viața socială: *iluzia Adevărului* – totdeauna parțial și amestecat cu eroarea; iluzia Perfecțiunii – care nu există și, deci, nu poate fi atinsă de nici un proiect politic sau social; *iluzia Revoluției* – schimbarea *salvatoare* nu e, în realitate, niciodată salvatoare; *iluzia Progresului* – care nu e niciodată la cotele scontate și care e, invariabil, însoțit de regres; *iluzia Idealurilor* – politica guvernată de idealuri grandioase este cea mai nebunească politică [Iliescu, 1994].

În acest tip de decriptare al hărții distribuției puterii în societățile contemporane, se inserează și resurecția dezbaterilor conservatoare în ceea ce privește națiunea și naționalismul. Există deja în pasajul tocquevillian, citat de noi, fructuoase sugestii în acest sens și care sintetizează un ax consistent al întregii cărții despre societatea americană; puterea și înfățișările ei în modernitate este o temă aproape obsesivă pentru francez. Dar ideile sale au fost puse să lucreze și la nivel internațional, deci într-un cadru ce transcede o societate, indiferent care ar fi ea. Din această perspectivă, deci din unghiul de privire al distribuției puterii la nivel *global*, continental sau mondial, națiunea trebuie privită tot ca o „instituție intermediară", în sensul în care francezul îl utiliza în cercetarea democrației americane. Așa cum tendinței de centralizare a puterii, inerente oricărei democrații, îi trebuie opusă o rețea instituțională *intermediară*, singura capabilă să oprească acest vector primejdios, tot așa, la niveluri supranaționale, sunt necesare aceleași

[2] Centralizarea este una dintre temele majore ale analizei sale și în excelenta *L'Ancien Régime et la Révolution*, apărută prima dată în 1856.

precauţii. Distribuţia ierarhică globală a puterii mondiale (continentale) are, în autorul *Democraţiei în America* şi urmaşii săi, comentatori competenţi şi severi[3].

Pe acest palier, de pildă, a fost resuscitată perspectiva lui Tocqueville în legătură cu problematica unificării europene. „Puterea uriaşă şi tutelară" de care vorbea acesta ar putea deveni, la nivelul continentului nostru, *guvernul european*, deci acea instanţă supranaţională care „pluteşte" deasupra popoarelor europene şi cu care nu se poate intra, efectiv şi eficace, în contact. Argumentele pronaţionale ale *euroscepticilor* trebuie evaluate şi prin această grilă. Ele nu sunt anti-democratice, ci, dimpotrivă. Căci o asemenea „putere" detaşată de cei care ar fi trebuit, într-un scenariu democratic, să-i confere legitimitate, nu mai poate fi controlată de cetăţeni, din moment ce tocmai instituţiile-sediu ale democraţiei contemporane – statele naţionale –, cele mai eficiente pentru această operaţie, ar fi suspendate din punct de vedere politic. Ceea ce ar rămâne într-un asemenea scenariu ar fi o putere masivă, detaşată şi unică, lipsită de *feed-back*-ul reţelei interpuse – *societăţile civice naţionale* – care să o regleze şi controleze. Iar o putere *necontrolată* de spaţiul civic poate deveni orice: de la coruptă, până la tiranică.

În concluzie, naţiunea este văzută din perspectivă *globală* ca o instituţie *intermediară*, singura, cel puţin deocamdată, care pune bariere unei puteri ce riscă să devină unică şi despotică la nivel supranaţional, tocmai pentru că nimeni şi nimic nu o mai poate controla eficace. Libertatea şi autonomia umană, chiar democraţia ca atare, ar fi după această grilă de lectură serios periclitate.

O mărturie semnificativă în acest dosar îi aparţine influentului conservator american Kenneth Minogue şi a fost tipărită într-o lucrare cu un titlu semnificativ: *The Worth of Nations*. Asupra ei vom stărui, în continuare, tocmai pentru a prezenta şi acest palier de cercetare şi evaluare a chestiunii naţionale în lumea contemporană.

2. INTERNAŢIONALISMUL ŞI VARIANTELE LUI

Evaluarea lui Péguy, pe care am aşezat-o la începutul materialului, pare, surprinzător, cu atât mai valabilă cu cât doctrinele sau ideologiile îşi arogă, aparent, o mai mare „cantitate" de raţionalism sau decizie raţională. Este, în ultimă instanţă, cazul *internaţionalismului*, de ieri şi de azi, care revendica de partea sa, împotriva misticismelor şi iraţionalismelor de tot felul, „Raţiunea" şi „Lumina". Marxismul e doar un exemplu. Astăzi, resurecţia fenomenului pare a debuşa cel mai consistent în disputa naţional/internaţional, citită pe canavaua globalizării fără rest, fenomen considerat deopotrivă *fezabil*, cât şi *desirabil*.

Sociologic vorbind, fenomenul nu e întru totul nou în istorie. Chestiunea denigrării *localismului* (a naţiunii, naţionalităţii etc. în cazul acesta) s-ar putea încadra, academic, pe ruta deschisă cu câteva secole în urmă de polemica

[3] Pentru un comentariu mai larg asupra lui Tocqueville, vezi Dungaciu, 2001.

neepuizată dintre Iluminism şi Romantism, mai sintetic, dintre universal şi particular, şi căreia Hegel a voit să-i pună capăt. O asemenea strategie de încadrare a chestiunii, deşi validă, probabil, ar rămâne sterilă: plutind la o asemenea înălţime epistemologică, cu greu s-ar mai putea acroşa de problematica concretă care ne preocupă aici. Mai mult, particularităţile fiecărui universalism în parte ar rămâne neelucidată. Căci, deşi rudă îndepărtată cu tezele veacului al XVIII-lea, internaţionalismul ce pluteşte astăzi în atmosfera confuză de la cumpăna veacurilor are câteva trăsături ce-l individualizează.

De aici s-a născut sintagma *olimpianism*[4]. A propus-o conservatorul american Kennth R. Minogue şi indică o atitudine, un mod de a gândi, un mod de a simţi, chiar o doctrină. În esenţă, e utilizată să acopere fenomenul redat în următorul fragment: „După decesul comunismului, cele mai multe forme ale universalismului contemporan s-au concentrat pe o presupusă superioritate morală a instituţiilor internaţionale asupra suveranităţii statelor naţionale. În unele contexte, oamenii care cred în asemenea idei sunt numiţi «cosmopoliţi», un termen care exprimă o trăsătură comună a unei asemenea adeziuni internaţionale, respectiv respingerea nostalgiilor şi a solidarităţilor locale. Această respingere poate în unele cazuri să ajungă la o formă de dispreţ al propriei naţiuni de acelaşi tip cu cel care, pe ruta universalismului marxist, i-a făcut pe mulţi în secolul XX să devină «pelerinii politici» ai unui patriotism adoptat – Uniunea Sovietică, China, Cuba, Albania şi aşa mai departe. O asemenea ură de sine, în care individul îşi respinge propria comunitate, presupune de obicei un anumit grad de dispreţ pentru majoritatea oamenilor care nu simt aşa ceva" [Minogue, 1993, p. 72].

Olimpianismul este, aşadar, un nou soi de „detaşare", iar principala solidaritate a olimpianului este „cu cei ce împărtăşesc credinţa lui, indiferent cine ar fi aceştia, în contradicţie cu concetăţenii săi". Puterea şi particularismul olimpianismului în secolul XX datorează mult reflecţiei despre cele două războaie mondiale, al cărei pivot principal a fost ideea că „loialităţile naţionale şi ideologice au dus la moarte şi distrugere". Ce a urmat a fost concluzia precipitată că naţionalismul a fost cauza fundamentală a uriaşelor conflagraţii mondiale; de aici ideea că însuşi conceptul de suveranitate naţională e un „anacronism periculos": „Statele naţionale erau, în viziunea teologului Reinhold Niebuhr, forme de egoism colectiv. Calea virtuţii trebuie de aceea să constea în redirecţionarea loialităţilor umane de la agresivitatea colectivă către cooperarea internaţională. O utopie a perfecţiunii organizate poate fi întrezărită de olimpianul educat – ca un orizont îndepărtat către care trebuie să ne îndreptăm – adevăratul obiect al loialităţii pentru cei capabili să transceadă atracţia loialităţii naţionale" [Minogue, 1993, p. 72].

[4] Explicaţia termenului este aceasta: „Datorez acest termen lui John O'Sullivan, care l-a adoptat de la o remarcă a istoricului Macauley: «Un acru în Middlesex... este mai bun decât un principat în Utopia». «Utopianism», totuşi, este un termen care se referă la lucruri mai ample decât cele de care sunt preocupat eu aici. Prin urmare – Olimpianism".

3. CELE TREI ERORI ALE OLIMPIANISMULUI

Olimpianismul, cum am văzut, se hrăneşte dintr-o serie de consideraţii, relativ la trecutul şi viitorul naţionalismului, şi al căror nucleu este că „naţionalismul stă la baza tuturor conflictelor din lume".

Trei erori cruciale, zice Minogue, stau în dosul unei asemenea sentinţe drastice şi abuzive. Prima presupoziţie eronată a *olimpianismului* este că naţionalismul, aşa cum se manifestă pe scena modernităţii, ar fi, în esenţă, reperabil pe toată durata istoriei umane. Toate conflictele identificate în trecut sunt astfel contabilizate arbitrar la rubrica naţionalism. Eroarea e evidentă, căci conflictele umane din istorie nu au aşteptat ideea – *modernă* – de naţionalism pentru a se declanşa la diferite niveluri. „Ce stă în spatele acestei greşeli este, pe de o parte, confuzia între *ideea* de naţionalism, şi orice altă loialitate culturală potenţial agresivă, pe de altă parte. «Noi» contra «ei» este fără îndoială o poveste veche; naţionalismul este un pretext nou"[5]. O a doua eroare vine în prelungirea celei dintâi: identificarea naţionalismului drept cauză a celor două războaie mondiale. Este iarăşi un abuz. Balanţa de putere mondială este un factor cu infinit mai multă pondere decât ideea naţională în desluşirea cauzelor primului conflict, iar, în cazul celui de-al doilea, nazismul şi comunismul sunt ideologii ce nu se suprapun în nici un caz peste doctrina naţională. Complotul din 1944 împotriva lui Hitler, de pildă, remarcă Minogue, a fost iniţiat de către patrioţi germani[6]. Al treilea abuz se leagă de utilizarea unei perspective care analizează lumea modernă obsesiv „în termenii unei creşteri a interdependenţei globale"[7]. Abuzul nu provine din vehicularea tezei – este, în definitiv, o platitudine a vorbi despre interdependenţă –, cât de utilizarea defectuoasă a terminologiei. Suveranitatea naţională a statelor moderne este identificată în teorie în acest soi de analiză, iniţial, cu „o ireală omnipotenţă" şi apoi, verificând situaţia pe teren, considerată „un anacronism". În realitate, niciodată statele naţionale, nici la constituirea lor, nici după aceea, nu au fost *total* independente. *Suveranitatea* nu înseamnă în nici un caz aşa ceva. Chiar şi apariţia lor se datorează tocmai unei solide *interdependenţe*, cu termenii de azi, unei globalizări suficient de consistente pentru ca *modelul statelor naţionale* să se impună. A spune că statul naţional este condamnat azi la dispariţie, pentru că nu mai are prerogative maxime în toate domeniile de activitate, este o cecitate vinovată; statul naţional nu a avut niciodată aşa ceva, nici măcar la apariţia lui[8].

[5] Că există legături între vechile loialităţi – etnice, de pildă – şi naţionalismul modernităţii e indiscutabil. Ideea este însă că toată gama de conflicte premoderne nu pot fi contabilizate decât ideologic în dreptul unei rubrici *moderne*.

[6] Merită să remarcăm, în acest context, că unul dintre cei mai influenţi cercetători contemporani ai naţiunii şi naţionalismului, l-am numit pe Anthony Smith, nu aşează analiza nazismului şi fascismului în cadrul cercetării naţionalismului. Vezi Smith, 1971, p. 4–5 şi 259–264.

[7] Pentru această problematică, vezi şi secţiunile din acest volum dedicate chestiunii *globalizării*.

[8] Vezi pentru această chestiune Greenfeld, 1993.

Au existat, există şi vor exista întotdeauna ceea ce numim „mari puteri", au existat, există şi vor exista întotdeauna grade diferite de independenţă a statelor, în funcţie de puterea şi prestaţia lor pe scena lumii. Orice perspectivă lipsită de nuanţe aici nu face decât să perpetueze clişee ideologice. Minogue comentează în legătură cu chestiunea: a prezenta susţinut o idee – transcederea statelor naţionale – ca reprezentând o „nouă şi briliantă" soluţie la o provocare – interdependenţa mondială – care, chipurile, a apărut acum, pentru prima dată, este doar un exerciţiu de retorică. O tentativă nu inocentă de a impune un proiect pe baza unei vinovate mistificări a realităţii. Viaţa oamenilor a depins întotdeauna de ceilalţi, a fost, în grade diferite, vulnerabilă la evoluţiile exterioare. Nimeni nu contestă aşa ceva, aşa cum nimeni nu neagă nici *accelerația* în care procesul a intrat astăzi. Problema este, în limbajul precaut al conservatorului, că recentele intensificări ale apropierii globale sunt „departe de a furniza raţiuni ultime şi definitive pentru transferul puterii de la statele naţiuni la organizaţiile internaţionale pe care olimpienii le consideră dezirabile" [Minogue, *ibidem*, p. 74]. Cu alte cuvinte, dacă realitatea nu este tocmai aceea, prin care adepţii fără rest ai basculării puterii spre instituţiile internaţionale îşi susţin demersul, nu avem nici un motiv raţional pentru a trece urgent şi necritic la o asemenea „soluţie". Argumentul principal este, vom vedea şi în continuare, că o asemenea strategie de concentrare a puterii poate duce la efecte contrare, în ceea ce priveşte libertatea umană faţă de expectanţele entuziaste şi deseori naive ale susţinătorilor ei.

4. CE ESTE OLIMPIANISMUL? IDEOLOGIE ŞI CREDINŢĂ

Olimpianismul este, după cum am văzut şi vorbind la modul general, „o mişcare de idei şi sentimente care năzuieşte să transfere puterea de la statele naţionale suverane la instituţiile internaţionale". Este o „doctrină universalistă", care susţine că „deciziile statelor naţionale sunt expresii ale egoismului colectiv şi trebuie, din această pricină, să fie înlocuite cu decizii consonante cu interesele umanităţii". Teza *dezirabilităţii* este dublată – „ştiinţific", deci „raţional" –, de cea a *inevitabilităţii*[9]: lumea merge spre o sporire a interdependenţei, deci baza deciziei de acum înainte va trebui să fie *globală*. După cum remarcă Minogue, „pretenţia deopotrivă a dezirabilităţii şi a inevitabilităţii relevă faptul că *olimpianismul* nu este numai o propunere politică, ci şi – *in nuce*, cel puţin, o doctrină ideologică bine articulată". Soluţia totală şi comprehensivă pentru toate problemele lumii, identificată de unii fie în „puterea nestingherită a proletariatului revoluţionar", fie în „feminitatea eliberată", fie în „conducerea tehnocrată" etc. este astăzi revendicată „în numele deliberării comitetelor internaţionale". Plauzibilitatea doctrinei din acest punct de vedere – şi terenul din care îşi extrage copios argumentele – provine din faptul, evident, de altfel, că multe conflicte, în special

[9] Scenariul este, din acest punct de vedere, identic cu cel marxist. Şi *dorinţă* şi *lege a istoriei*!

cele etnice sau naţionale, par insolubile în termenii lor. Cine trebuie să decidă când, de pildă, două state se confruntă în chestiunea unor teritorii, precum Ulster, Cipru sau Kaşmir? Puterea unuia sau altuia dintre combatanţi? Evident, nu. Şi atunci, agentul din umbră asupra căruia se concentrează şi focalizează speranţele este „comunitatea internaţională".

O paranteză, aici, înainte de a reveni la semnificaţiile acestei atitudini; în realitate, a acestei *credinţe*, chiar dacă neconştientizate, a multor adepţi, direcţi sau indirecţi, ai olimpianismului. Minogue remarcă o structurare în timp a atitudinii faţă de proiectele internaţionale, care a suferit, din acest punct de vedere, schimbări semnificative. La începutul lansării acestor proiecte vizionare de scară mondială, intelectualii au fost cei care s-au raliat acestora, într-o măsură mai mare sau mai mică, dar din partea oamenilor de stat s-a făcut auzit scepticismul. Argumentul, tocquevillian în esenţă, era că o asemenea putere, totală şi neconcurată, riscă să devină ceea ce iniţiatorii ei, probabil, nu au scontat: un rău absolut. Acesta e motivul pentru care puterea unor organizaţii, precum Liga Naţiunilor, apoi Organizaţia Naţiunilor Unite, a fost circumscrisă. A fost, cum zice conservatorul american, „o perioadă sceptică". Între timp, însă, lucrurile se schimbă la nivelul structurării sociale şi a atitudinii faţă de putere. Din ce în ce mai mulţi oameni devin detaşaţi faţă de realităţile imediate ale „bogăţiei şi puterii". Distanţarea de realitatea efectivă *a terenului, a realităţilor concrete*, generează o sporire direct proporţională a abstractizării discursului. Cei care lucrează în educaţie, administraţie sau mass-media tratează de cele mai multe ori – şi stabilesc – chestiunile publice în termeni abstracţi, dar adecvaţi profilului lor profesional sau uman. Abstracţiile sunt meseria lor. Şi acesta este „terenul olimpianismului". Aşa se explică, sociologic vorbind, sporul *cantitativ* pe care o asemenea doctrină l-a marcat. Căci noutate *calitativă* nu avem aici. Cum scrie şi conservatorul american, este unul din semnele cele mai limpezi ale universalismului în politică să fii optimist şi să crezi în „raţionalitatea puterii". „Aşa cum filosofii Iluminismului credeau că cea mai rapidă rută pentru o lume raţională stătea în convingerea monarhilor absoluţi, care deţineau deja puterea, că o conducere raţională a regatelor lor era dezirabilă, aşa şi olimpianismul este marcat de un optimism camuflat, în legătură cu înţelepciunea şi eficacitatea organizaţiilor internaţionale".

Ne întoarcem acum la chestiunea conflictelor şi a „soluţiilor" acestora. Se spune, de pildă, despre conflictul din Ulster, că este netratabil, pentru că guvernul britanic nu este, şi nu poate fi, imparţial, aşa cum numai o organizaţie internaţională poate fi. Totuşi, cum sesizează şi Minogue, cea mai evidentă trăsătură a conflictului din Ulster este *insolvabilitatea lui în proprii săi termeni.* Conflicte de acest tip, cum arată şi noile evoluţii israeliano-palestiniene, nu pot fi *soluţionate*, ci, eventual, *ţinute sub control.* Experienţa ne arată că a încerca să te îmbeţi cu apă rece rămâne ceea ce este în realitate: o iluzie. Oricât de neprogresistă ar suna o asemenea observaţie...

Chestiunea este – revenind la textul americanului – că poziţia olimpiană presupune că *există* o soluţie raţională, că trebuie să existe o soluţie raţională pentru acest conflict şi pentru alte conflicte de acest fel. E un „omenesc, prea

omenesc" aici, de înțeles, în fond. Dar această *credință* a olimpianului, căci doar credință este, după care o agenție internațională, croită și vorbind în numele rațiunii, va soluționa conflictul din Marea Britanie sau Israel, la fel ca și orice alt conflict de acest gen, nu e întotdeauna inocentă, în ciuda intenției inițiale. A decreta posibilitatea soluționării *oricărui* conflict în termeni rationali, a presupune că accidentele modernității sunt expresii ale *deficitului* de rationalitate și, în prelungire, a croi instituții politice tot mai largi, tot mai masive pentru a compensa acest deficit și a detecta prezumtivele soluții, poate fi rețeta ideală pentru tiranie[10]. Căci istoria ne indică, fără menajamente, și alte alternative. Cu vorbele lui Minogue: „experiența ne sugerează că credința universalistă poate deveni brutală și nemiloasă cu cei care îi resping concluziile. Și iacobinii și bolșevicii au început prin a vorbi despre pace și au sfârșit prin a elimina mii de ființe umane ca material nepotrivit pentru noua ordine".

Credință sau rațiune? Mai bine spus, *credință în Rațiune*, în puterea ei nelimitată, în capacitatea ei de a pune ordine în lume, de a ne rezolva problemele de aici de pe pământ[11]...

5. CINE SUNT OLIMPIENII? TOPOGRAFIE ȘI PROVENIENȚĂ

Cine sunt acești oameni? Cine sunt, sociologic vorbind, olimpienii? Căci formează, indiscutabil, un tronson important și vizibil din opinia publică națională și mondială.

Am sugerat deja în secțiunea anterioară câteva rute de selecție ale olimpienilor: *abstracția* este meseria lor. În aceeași idee, cartografia fenomenului se developează, cel mai bine, în adeziunea și suportul pe care îl oferă marilor *proiecte globale*, iar debușeul lor cel mai lesne sunt *comisiile internaționale*. Și nu e greu de înțeles de ce. Lucrurile stau în lume așa cum stau, scrie Minogue, rezultat al energiei și inteligenței generațiilor anterioare. Și există suficient de mulți oameni care nu sunt mulțumiți de cum arată ele, din punctul de vedere al distribuției bunurilor, dar nu numai. Harta criticilor e largă, ea include intelectuali din Africa, Asia, America Latină sau purtătorii de cuvânt ai „minorităților" din Vest. Aceștia vor, printr-un management de scară mondială, să soluționeze injustițiile și imperfecțiunile. Or, în realitate, asemenea proiecte întâlnesc pe teren, adică la nivelul guvernelor naționale, suficient de multă reticență (costuri, dificultăți tehnice etc.). Doar de la înălțimea organizațiilor internaționale, în fața comitetelor însărcinate cu manageriatul „dorințelor abstracte", asemenea proiecte sunt capabile

[10] Pentru o analiză a accidentelor modernității, ca un *exces* – nu *deficit* – de rationalitate, vezi importanta carte a lui Zigmund Bauman, *Modernity and the Holocaust*, London, Ed. Routlege, 1992, în care holocaustul este analizat nu ca un *eșec*, ci ca o *consecință* a modernității.

[11] „Rețeta" marxistă împotriva răului intră în același scenariu: „păcatul originar" al teologiei creștine s-a metamorfozat în „păcat social", deci problema răului în lume s-a transferat la nivelul ingineriei sociale. „Sfărâmați orânduirea cea nedreaptă" este esența și chintesența „teodiceei" marxiste!

„să lumineze, neumbrite de realităţile dure ale costurilor de orice fel". Aici e scena pe care joacă de regulă *actorii idealităţii sociale*. Într-un cuvânt, olimpienii. În rândul lor se încadrează *ecologiştii*, de pildă, sau *feministele*, fiecare dintre aceste segmente fiind mult mai dispuse să apeleze la instanţe internaţionale pentru a soluţiona chestiuni pe care guvernele naţionale le privesc cu circumspecţie, din pricina costurilor financiare şi politice pe care acestea le-ar implica.

Aceasta ar fi, schiţată, *topografia* celor care alimentează acest curent. Iar la nivel de *selecţie*, pepiniere esenţiale care trebuie contabilizate, continuă Minogue, sunt *universităţile* şi *birocraţiile guvernamentale*, care, şi ele, vehiculează deseori idealuri rupte de realităţile concrete. Olimpieni se recrutează – precum predecesorii filosofi – din „clasa medie educată". *Olimpianismul* este visul de a „manageria perfecţiunea globală" de care sunt atraşi irezistibil mai cu seamă reprezentanţi din clasa medie, universitari, birocraţi etc., „neimplicaţi direct în activităţile de producţie" ale societăţilor. Ei sunt acei „intelectuali de nicăieri" de care vorbea un Mannheim şi ale căror concluzii abstracte despre lume nu ar fi afectate de interesele particulare. Finele secolului XX i-a oferit două platforme de pe care se poate lansa cu eficacitate: prima e suportul pentru Organizaţia Naţiunilor Unite, deopotrivă cu implicarea în proiectele acestei organizaţii, sau ale altora, ce vizează proiecte globale. A doua este suportul pentru Uniunea Europeană, mai frecventat din pricina posibilităţii imediate de a transcende statele-naţionale şi, deopotrivă, ca o eficace trecere spre internaţionalismul deplin.

În paranteză fie spus, alături de problema *selecţiei*, chestiunea care se pune aici este la nivelul *reprezentativităţii*. Olimpienii, ca şi filosofii iluminişti, „se consideră pe sine a fi, paradoxal, o parte a umanităţii. Dar dacă umanitatea suntem noi toţi, cum pretind aceşti oameni, care sunt numai o parte a umanităţii, să vorbească pentru noi toţi?". Întrebare justă şi de bun simţ. Iar răspunsul este, ca şi în cazul secolului al XVIII-lea, că aceştia „consideră că au recunoscut raţional ceea ce noi, restul, vrem până la urmă să acceptăm". Ei reprezintă „purtătorii de cuvânt ai raţionalităţii" la care cu toţii, pe termen lung, vom ajunge. Ei poartă o mulţime de chipuri, „o multitudine de pălării", cum zice Minogue: sunt partizani ai umanităţii, ai planetei, ai celor opresaţi etc.

6. ESENŢA *OLIMPIANISMULUI* – MANAGERIZAREA LUMII

Esenţa *olimpianismului* derivă din ţelurile sale: ca „proiect de managerizare a lumii, este sistematic ostil iniţiativei". Un caz exemplar, zice Minogue, e atitudinea Comunităţii Europene faţă de ţările pe care le „tutelează". Pe de o parte, UE dă ajutor ţărilor est-europene şi, în special, ţărilor independente din lumea a treia care i-au fost colonii dar, în acelaşi timp, elaborează sofisticate bariere pentru acele mărfuri care ar putea concura cu produsele ei (cele agricole, de pildă).

Pentru olimpianism „ceea ce poate fi administrat este cel mai bun". Asta ar fi deviza lui. Sigur că această caracterizare a olimpianismului nu ne împiedică să

recunoaştem că, în multe domenii, cooperarea internaţională e dezirabilă, că există serioase probleme de mediu sau care ţin de criminalitatea internaţională şi în care organizarea la nivel mondial e necesară. Dar aceste lucruri sunt rezonabil decise de guvernele democratice liberale, ca una dintre atribuţii. Problema este aici că nu avem niciodată reţete ideale, sau că orice tip de atitudine sau comportament, indiferent cât de ideale – la modul teoretic – nu sunt scutite de proastă utilizare; şi, din acest punct de vedere, *olimpianismul* este, de prea multe ori, precum vorba lui Minogue, „exploatarea pragmaticului în interesul utopiei". Căci „un *topos* important al olimpianului este ideea după care creşterea complexităţii lumii cere o creştere a coordonării, a reglării şi organizării lumii, şi cel mai convingător aspect al *topos*-ului este preocuparea pentru siguranţă". Şi aici trebuie să păstrăm măsura cuminte a proporţiilor. Căci e indubitabil că o sporire a controlului pentru a obţine siguranţă este o nevoie incontestabilă. Vrem şi trebuie să fim protejaţi de droguri, vrem mâncare sigură, trafic coordonat etc. Dar o obsesie a siguranţei ar genera o lume la fel de insuportabilă. Căci e insuportabil să trăieşti într-o lume coordonată şi reglată până la cele mai mici detalii, o lume care năzuieşte să elimine orice posibilitate de pericol, indiferent cât de îndepărtat. „Siguranţa şi securitatea sunt cuvintele de ordine nu doar ale celor prudenţi, dar şi ale celor care vor să obţină puterea de a ne conduce şi domina", reiterează o veche temere conservatoare Minogue. Şi nu e fără temei remarca: trăim într-o lume o „grădinăritului", cum ar zice Bauman, şi asta se poate sesiza de la micile obsesii ale omului modern până la preocupările globale. Conservatorul american invocă exemple banale, dar nu lipsite de semnificaţie: sporirea controlului în interesul „siguranţei şi longevităţii" se manifestă în apariţia expertului şi a regulii în ceea ce priveşte cât şi cum mâncăm, bem sau fumăm. E plină lumea de experţi care se grăbesc să-ţi livreze, cu legea în mână, reţeta ideală din acest punct de vedere. Chestiunea nu e derizorie şi nu trebuie luată în aceşti termeni. Căci ce se întâmpla astăzi, în raţionala societate modernă, este o substituire violentă şi brutală de funcţii sociale. Ceea ce înainte era, mai mult sau mai puţin, atributul Bisericii sau al comunităţii – ghidonarea comportamentelor morale etc. – devine astăzi apanajul *Expertului* şi al *Ştiinţei*. Sau al expertului în numele ştiinţei. Societăţile moderne, care au vituperat continuu, apelând la Lumină şi Raţiune, împotriva „jugului" bisericesc, par astăzi a-şi aşeza cu fervoare capul sub un altul, livrat de *Ştiinţă* şi *Raţiune* la care se raportează *religios*[12]. Căci aceste „descoperiri ştiinţifice" nu fac, zice Minogue, decât să ofere

[12] Despre rădăcinile *religioase* ale marxismului, de aici aprecierea lui ca o *pseudo-religie* sau *o religie seculară*, a mărturisit sugestiv Arnold Toynbee: „Inspiraţia inconfundabil iudaică a marxismului transpare în viziunea apocaliptică a unei revoluţii violente care este inevitabilă pentru că a decretat-o... Dumnezeu însuşi şi care va inversa rolul actual al Proletariatului şi al Minorităţii Dominante într-o răsturnare de roluri ce ar aduce dintr-o dată poporul ales din locul cel mai de jos în locul cel mai înalt al împărăţiei Lumii acesteia. Marx şi-a ales ca zeitate atotputernică, în locul lui Iahve, pe Zeiţa «Necesitate istorică», şi în locul Poporului evreu, proletariatul intern al Lumii Occidentale; iar Regatul său mesianic este conceput ca o Dictatură a Proletariatului. Dar trăsăturile distinctive ale tradiţionalei apocalipse ebraice transpar prin acest înveliş uzat, şi ceea ce filosoful-impresar Marx ne prezintă în costumaţie occidentală modernă este de fapt iudaismul prerabinic macabean..." [*apud* Popper, II, p. 275–276].

platforma de acţiune şi intervenţie a guvernelor-administrator grăbite cu orice prilej să-şi lărgească sfera de intervenţie. Principiul siguranţei este unul care, implicit sau explicit, ne patronează viaţile. Şi nu numai prin intermediul relaţiilor comerciale, adică a reglării globale a pieţii. Siguranţa e prezentă şi în război – vezi cazul Kosovo, apropo de soldaţii NATO care trebuiau păstraţi cu toţii în viaţă –, şi în competiţiile sportive. Jocurile Olimpice au fost iniţiate la finele secolului XIX şi din această pricină, respectiv ca o tentativă de a face inofensive impulsurile umane (colective) care s-ar fi putut altminteri descărca violent. Pe aceeaşi linie s-a plasat şi temperarea impulsurilor naţionale pe care competiţia le-ar fi putut declanşa. Pentru a găsi o cât mai inocentă formă de expresie a acestui tip de apartenenţă s-a recurs la „folclor şi portul naţional". Una dintre ţările care a experimentat acest soi de „*safe politics*", ca un debuşeu pentru descărcarea tensiunilor posibile generate de multitudinea etnică, a fost Uniunea Sovietică. Cât de (in)eficace a fost strategia s-a văzut după 1989, când tensiunile acumulate timp de decenii au făcut explozie. Totuşi, nu acest tip de politică poate fi văzut, după Minogue, ca încadrându-se în acelaşi tipar atitudinal, din care apar varii iniţiative de a face lumea şi viaţa indivizilor cât mai *sigură*: mâncare *sigură*, călătorie *sigură*, sex *sigur* (protejat).

Dincolo de aparenta frivolitate a exemplelor, principiul care stă la baza unor asemenea decizii este că „orice are consecinţe semnificative pentru indivizi trebuie preluat şi controlat de guvern". Bunăstarea furnizată de guvern – mai departe de către instanţele internaţionale – previne suferinţa individului, expresiile substitut ale entuziasmului naţional distrag atenţia de la conflictele reale etc. Nu e vorba aici despre o obsesie a scenariului, ci de premisele, ştiute sau nu, de *trend*-urile, urmărite sau nu, de consecinţele, iar urmărite sau nu ale unor asemenea proiecte. Căci dacă ultimul ţel al „lumii manageriate" este eliminarea consecinţelor importante ce ar rezulta din comportamentele umane aleatorii, devine logic ca atenţia să fie redistribuită la nivel global; nivelul naţional nu ar fi suficient de larg. Organizaţia internaţională devine astfel, repetăm, logic şi firesc, „ultima frontieră a universalismului". „Succesul absolut al acestora ar fi o lume în care activitatea de bază a omului ar fi *hobby*-ul".

7. *OLIMPIANISMUL* ŞI APARIŢIA UNEI NOI CLASE

Sociologic vorbind, repartiţia olimpienilor pe harta socială are câteva constante. Deja s-a invocat un traseu: primii purtători ai curentului ar fi „birocraţii teoreticieni care lucrează pentru diferite organizaţii internaţionale". Dacă există o corelaţie semnificativă între poziţia pe care o ocupi în societate – *statusul* pe care îl ai – şi poziţia sau atitudinea adoptată, şi există suficient de multe argumente ca să nu înlăturăm o asemenea corelaţie, fie şi în formă slabă, o sporire a numărului celor angajaţi în instituţiile internaţionale sau al celor care sunt conectaţi la asemenea instanţe, va genera o sporire, o intensificare a ceea ce Minogue a definit ca olimpianism – cuplată, concomitent, căci e o interdependenţă aici, cu o detaşare de

„loialităţile naţionale", cu toate consecinţele ce decurg de aici. La aceasta se adaugă academiile şi universităţile, eficace instanţe care produc platformă şi „material" pentru un asemenea curent. Concepţia academică despre obiectivitate este astăzi, constată Minogue, „o detaşare mecanică a persoanei faţă de propria-i cultură". „Educaţia academică în multe universităţi occidentale a fost politizată într-atât încât să constituie un soi de curs civic care «deznaţionalizează» studenţii şi îi pregăteşte pentru a deveni cetăţenii unui stat care nu există încă – comunitatea internaţională a viitorului". Problema care se pune este pariul frenetic pe utopie, pe ceva care funcţionează impecabil – deocamdată, doar pe hârtie şi în minţile unora dintre noi. Idealismul e canalizat insistent către organizaţii internaţionale a căror activitate sau consecinţe nu avem deocamdată, riguros vorbind, cum să le evaluăm. Minogue citează aici nimerit remarca ironică a lui Burke: „Ceea ce n-a fost încercat niciodată, nu creează nici o dificultate". Vom repeta-o, niciodată suficient, că şi Revoluţia Franceză şi cea bolşevică au debutat la fel.

Un alt semn care distinge noua clasă a „teoreticienilor-administratori" este „cultura internaţională" pe care o posedă. Hainele, limba, gusturile şi multe altele sunt mecanisme de omogenizare a olimpienilor, care, în numele unui ecumenism atotcuprinzător, „şi-au şlefuit orice muchie brută a particularismului cultural". Această trăsătură a vieţii moderne este mai puţin evidentă în Occident decât în orice altă parte, pentru că decorul acestei „noi culturi internaţionale" – obiceiuri, atitudini etc. – este, bineînţeles, occidental. Este însă mult mai evident printre intelectualii cosmopoliţi africani şi asiatici aflaţi, nu o dată, în teribilă contradicţie cu cei pe care îi conduc sau reprezintă. Ceea ce este esenţial să sesizăm, avertizează Minogue, este că ubicuitatea culturii internaţionale „nu va diminua cu adevărat asprimea conflictelor dintre diferite interese la nivel global". Ceea ce face este numai „machiarea acestora cu găteli universale" şi, în final, transformarea lor în confruntări şi mai dure, mai ireconciliabile decât înainte. Căci, se aude avertismentul, tipic conservator, „diferite interese pot ajunge la un compromis, dar principiile universale trebuie să se războiască până la capăt, fără jumătăţi de măsură".

Deocamdată, însă, *olimpianismul* nu este la apogeul său. Funcţia lui astăzi este să modereze aceste confruntări, pentru că puterea multor organizaţii internaţionale este limitată, deocamdată, la *recomandări*. La acest nivel, declaraţiile generale nu costă nimic, invocarea principiilor universale nici atât. Oamenii de stat se pot întrece în a invoca abstract *Binele* sau *şi-mai-Binele* umanităţii. Deocamdată, efectul principal al organizaţiilor internaţionale este de „a furniza oxigenul aspiraţiilor care menţin flacăra managerialismului moral în statele naţionale occidentale". *Olimpianismul* e un proces.

8. *OLIMPIANISMUL* ŞI VIITORUL DEMOCRAŢIEI

Orice dezbatere, care pleacă de la dihotomia – artificială – naţional/universal, trebuie să nu uite câteva propoziţii. Minogue a încercat să le reamintească.

Aşa-zisul „egoism colectiv" al conflictelor etnice sau naţionale nu e, nici pe departe, singura cauză care perturbă ordinea internaţională. Iar resurecţia masivă a acestei *credinţe* „semnalează o nouă fază a ambiţiilor universaliste, de a manageria diversitatea umană în termenii unui anume proiect raţional".

Din acest punct de vedere, constată conservatorul american, există în prezent două tendinţe contradictorii şi în serios conflict, în sânul civilizaţiei occidentale. Pe de o parte, o înclinaţie de a focaliza pe individual, de a sonda şi experimenta individualitatea umană la nivel privat sau instituţional; pe de altă parte, o dorinţă şi o năzuinţă spre „armonia generală", care ar necesita un management puternic şi centralizat. Pentru Minogue, pare puţin probabil că una dintre aceste tendinţe va slăbi în viitor. Cea mai recentă manifestare a acestui conflict – represiunea comunistă a iniţiativei individuale – ne-a dat iluzia că libertatea a învins definitiv, că e sigură, asigurată. Sceptic, conservatorul american avertizează că „impulsul managerial" poate lua lesne o formă nouă, şi chiar face asta, şi acest nou chip e insidios şi periculos pentru că în „fiecare stadiu al dezvoltării sale poate sări în cârca intereselor fireşti şi pragmatice" ale indivizilor.

La nivelul său cel mai profund, la nivelul subtil al filosofiei sale – cum spuneam la început – *olimpianismul* „este o formă de entuziasm moral, care afirmă că toate conflictele pot fi soluţionate raţional la nivelul universal al organizaţiilor internaţionale". Suprapunând concepte precum naţionalitate sau stat naţional, *olimpianismul* denigrează şi subminează importanţa „loialităţilor locale" şi „induce dispreţ pentru cultura acestora". Mai mult, este pe cale să genereze o „nouă clasă" şi o „cultură eclectică", distinctă de culturile originale ale lumii. Una dintre consecinţele acestei evoluţii este că „politicienii internaţionali" vor ajunge să constituie „un club auto-referent, potenţial în opoziţie cu propriul lor electorat". Politicieni care privesc de sus, cu dispreţ pentru cei chemaţi să-i reprezinte, în numele unei „sarcini superioare" pe care, chipurile, vremurile noi le-o aşează pe umeri. Nu e deci întâmplător că reacţia electoratului este, la rândul ei, de dispreţ şi părăsire a jocului democratic. *Olimpianismul*, crede Minogue, este „una dintre componentele importante ale crizei sistemului democratic pe care mulţi comentatori astăzi încep să o perceapă".

9. ÎN LOC DE CONCLUZII

Textul lui Minogue poate fi încadrat, din perspectiva celei mai generale grile, în acel *trend* analitic care abordează cu modernitate, cel puţin un palier al ei, critic şi circumspect. Intră aici o bună parte a sociologiei postmoderne, poststructuralismul francez, a criticii proiectului Iluminist, a Raţionalităţii – instrumentale sau nu – etc. Mai concentrat şi mai conform cu scopurile noastre, analiza intră în acea categorie de abordări care pun în corelaţie, pe de o parte, dubletul naţiune/democraţie, pe de alta naţiune/globalizare, toate acestea citite din perspectiva realist-pragmatic-sceptic conservatoare. Abordarea naţiunii se face aici în a doua instanţă, importanţa ei configurându-se *indirect*. Importanţa ei strategică în dispozitivul instituţional global se relevă la nivelul prezervării *libertăţii*

individuale, prin intermediul sistemului *democratic*, încă, *național*. *Libertate – națiune – democrație* este tripleta crucială a demonstrației lui Minogue. Încă nu avem la îndemână un sistem transnațional pe a cărui legitimitate să se croiască o nouă ordine mondială[13]. Uniunea europeană este, deocamdată, un uriaş experiment, cu un final nu tocmai previzibil. Avertismentele unui Tocqueville, reîntărite şi nuanțate, iată, de un conservator contemporan, trebuie obligatoriu să însoțească critic această întreprindere. Miza *națională* nu mai este acum, după un asemenea tip de lectură, (doar) miza naționaliştilor, ci miza prezervării autonomiei şi libertății umane.

BIBLIOGRAFIE

1. DUNGACIU, DAN, *Conştiință etnică, conştiință civică şi integrarea europeană*, în Zamfir Cătălin, Bădescu Ilie, Zamfir Elena (eds.), *Starea societății româneşti după 10 ani de tranziție*, Bucureşti, Editura Expert, 2000, p. 506–529.
2. GREENFELD, LIAH, *Transcending the Nation's Worth*, în *The Worth of Nations*, Edited by Claudio Véliz, Boston University, Boston, The University Professors, 1993, p. 43–56.
3. ILIESCU, ADRIAN-PAUL, *Conservatorismul anglo-saxon*, Bucureşti, Editura All, 1994.
4. MINOGUE, KARL, *Olimpianism and the Denigration of Nationality*, în *The Worth of Nations*, Edited by Claudio Véliz, Boston University, Boston, The University Professors, 1993, p.71–81.
5. POPPER, KARL [1957], *Societatea deschisă şi dușmanii ei*, Traducere de D. Stoianovici, volumul I–II, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994.
6. SMITH, ANTHONY D., *Theories of Nationalism*, A Torchbook Library Edition, Harper & Row, Publisher, New York, Evanston, San Francisco, London, 1971.
7. TOCQUEVILLE, ALEXIS de, *Despre democrația în America* (1835–1840), Traducere din limba franceză de Claudia Dumitriu, vol. I–II, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995.

[13] Despre această problemă vezi şi Dungaciu, 2000.

GEORGE VÂLSAN (1885–1935). GEOPOLITICĂ ŞI GEOGRAFIE ROMÂNEASCĂ. IDEI INTERZISE

EMIL ŢÎRCOMNICU

George Vâlsan rămâne unul din cei mari mari geografi şi geopoliticieni români. Studiile sale sunt remarcabile, descrierea şi intuiţia geografului fiind dublate de filosofie şi fantezie poetică. S-a ocupat preponderent de liniile axiale ale teritoriului românesc, Carpaţii şi Dunărea. A murit în plină putere creatoare, la numai 50 de ani, lăsând în urmă o operă impresionantă prin claritate şi precizie ştiinţifică. Lucrările sale aveau să fie citite la *fondul special* în perioada comunistă, fiind trecute la index.

Biografie: S-a născut 22 ianuarie 1885 în Bucureşti. Şcoala primară la Iaşi şi Craiova. A urmat cursurile Universităţii din Bucureşti, filosofie şi geografie (1904–1908). Specializări în Franţa şi Germania (1911–1914). În anul 1915 devine doctor în geografie la Universitatea din Bucureşti, susţinând teza *Câmpia Română. Contribuţiuni de geografie fizică.* Între anii 1916–1919 este profesor de geografie fizică la Universitatea din Iaşi. În perioada iunie 1919–1929 este profesor la Universitatea din Cluj, iar între anii 1930–1935 profesor la Universitatea din Bucureşti. A fost director al Institutului de Geografie din Cluj şi director al Societăţii Etnografice Române. Membru al Academiei Române (numit la 2 iunie 1920). Colaborator la numeroase reviste româneşti şi străine. Se stinge din viaţă la 6 august 1935 la Agigea.

„A fost elev al vestitului geograf Emil de Martonne. A publicat studii temeinice asupra Câmpiei Române, Carpaţilor, Porţilor Dunării, iar la moarte a lăsat încă câteva studii definitiv redactate. Ne-a dat o descriere picturală a Coastei de Argint şi un studiu de sinteză asupra etnografiei, pentru promovarea căreia a înfiinţat împreună cu V. Bogrea o societate la Cluj. Cunoştea aproape tot pământul locuit de Români. Înainte de război, împreună cu profesorul G. Giuglea a cutreierat ţările din sudul Dunării, vizitând pe Românii din Valea Timocului, Macedonia, Albania şi Grecia. Ca rezultat al acestor cercetări etnografice şi lingvistice, a publicat în colaborare cu dl. Giuglea volumul *Românii din Serbia şi Bulgaria*, al cărui material ne-a fost de mult folos la conferinţa de pace. În tinereţe

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr.1–2, p. 97–104, Bucureşti, 2003

a colaborat la „Semănătorul", apoi la „Convorbiri Literare" şi „Drum drept". Din activitatea sa literară ne-a rămas volumul de poezii *Grădina părăsită* şi cartea de povestiri *Povestea unei tinereți,* cu pagini de lirism asupra învățătorului de la țară"[1].

Din opera lui George Vâlsan: *Temelia Bucureştilor,* 1910; *Românii din Serbia, cu* G. Giuglea, 1911; *O fază în popularea țărilor româneşti,* 1912; *De la românii din Serbia. Culegere de literatură populară,* cu G. Giuglea, 1913; *Câmpia Română,* 1915; *Termenii geografici,* 1915; *Urmele unei falii în Câmpia română?,* 1915; *Asupra trecerii Dunării prin Porțile de Fier,* 1916; *Alpii,* 1916; *Văile. Originea şi evoluția lor,* 1916; *Les Roumains de Bulgarie et de Serbie, Paris,* 1918, *reeditată la Craiova,* 1996; *Conştiință națională şi geografie,* 1921, reeditată 1937; *Rolul Carpaților în România actuală,* 1922; *Carpații în România de azi,* 1924; *Menirea etnografiei în România,* 1924; *Povestea unei tinereți,* 1924 (nuvele); *Valea superioară a Prahovei,* 1924; *Grădina părăsită, versuri,* 1925; *Harta Moldovei de D. Cantemir,* 1926; *Când un om şi-a dat cuvântul, piesă,* 1926; *Coasta de Argint,* 1926; *Povestea vieții lui V. Alecsandri,* 1926; *O ştiință nouă: etnografia,* 1927; *Dunărea de Jos în viața poporului român,* 1927; *Românii din Delta Dunării,* 1927; *Mediul fizic extern şi capitalul biologic național,* 1928; *Leagănul poporului român,* 1928; *România, cu S. Mehedinți,* 1929; *Noțiuni de cartografiere,* 1930; *Reforma învățământului geografic,* 1931; *Elementul spațial în descrierea geografică,* 1931; *În jurul programei de geografie în şcolile secundare,* 1933; *Mocanii în Dobrogea la* 1845; *Cetatea de munți; Sensul geografiei ca ştiință; Pământul românesc şi frumusețile lui,* 1940.

Referințe bibliografice: Valeriu Puşcariu, *George Vâlsan (1885–1935),* în „Dacoromania", Cluj, an VIII, 1934–1935, p. 485–487. Tiberiu Morariu, *Bibliografia operei lui G. Vâlsan, 1885–1935,* cu *Caracterizarea vieții şi operei,* de Vintilă Mihăilescu, Cluj, 1937. Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea,* Georgescu Delafras, Bucureşti, 1940. Tiberiu Morariu, *George Vâlsan un mare geograf român,* 1965. N.Al. Mironescu, *Etnograful George Vâlsan,* în „Revista de Etnografie şi Folclor", an XI, 1966, nr. 5–6, p. 477–487. *George Vâlsan, Opere alese,* Bucureşti, 1971. Este prezentat în *„Dicționar Enciclopedic Român",* Editura Politică, Bucureşti, 1966, vol IV, dar în care nu se spunea nimic despre preocupările sale privind minoritățile româneşti sau cele de geopolitică. Romulus Vulcănescu, *Dicționar de etnologie,* Editura Albatros, Bucureşti, 1979.

Este meritorie şi demnă de semnalat inițiativa profesorului Ion Cuceu de a edita un volum „G. Vâlsan, *Studii antropogeografice, etnografice şi geopolitice",* Editura Fundațiilor pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2001. „Cele mai multe din aceste lucrări rămăseseră, până acum, îngropate în paginile unor reviste de circulație restrânsă. Altele au fost difuzate şi în extrase sau mici volume, însă, în tiraje aproape nesemnificative, de negăsit astăzi, sau greu accesibile chiar în bibliotecile mari, de cercetare, unde, decenii la rând, au fost păstrate în „fonduri

[1] Din *Prefața* la *Conştiința națională şi geografia,* semnată C. I.

secrete", întrucât păcătuiseră prin faptul că se ocupau şi de românii din Iugoslavia, Bulgaria sau Uniunea Sovietică, ori „puneau probleme" situându-se pe poziţii „ideologice" neacceptate oficial de doctrina internaţionalismului proletar." (Ion Cuceu, *Prefaţă* la G. Vâlsan, p. 429).

Apare cu titluri interzise în *Publicaţii interzise,* 1948, la litera V, p. 428: „20. VÂLSAN G., *Die Karpaten, Wiege des Rumanentums*. (Şi text italian). Bucureşti, 1941, Dacia Bűcher; 21. VÂLSAN G., *I Carpazi nella Romania di oggi. Les Carpathes dans la Roumanie actuelle*, Bucureşti, 1942; 22. VÂLSAN G., *Pământul românesc şi frumuseţile lui*, Casa Şcoalelor; 23. VÂLSAN G., *Siebenbűrgen*, Bucureşti 1942, Dacia Bűcher.

FIŞE DIN IDEILE INTERZISE

1. CONŞTIINŢĂ NAŢIONALĂ ŞI GEOGRAFIE

„Conştiinţa naţională este deci o forţă, care se istoveşte foarte greu şi foarte încet şi numai după generaţii, dacă se istoveşte vreodată, dar care uneori poate deveni atât de mare, încât contribuie într-o largă măsură la distrugerea organizărilor politice milenare şi la crearea altor organizări pline de vigoare. Dar nu numai atât. Ea este o forţă sufletească în evoluţie" (*Conştiinţă naţională şi geografie*).

2. SPAŢIUL VITAL ROMÂNESC

România Mare şi canalizarea energiilor viitoare ale naţiunii către lucruri creatoare. Cadrul geografic determină evoluţia naţiunii care-l ocupă, a fizionomiei sale spirituale. „Un popor are nevoie de un anumit spaţiu de dezvoltare. Orice reducere şi orice extensiune a acestui spaţiu aduce schimbări uneori fundamentale în viaţa poporului. Un pas înainte sau un pas înapoi poate schimba evoluţia istorică viitoare. Spaţiul acesta nu este o abstracţiune, ci o realitate concretă, cu multe însuşiri şi cu multe urmări. Mai spre Răsărit sau mai spre Apus, mai la Nord sau mai la Sud, mai aproape sau mai departe de mare, o formă mai rotundă sau mai tentaculară, o margine de ape sau de munţi, un ţărm mai întins sau mai prielnic creării porturilor, un fluviu important, o fertilitate mai mare sau mai mică, o situaţiune la încrucişarea de drumuri puternice de circulaţie, sunt factori care determină însăşi fizionomia unei naţiuni" (*Conştiinţă naţională şi geografie*, p. 41)

Nu a fost un adept al determinismului geografic nebazat pe realitate (transformarea ştiinţei în metafizică sau mistică geografică). „Însuşirile fizice ale pământului sunt numai virtualităţi sau potenţe care îşi capătă valoare deosebită din punct de vedere uman în primul rând prin capacitatea de creaţie, adică prin munca, stăruinţa, inteligenţa popoarelor." (*Cetatea de munţi*, p. 14–15).

3. IMAGINEA MENTALĂ A ROMÂNIEI. PSIHOLOGIE SOCIALĂ ŞI GEOGRAFIE

„E caracteristic că de câte ori rostim cuvintele „Țara mea", prima imagine care ne vine în minte este nu a neamului, ci a pământului pe care trăieşte acest neam" (*Conştiință națională şi geografie*, p. 34). „Dacă rechemați în minte o imagine a hărții României, de la început apar evidente câteva caractere dominante: În primul rând o formă de hotare aproape ovală, subliniată pe trei părți de ape: Nistrul, Marea Neagră şi Dunărea. Spre Apus, Tisa, ar împlini cercul desăvârşit, dar aci hotarul politic e mai retras şi mai agitat, deşi urmăreşte la distanță aproape egală cursul acestui râu. În acest oval aproape perfect, harta arată de la prima ochire alt oval mai mic, aşezat în mijlocul ocolului de ape şi alcătuit de întregul complex al munților Carpați, care intră în țară la hotarul cu Polonia şi Cehoslovacia spre a ieşi pe la Porțile de fier în Iugoslavia unde, tocmai pe la Niş, se împreună cu Balcanii. Ovalul Carpaților e coborât în mijloc şi cuprinde Transilvania, pe care o ocroteşte cu înălțimile lui de toate părțile. Transilvania se arată ca o cetate, sau ca un cuib închis de munți, care lasă totuş să treacă de-a curmezişul lor râurile însemnate. Dacă priveşti Dunărea cu afluenții de la Tisa până la Prut, nu e greu de observat că toate râurile se înfig cu isvoarele în acest oval de munți, multe din ele trecând dincolo de crestele principale, – aşa că, dacă ar fi să continuăm o imagine începută, am putea spune că Dunărea românească pare un copac cu rădăcina deltei înfiptă în Marea Neagră, un copac rotund ținând între ramurile sale un cuib de munți, destul de vast ca să ocrotească la nevoie un neam întreg față de stolurile de răpitoare care s-au abătut timp de mii de ani din şesul deschis al Eurasiei. Acest oval carpatic central e linia arhitecturală dominantă a pământului românesc. El explică şi râurile arcuite în jur, de la Tisa până la Dunăre şi Nistru; şi tot el explică brâul de „depresiuni", de dealuri şi de şesuri, care se arcuesc şi ele în lăuntrul şi în afara de lanțul munților şi sunt născute fie din mişcările scoarței pământului, care au urmat după naşterea munților, fie din activitatea care au urmat după naşterea munților, fie din activitatea de roadere suferită de aceşti munți de-a lungul vremurilor". (*Pământul românesc şi frumusețile lui, Munții descălecatului Moldovei*, p. 10–11).

4. COLONIZAREA DINSPRE MUNTE SPRE CÂMPIE

Muntele a fost rezervorul demografic al românilor, mediul lor natural, conservator al tradițiilor. „Muntele şi şesul au condiții speciale de viață. Muntele păstrează neamul şi tradiția, şi tradiția îşi întăreşte prin traiu aspru o populație. Şesul, când e fertil, înmulțeşte, îmbogățeşte, civilizează şi amestecă populația. Muntele, conservator prin relativa lui sărăcie, e o zonă de împrăştiere a oamenilor în vreme de primejdie. Dimpotrivă, şesul bogat, mai ales dacă e ocolit de [illegible] înalte şi sărace, e o zonă de puternică atracție în timp de primejdie." (*Pământul românesc şi frumusețile lui*, p. 12–13).

Importanța păstoritului la românii dintre Pind și Carpați. Românii și aromânii. „Păstoritul a fost o frăție în care, dacă nu se excludea omul mai în vârstă, plin de experiență, și pe alocuri nici femeia – băciță, îndemânatecă în gospădărie, majoritatea membrilor era alcătuită din feciori și trăia izolată de restul lumii, ca într-o pustnicie, sub ochil lui Dumnezeu, în contact numai cu natura, cu fiarele codrului și cu turma ascultătoare a oilor". „Peninsula Balcanică desigur a avut o veche și caracteristică viață păstorească. Dar și aci păstorii au fost tot Românii macedoneni și poate, în parte, Albanezii. E sigur că popoarele slave și Grecii au fost elevii Românilor în păstorit" (*Pământul românesc și frumusețile lui. Nedeile de pe culmile Carpaților*, p. 64–65).

5. REGIUNEA PORȚILOR DE FIER

Regiunea Porților de Fier și importanța acesteia ca poartă românească spre Balcani: 1. Ostilă popoarelor străine (dominatoare și nu locuitoare); slavii ocupând văile, românii ocupând munții; 2. Cetate ocrotitoare pentru români (a permis viața agricolă, pastorală și pescărească). Primele voievodate carpatice din Oltenia și Banat. 3. Datorită ușurinței traversării Dunării, „a permis legătura etnică dintre Carpați și Balcani. O legătură continuă și mascată, abia simțită de la un loc la altul, dar ajungând la rezultate considerabile după decenii sau secole, ceea ce explică de ce nu ne-a rămas nici o știre dacă s-au deplasat și când s-au deplasat masele de populație românească în Evul Mediu" (*Pământul românesc și frumusețile lui. Dunărea de Jos în viața poporului român*, p. 91–92). „O singură unitate fizică și umană (românească n.n.), permițând o lesnicioasă circulație transversală pe fluviu, dar greu accesibilă atât dinspre Răsărit cât și dinspre Apus. Ea se leagă pe nesimțite de regiuni asemănătoare, atât spre Nord cât și spre Sud. În Nord, se află cuibul cel mai autentic al românismului, Stara-Planina, în bazinul Niș, Pirot și Sofia, în țara Șopilor, a existat o populație românească, ale cărei urme s-au păstrat până aci în toponimie. Acestea sunt fapte geografice incontestabile, și pe temeiul lor, se pot face o serie de deducții plauzibile asupra rolului acestei regiuni în trecutul neamului nostru". (*Pământul românesc și frumusețile lui. Dunărea de Jos*, p. 90).

„Carpații și Dunărea sunt două linii de direcție deosebită, care se încrucișează la Porțile de Fier. Nu trebuie să ne închipuim că românii locuiau în toate regiunile întinse dintre brațele acestei cruci cu colțuri îndoite ca o svastică. Ei erau fixați și urmăreau complexul munților până în Balcani, precum erau fixați și urmăreau cursul Dunării până la Mare, având elasticitatea de mișcări, pe care o impune viața de semi-nomadism pastoral și pescăresc, în care e cuprinsă deplasarea, dar care implică și zonele fixe, de unde se propagă deplasarea. Răspântia de la Porțile de Fier, unde se încrucișau cele două fâșii de populație, era poate zona cea mai intens populată – cel puțin așa e caracterizată în unul din primele documente papale în care se vorbește de români. În orice caz, această răspântie era dintre cele mai

potrivite felului de trai românesc – pastoral şi pescăresc – şi, pe deasupra, era dintre cele mai bine apărate de la natură. În adevăr, aci îi găsim pe români din cele mai vechi timpuri şi aci, după toate probabilităţile, trebuie pus leagănul poporului român, căci numai astfel se împacă ideea permanenţei carpatice, care are argumente foarte temeinice, cu ideea influenţelor balcanice, în special albaneze. În vremurile de năvăliri, românii par a fi avut deci aproximativ această repartizare în chip de cruce, determinată de direcţia munţilor şi de Dunăre, iar în spaţiile intermediare au colindat şi uneori s-au stabilit alte popoare pomenite de istorie." (*Mediul fizic extern şi capitalul biologic naţional*).

6. GENEZA NEAMULUI ROMÂNESC

Geneza neamului românesc s-a produs în spaţiul carpato-balcanic, unde forma o mare românească despărţită doar de Dunăre. La venirea slavilor, sec. VII, se produce ruptura între românii balcanici şi cei din stânga Dunării. Au existat două coridoare pentru popoarele migratoare: valea Timocului (la sud); valea Mehadiei prelungită cu valea Timişului (la nord). „Problema începuturilor poporului românesc este şi o problemă geografică: anume problema raportului dintre teritoriul carpato-balcanic şi grupurile de omenire răspândite pe acest ţinut, în vremea când din mijlocul acestor grupări de omenire se desprinde un suflet colectiv nou, care simte nevoia să se distingă prin numele nou de popor românesc. Problema istorică a originei Românilor poate fi deci privită ca un caz particular al unei mai largi probleme geografice". (*Pământul românesc şi frumuseţile lui. Dunărea de Jos*..., p. 95).

7. PUNCTE DE INTERES ÎN GEOPOLITICA ROMÂNEASCĂ

Importanţa Gurilor Dunării pentru români. „Din munţii Bucovinei cât mai repede la Cetatea Albă şi din Munţii Făgăraşului cât mai repede la gurile Dunării, iar nu la Dunărea mijlocie, lipsită de perspectivă şi la care se ajunge peste pădurile nebune ale Teleormanului şi Vlăsiei... Ce făcea pe domnii celor două principate să-şi îndrepte silinţele concentrice în aceeaşi direcţie? Faptul foarte simplu că, dacă Transilvania e definitiv cucerită şi punctul de gravitate al Românismului aruncat peste Carpaţi, singura faţadă logică a pământurilor extra-carpatice nu este, nici Dunărea, nici Nistrul, ci Marea şi mai ales Gurile Dunării. Aci sunt cetăţile bătrâne şi active, aci sunt „factoriile" pe care portulanele le arată mai numeroase ca nicăieri aiurea în jurul Mării Negre; aci sunt tradiţiile imperiale, civilizaţia, veşmintele scumpe şi obiectele preţioase, bogăţia, mişcarea comercială, contactul cu lumea luminată din Sud. Am fost puţin atenţi asupra acestui fapt, am căutat lămuriri mai mult în Apus, pe când poate ele veneau din Răsărit". (*Pământul românesc şi frumuseţile lui. Dunărea de Jos*..., p. 111–112).

8. MEDIUL GEOGRAFIC ŞI POSIBILITĂŢILE DE ÎMPLINIRE STATALĂ ALE UNUI POPOR

„Orice cadru geografic cuprinde mai multe posibilităţi de realizare politică. Şi istoria tocmai de aceea e interesantă pentru noi, fiindcă arată o parte din soluţiile politice ce se pot realiza pe un cadru identic geografic. Astfel, pe acelaşi pământ, pe care în antichitate durase atât de mult formaţiunea dacică, ungurii au experimentat o formaţiune diametral opusă. Alcătuirea dacică era un podiş central, ocolit de câmpii periferice, închis între fluvii mari şi cu sprijin la mare. Formaţiunea ungară a fost o câmpie centrală susţinută de cetăţi periferice şi de arcade de munţi, sprijinită de artera unui mare fluviu. Ungurii susţin că formaţiunea lor era cea mai nimerită. Noi susţinem că a noastră. De fapt, în acest proces dezlegarea o dau nu numai condiţiunile geografice, ci şi elementul etnic. Formaţiunea noastră coincide cu răspândirea elementului românesc, ceea ce e hotărâtor, pe când formaţiunea ungară nu coincidea şi cu răspândirea neamului unguresc. Era o mantie prea largă pentru făptura tantoşă, dar mititică a poporului ales. Şi, de aceea, mantia s-a împărţit, iar azi a rămas un anteriu cu mânecile cam scurte.

O altă formaţiune interesantă medievală este a ţaratului bulgar şi româno-bulgar, creat pe axa Dunării de Jos şi sprijinit câtva timp pe Balcani şi, în parte, pe Carpaţi. Un stat carpato-balcanic, având Dunărea ca axă, e logic, cu toate că Dunărea în aceste ţinuturi e nu atât o axă de unire, cât mai mult o piedică, prin lunca sa prea largă şi prea mlăştinoasă. Astăzi, o formaţiune de acest fel e imposibilă, ca stat naţional, din cauza diferenţelor etnice de pe ambele maluri dunărene. În trecut însă, când cronicarul Villehardouin arată platforma balcanică mai mult românească, şi, mai târziu, când, după însăşi mărturia bulgarilor, neamul bulgăresc se retrăsese în văile Balcanilor, o astfel de formaţie a fost posibilă – nu însă pentru bulgari, ci mai mult pentru români.

În sfârşit, a treia formaţie au realizat-o, se pare, tătarii, şi, în timpuri recente, au încercat să o realizeze ruşii: un mare stat al câmpiilor eurasice, terminându-se nu la Prut, nici la Nistru, ci la Carpaţi şi Dunăre. Cum ar fi fost se poate vedea pe hărţile ruseşti de la începutul sec. XIX. Cartografii ruşi se grăbeau să anticipeze: ei arătau hotarele Rusiei la Carpaţi şi Dunăre. Să sperăm că niciodată o astfel de formaţie, sub masa căreia neamurile sunt strivite, ca nişte făpturi neînsemnate, nu se va realiza, nu numai spre binele nostru, dar şi al Europei Răsăritene. Rusia nu e un stat, ci un colos, care, de ar putea să înainteze în bazinul Dunării, nu ne-ar strivi numai pe noi. În această parte a Europei există un echilibru de state naţionale, chiar excesiv naţionale, care pot trăi în bună înţelegere, fiindcă reprezintă puteri aproape egale şi fiindcă au caractere comune de civilizaţie. Înaintarea Rusiei nu ar însemna numai dominaţia întregului bazin dunărean prin stăpânirea gurilor Dunării. Aceasta ar fi numai un episod. Se ştie că tendinţa seculară a Rusiei este cucerirea Constantinopolei, ieşirea la Mediterana şi apoi la Ocean. Şi aceasta se poate face numai trecând peste trupul nostru şi al popoarelor balcanice." (*Evoluţia statului român în cadrul său geografic*).

9. TEZE GEOPOLITICE: MAGHIARISM *VERSUS* ROMÂNISM

Teza geopolitică maghiară: „o câmpie ocolită de munți și o formă de Stat perfectă, căci se apropie de elipsă, având un minimum de hotare pentru un maximum de teritoriu; apoi, ca nervurile unei frunze ovale, un fluviu central, care adună toate apele acelui bazin" (*idem*, p. 11). O caracterizează ca „misticism geografic, care ridică individualitatea unui teritoriu la rangul de divinitate răsplătitoare sau răsbunătoare" (*idem*, p. 12) neluând în considerare realitatea etnică.

Combaterea tezei maghiare: „Că armonia acestui Stat nu e așa de deplină cum se susține, că un lanț muntos bine definit nu se întindea decât pe jumătatea vechiului Stat ungar, că acest Stat era închis hermetic între pământuri străine și numai după mari silințe a isbutit să-și înmoaie vârful piciorului într-o mare, că minunatul fluviu central venea din altă țară și trecea în altă țară care îi stăpânea gurile, că toată circulația continentală era forțată să aibe o direcție contrară căilor naturale de apă, că întreg podișul Transilvaniei era cu totul excentric și separat prin munți de restul statului, că depresiunea Tisei a fost până acum câțiva zeci de ani o imensă baltă despărțind regiunile carpatice de restul Ungariei, mai radical decât un lanț de munți – toate acestea nu au tulburat pe savanții care nu vedeau decât divinitatea Statului milenar ungar" (p. 12).

Teza geopolitică românească (G. Vâlsan). Numai statul agresiv are hotare munții. „Ce e mai bine și care e mai tare: o câmpie ocolită de munți, ca să justifici robia mai multor popoare, sau o cetate înaltă în mijlocul munților, ocolită de câmpie, cetate, munți și câmpie locuită în majoritate covârșitoare de un singur popor?". „Ce poate fi mai simetric decât alcătuirea pământului român, cu marele podiș transilvan, așezat tocmai în mijlocul țării, ocolit de toate părțile de un lanț de munți, apoi de o zonă de coline, de o zonă de câmpii, și de o zonă de lunci, iar totul închis în admirabilul oval format de trei fluvii navigabile: Tisa – Dunăre – Nistru? Dacă astfel de caracterizări geografice au virtuți misterioase, atunci pământul românesc și Statul care acoperă acest pământ, le vor avea în aceeași măsură în care le va fi avut fostul stat ungar". „Desigur există o deosebire de alcătuire: Fosta Ungarie prezintă o câmpie centrală, pe axa unui fluviu, apoi o centură de coline și munți pe care alerga hotarul. Dimpotrivă, Statul român prezintă o cetate centrală încadrată de munți, coline, câmpii și apoi de fluvii pe care aleargă hotarul". (*Conștiința națională și geografie*, p. 32–33; p. 16).

10. ROMÂNIA – STAT CARPATIC

„Cu însușirile sale geografice și cu caracterul său unitar, România este un Stat prin excelență carpatic". „Sunt țări de șes și țări de munte, fiecare cu caractere proprii". „Numai considerându-ne legați de Carpați și de anexele lor, numai atunci se lămuresc simplu și logic „enigmele" românești, de la nepomenirea noastră în evul mediu, până la extensiunea etnică surprinzătoare, și până la episoadele de dezvoltare a Statelor din Estul Carpaților, sprijinite pe munte și tinzând să prindă a doua bază de sprijin la Dunăre și la Mare". (*Cetatea de munți, Transilvania în cadrul unitar* ..., p. 35–36).

SFÂRŞITUL UNEI MARI ÎMPĂRĂŢII *

EUGEN EHRLICH**

Domnului N. Iorga

O notă a preşedintelui Wilson a dărâmat ca pe o casă de cărţi de joc imperiul Habsburgilor, după o viaţă de aproape patru secole. Dacă lăsăm la o parte pe germani şi unguri, care negreşit că au suferit foarte mult de pe urma prăbuşirii situaţiei stăpânitoare politice şi economice; dacă lăsăm şi pe evrei, care au fost trataţi în ultimele decenii totdeauna echitabil, uneori binevoitor, şi în Ungaria câtva timp chiar foarte bine, cu siguranţă mai bine decât în învecinata Rusie şi Germanie, nici o naţionalitate n-a vărsat vreo lacrimă pe groapa monarhiei.

Înţelegerea acestor stări se poate găsi mai ales în ceea ce spun sau scriu vechii austrieci despre ele, spuse şi scrise care alcătuiesc în acelaşi timp adevărate documente istorice.

Am înainte-mi o carte care cercetează acest subiect: *Prăbuşirea monarhiei Austro-Ungare,* de Friedrich G. Kleinwächter[1], nepotul cunoscutului economist. E una din cele mai bune lucrări politice publicate în anii din urmă. Strălucit scrisă, rodul unei mature judecăţi politice, ea se întemeiază pe o cunoaştere sigură a oamenilor şi a materialului, însuşită de autor într-o lungă carieră de funcţionar, care l-a dus prin toate provinciile fostei Austrii şi, în cele din urmă, într-o situaţie de frunte în ministerul de finanţe.

Care sunt oare cauzele prăbuşirii Austriei? Kleinwächter e de părere că ea a căzut din lipsa unei idei de stat. Austria a fost înfiinţată de dinastia habsburgică şi, după ce ideea dinastică şi-a pierdut puterea, ea n-a fost înlocuită cu nici o altă idee de stat cu putere de viaţă. Kleinwächter crede, precum se va vedea mai târziu, că numai ideea statului naţional are putere de viaţă: lipsa ar sta prin urmare în faptul că n-a existat o naţiune austriacă. Prin aceasta, însă, chestiunea e numai amânată, nu şi dezlegată.

De ce nu s-a născut o naţiune austriacă? Aproape toate statele mai mari europene s-au întemeiat ca state dinastice şi au cuprins la început numeroase popoare care numai după secole s-au contopit într-o naţiune, iar articulaţiile li se văd în parte şi astăzi. Ce n-a intrat în naţiunea franceză? Iberi, celţi, greci, romani, franci, burgunzi, flamanzi, arabi, germani, italieni, şi până astăzi se găsesc în Franţa, basci (iberi), bretoni (celţi), germani (alsacieni-loreni), flamanzi, provensali, italieni, dintre care mulţi îşi apără cu ardoare caracterul lor specific moştenit. Naţiunea britanică s-a închegat din celţi, care încă dinainte se amestecaseră cu o populaţie mai veche neceltică, din romani, anglo-saxoni,

* Text preluat din „Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială", anul III, nr. 1, aprilie 1921, p. 80–124.

** Pentru mai multe informaţii despre autor, pot fi consultate următoarele articole: *Eugen Ehrlich – fondator al sociologiei dreptului* de Dr. Iancu Filipescu, în „Revista Română de Sociologie" an VIII, nr. 5–6, 1997, pp. 575–582 şi *Aus den letzten Jahren im Leben und Schaffen von Eugen Ehrlich* de Manfred Rehbinder, în *Jus Humanum. Grundlagen des Rechts und Strafrecht,* Berlin, 2003, pp. 199–210.

[1] *Der Untergang der österreich-ungarischen Monarchie,* Leipzig, 1920; vezi şi lucrarea lui N. Iorga, *Originea şi dezvoltarea Statului austriac,* Iaşi, 1918.

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr.1–2, p. 105–141, Bucureşti, 2003

danezi, normanzi şi contrastul faţă de scoţieni (alcătuiţi şi ei la rândul lor din anglo-saxoni şi celţi) şi acela faţă de celţii din Wales este necontenit foarte viu. Scoţianul se împotriveşte hotărât când îi zici că e englez, iar locuitorului din Wales nici nu i-o zici, pentru că deosebirea e evidentă. Dar în tot ce priveşte chestiunile practice naţionale, unii sunt la fel de buni francezi pe cât sunt ceilalţi de buni englezi. Cum s-ar putea spune acelaşi lucru despre germanii, cehii, slovacii, polonezii, românii, rutenii, ungurii, croaţii, sârbii, italienii, care făceau la un loc Austria, dar n-au arătat niciodată acelaşi devotament faţă de statul lor?

Kleinwächter obiectează că popoarele austriece se găseau în timpul critic pe o treaptă de dezvoltare prea înaltă ca să renunţe la caracterul lor specific. Timpul critic ar fi fost de la începutul secolului al XVI-lea până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Dar tocmai atunci în Austria nu se întâlnea nici o mişcare naţională; primele ei semne se arătară sub Iosif II, adică în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Şi ce se petrecea în acelaşi timp aiurea? În anul 1756 s-a dat lupta de la Culloden în care armata lui Carol III a fost risipită; a urmat prigonirea scoţienilor, care a ţinut până la începutul secolului al XIX-lea; vechea lor constituţie a fost desfiinţată, li s-au luat pământurile din diferite motive; chiar portul naţional a fost interzis, aşa încât de multe ori oamenii nu puteau să iasă din casă, pentru că n-aveau alte haine. Toate acestea nu i-au împiedicat pe scoţieni să se recunoască astăzi fără rezerve ca membri, dacă nu ai naţiunii engleze, în orice caz ai celei britanice, şi să pătrundă printre cei dintâi, în războiul mondial, în tranşeele germane.

Alsacia-Lorena e încorporată Franţei în anul 1648, cu mai bine de o sută de ani mai târziu decât au ajuns Bohemia şi Ungaria sub sceptrul habsburgic, dar, chiar dacă a aparţinut cinci decenii Germaniei, preferă să rămână franceză. În posesiunile markgrafului, în marca Brandenburg şi în Prusia răsăriteană, probabil că germanii nu sunt în secolul XVI decât o minoritate. Populaţia e alcătuită în cea mai mare parte din slavi, letoni, din rămăşiţe ale vechilor boruşi, ai căror urmaşi încă se socotesc astăzi printre cei mai îndârjiţi prusieni. Dar mai este ceva de care trebuie ţinut seamă. În Franţa şi în Anglia diferitele elemente etnice s-au închegat într-o unitate, mai ales între secolele XI şi XIV. Dar ne îndoim foarte mult că popoarele din care era alcătuită monarhia habsbugică, negreşit lăsând deoparte pe germani şi cehi, se găseau în secolele XVI, XVII şi XVIII pe o treaptă de dezvoltare mai ridicată decât popoarele Franţei şi Angliei din secolele XI până la al XIV-lea. Răsăritul Europei a fost faţă de Apus întotdeauna înapoiat. Chiar la sfârşitul secolului XVIII, polonezii n-aveau aproape nici o conştiinţă naţională, pentru că altminteri cum ar fi hotărât ei înşişi în Parlament, şi ar fi primit în linişte, împărţirea patriei lor? Un singur deputat Rejtan dovedeşte prea puţin. Abia în epoca napoleoniană s-a trezit vestita iubire poloneză de ţară.

Prin urmare, contopirea diferitelor elemente etnice într-o naţiune, *care în altă parte s-a făcut de la sine*, în împărăţia habsburgică nu s-a putut niciodată înfăptui. Dezlegarea ghicitoarei stă în cuvintele cursive: aiurea ea s-a făcut de la sine, pe când în Austria s-a vrut să fie făcută în interesul statului. Căci şi în alte state s-a dat greş atunci când statul însuşi a urmărit acea contopire. Englezii n-au izbutit în Irlanda; prusienii, în Alsacia-Lorena, în Schleswigul nordic, în Posnania; ruşii, în Polonia, în Ucraina, în Basarabia. În aceste locuri s-a năzuit spre o naţionalizare silită, fie, în trecut, sub masca prigonirii religioase, fie în timpul de faţă, deschis, ca politică de stat a naţionalităţilor. Plăsmuirea naţiunilor este prin ea însăşi un proces curat social[2], care se realizează cu mijloace sociale prin gospodăria generală, prin apropierea socială în viaţa conjugală şi de familie, prin înrâurirea artei, ştiinţei, literaturii, a legăturilor de prietenie şi de camaraderie; unde, dimpotrivă, statul îşi amestecă mâna lui greoaie, el nu face decât să strice şi să distrugă. Inima omenească nu e asemenea sticlei, care se sfărâmă sub ciocan, ci e asemenea metalului, care se face cu atât mai vârtos cu cât îl izbeşti mai din plin cu ciocanul. Acestea sunt lucruri pe care, chiar astăzi, puţini oameni de stat adevăraţi le pricep; îndeobşte, chiar acum sunt socotiţi mari oameni de stat tocmai oamenii politici care au religia forţei, fără să se ţină seama de urmările îngrozitoare legate, mai curând sau mai târziu, de orice politică siluitoare.

Din păcate, Habsburgii nu erau oameni de stat. Dacă îl lăsăm la o parte pe Maximilian II, foarte interesant şi bogat în idei, dar care în scurta-i domnie n-a putut săvârşi decât foarte puţine, nu întâlnim între ei decât un sigur om întreg, şi acela a fost o femeie: Maria Tereza. Ea însăşi şi-a pierdut

[2] Vezi: *Problema Naţiunii* de D. Gusti, în această „Arhivă"..., an 1, nr. 2–3.

cel mai frumos timp al vieţii în războaiele impuse de Frideric al II-lea al Prusiei. După ea merită amintită poate şi figura tragică a lui Iosif al II-lea. Oricât de înclinat ar fi cineva, aşa precum sunt eu, să facă dreptate acestui spirit întrecându-le cu mult pe celelalte, abia cu greu ar putea să-i dea numele de adevărat om de stat. Încolo însă domneşte un groaznic pustiu. Din cei trei împăraţi, care au stăpânit aproape până la sfârşit mai bine de 120 de ani, Francisc I, Ferdinand, Franz Iosif, cel dintâi a fost slab de cap, iar ceilalţi mărginiţi, încăpăţânaţi, răuvoitori. Dacă te cuprinde vreo mirare în faţa acestora e numai aceea că Austria a putut s-o ducă sub cârma lor peste 120 de ani.

Starea nu era mai bună nici dincolo de sala tronului. Între oamenii cu o situaţie hotărâtoare nu se găseşte decât unul de adevărată însemnătate, şi acela a fost un străin, un francez: prinţul Eugeniu de Savoia. Pe tot parcursul secolului al XIX-lea abia dacă a stat la cârmă cineva vrednic să fie amintit, cel mult, poate, contele Taaffe. Apoi, poate, şi Lammasch, care toată viaţa a fost ţinut la o parte, fiind scos la vedere numai atunci când nu mai era nimic de făcut. Habsburgilor le-a lipsit personalitatea, care îndeobşte e foarte rară în seminţia germană; câte personalităţi se găsesc oare în lunga listă a împăraţilor romani de neam germanic, câte printre ceilalţi principi germani, între miniştri şi restul oamenilor politici, până în clipa de faţă, când lipseşte chiar şi omul pregătit care să fie arătat poporului german în rostul de preşedinte al ţării? Nici vorbă că prusienii au înjghebat, pentru folosinţa şcolilor primare, un mic Olimp: Frideric al II-lea, Stein, Hardenberg, Bismarck. Frideric al II-lea a distrus sfântul imperiu de neam german, din care el însuşi făcea parte, şi şi-a istovit propria ţară prin războaie smintite pentru un petec de pământ, pregătind astfel catastrofa de la Iena, a otrăvit aerul Europei şi a arătat politicii prusiene drumurile pe care le-a urmat vreme de un secol spre pierzania ei şi a Germaniei. El a fost în cel mai bun caz un isteţ şi harnic administrator, dar în aceasta nu ţine pasul cu cei mai de seamă dintre Habsburgi, şi negreşit că nu merită supranumele de mare. Stein şi Hardenberg erau oameni cuminţi, citiţi şi umblaţi, care văzuseră şi învăţaseră multe. Ei atingeau media unui om politic zdravăn, englez sau francez, dar nu mai mult. Bismarck era un fel de Richelieu mutat în secolul al XIX-lea. Richelieu în secolul al XVII-lea a înfăptuit, cu mijloace ale vremii, scopuri care atunci erau ale vremii. Un Richelieu al secolului XIX a născut cu mijloace învechite către scopuri învechite şi a ridicat o clădire care peste o jumătate de veac s-a surpat într-un chip nenorocit. Între aceşti patru, gândul nepărtinitor va pune ca al cincilea şi pe Wilhelm von Humboldt, care, pentru că era mai mare decât ceilalţi, cum se întâmplă de obicei, n-a pătruns în cărţile de şcoală. Se poate zice că în mica Olandă s-au ivit mai mulţi oameni de stat decât în istoria milenară a Germaniei.

De aceea, în Austria nu era mai rău decât în Germania, dar în atât nu-şi putea Austria găsi nici un reazem. Lipsa oamenilor de seamă a avut ca urmare că nu s-a putut întreprinde la timp nimic deosebit şi că s-a nimerit mai adesea alături. Nici vorbă că aceasta n-ajunge ca să dea o lămurire pentru toate. Îndeobşte oamenii de stat se ivesc rar printre guvernanţi, şi lumea s-a mai mulţumit şi altădată cu ce-a găsit, fără ca statele să se fi sfărâmat în ţăndări.

Au fost într-adevăr temeiuri anumite, care nu însemnau nici mai mult nici mai puţin decât că firea Habsburgilor nu se potrivea cu firea popoarelor puse sub sceptrul lor. Istoria Austriei este, într-o oarecare măsură, istoria prilejurilor întârziate.

Mulţi dintre apărătorii pe care Austria şi i-a găsit, până în timpul din urmă, au stăruit adesea că ea nu era nicidecum, aşa cum ziceau duşmanii, un stat cârpit din bucăţi şi ieşit din căsătorii. E drept că popoarele de sub sceptrul Habsburgilor aveau nevoie unele de altele, în mare măsură, în plan economic şi cultural. Dar o privire asupra hărţii naţionalităţilor arată că legătura aceasta singură n-ajungea pentru menţinerea imperiului. Numai trei naţiuni, sau patru, cel mult cinci, erau cuprinse în întregime de hotarele ţării: cehii, ungurii, slovacii şi, dacă sunt priviţi aparte, de la alipirea Bosniei şi Herţegovinei, croaţii, la care s-ar adăuga şi slovacii, trecuţi astăzi cehilor. Dintre celelalte naţiuni, germani, poloni, ucraineni, români, sârbi, italieni, abia crâmpeie făceau parte din Austro-Ungaria, şi în aşa fel că partea cea mai mare şi conducătoare se afla în afara graniţelor. Negreşit că în secolele trecute, când nu se vorbea prea mult de o viaţă naţională între cele mai multe din aceste popoare, această stare se simţea puţin; pe măsură însă ce viaţa aceasta se trezea, ele trebuiau să-şi caute şi să-şi aibă, din ce în ce mai mult, centrul de greutate dincolo de stâlpii de hotar ai statului. Treptat, patru dintre aceste popoare şi-au închegat state înfloritoare; Imperiul german, România, Serbia şi Italia, una după alta născute, au exercitat asupra germanilor, românilor, sârbilor şi italienilor austrieci, o mare influenţă. Panslavismul,

care s-a mişcat puternic în Rusia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, i-a înrâurit mai ales pe cehi şi pe ucraineni. Toate acestea au ameninţat negreşit coeziunea monarhiei şi au influenţat asupra politicii ei externe; împrejurările politicii austriece a naţionalităţilor aduceau cu sine într-o oarecare măsură o anumită opoziţie faţă de toate statele înconjurătoare: Germania, Rusia, România, Serbia şi Italia.

Habsburgii ar fi avut un mijloc măreţ de luptă împotriva acestei evoluţii neprielnice lor, şi care mijloc pe deasupra se potrivea întocmai firii lor. Orice li se poate spune împotrivă, dar ceva le rămâne: cei mai mulţi erau buni gospodari, de drag şi cu înzestrare. Temeliile administraţiei austriece erau puse încă dinainte să fi existat o Austrie, după câţiva înaintaşi (Rudolf I, Albert Înţeleptul), de către Maximilian I, care stăpânea numai teritoriile ereditare germane, şi într-un fel ce anticipa cu mult vremea lui. Pe aceeaşi cale au urmat Ferdinand I, Carol VI, Maria Tereza, Iosif II, Francisc I şi Franz Iosif, care, în afară de atâtea greşeli săvârşite, se îngrijea de aproape de administrarea statului. Administraţia austriacă a ajuns la mari rezultate acolo unde se putea menţine pe substratul primitiv, adică în teritoriile reprezentate în Parlament, prin urmare, cu excepţia Ungariei, şi a fost până la urmă cea mai bună latură a statului. Până la noua orânduire Stein-Hardenberg şi îndeobşte şi mai târziu, până la noua închegare din 1860 a vestitei administraţii prusiene, ea o întrecea cu mult şi a fost, cu toate că în ultimii ani părea în multe direcţii învechită, una dintre cele mai bune din Europa. O bună administraţie e, fără îndoială, o idee de stat bună, deosebită întru toate. Pildă Elveţia, cu cele trei sau patru naţiuni ale ei, unul din statele cele mai consolidate, datorită, în ultimă analiză, faptului că fiecare îşi dă seama că nu i-ar putea fi mai bine într-un alt organism. Şi ideea de stat austriacă, dăcă a pătruns în vreo pătură de populaţie, aceasta s-a întâmplat tocmai cu ţăranii, luaţi hotărât sub ocrotire de Maria Tereza şi Iosif II, iar după 1848, aşadar, mulţumită unor măsuri administrative.

Cu toate acestea, ideea de stat administrativ a dat greş în Austria, dovadă dezmembrarea, şi poate că e potrivit să se spună că ceea ce a adus pieirea Habsburgilor a fost tocmai administraţia lor bună. Şi aceasta datorită iarăşi caracterului lor. Poate că nici unul din administratorii habsburgici n-au rămas străini gândului că administraţia există pentru binele populaţiei şi, la cei mai buni dintre ei, la Maria Tereza, Iosif II şi Franz Iosif, gândul acesta e vădit viu. Dar în acelaşi timp trăieşte şi ideea puterii dinastice, de care nici unul nu s-a putut într-adevăr scutura. Statul era proprietatea lor, el trebuia să fie aşa cum şi-l vroiau ei şi, ca să fie aşa, pentru ca orice împotrivire la voinţa stăpânului să fie înfruntată, tocmai de aceea aveau la îndemână administraţia. Concepţia aceasta se oglindeşte poate cel mai limpede în naivele cuvinte ale lui Francisc I, care, o dată când cineva i-a fost înfăţişat ca bun patriot, ar fi întrebat: „bine, dar are să fie şi *pentru mine* un bun patriot?" Negreşit că Habsburgii voiau o bună administraţie, dar ea trebuia să fie în folosul lor, o unealtă a vrerii lor, şi faptul acesta i-a dus în multe rânduri într-o stare de mai dârză opoziţie faţă de popoarele lor decât ar fi făcut-o o proastă administraţie, pe care omul la urma urmei descoperă mijlocul s-o rabde. În Ungaria, unde administraţia germană a fost desfiinţată de la 1867, împrejurările erau suportabile, pentru că de obicei, datorită corupţiei ungureşti, se puteau găsi căi de slăbit puţin lanţurile tiraniei maghiare.

Care erau ideile politice ale Habsburgilor? Înainte de orice, germane. Germane, prin obârşia lor, pentru că miezul stăpânilor era german, germane, pentru că cei mai mulţi erau în acelaşi timp împăraţi romani de neam germanic. Nici vorbă că, deoarece ideea naţională germană ajunge la conştiinţă abia în secolul XIX, nici Habsburgii n-au avut-o, conştient, mai înainte; Francisc I, atotputernicul său ministru Metternich, care a continuat şi sub Ferdinand, erau încă cu totul oameni din secolul XVIII şi stăteau duşmănoşi în faţa năzuinţelor naţionale germane. Abia Franz Iosif pare să fi avut o adevărată simţire naţională. Dar acesta nu împiedică, cumva, ca ideea naţională să fi lucrat în ei conştient, cu mult mai de timpuriu. Aici stă pe primul loc temeiul de ce, altfel decât în Franţa şi Anglia în aceleaşi împrejurări, nu s-a putut ajunge la o naţiune austriacă. Dincolo statul n-a naţionalizat şi deznaţionalizat conştient, ci această sarcină a fost în întregime luată asupra ei de către societate. Însă suveranii erau ei înşişi francezi şi englezi şi luau parte personal la năzuinţele sociale cu puternica lor înrâurire asupra vieţii de toate zilele, asupra artei, ştiinţei, literaturii. Habsburgii, dimpotrivă, nu voiau nicidecum o naţiune austriacă, căci ei se simţeau germani şi le-ajungea atât. Poate că voiau atunci să prefacă popoarele lor în germani, aşa cum căutau să-i transforme prusienii în a doua jumătate a secolului XIX pe francezii, danezii şi polonezii lor? Nici atât: pentru aceasta, au fost prea puţin în chip conştient germani.

Ei erau mai mult sau mai puţin nişte administratori încurcaţi în idei de casă dinastică şi abia apoi germani; caracterul german trebuia numai să slujească dinastiei şi administraţiei. În întâile vremuri, până la moartea Mariei Tereza, toate acestea sunt tulburi şi încâlcite. La Iosif II precumpăneşte ideea administrativă; el îşi închipuie că administraţia ar fi mult mai uşoară, mai simplă, mai strictă, mai fără ciocniri, dacă în întregul imperiu toată lumea ar pricepe şi ar vorbi limba germană şi s-ar înţelege cu autorităţile în această limbă. De aceea el face administraţia germană şi cere de la populaţie să i se conformeze. După moartea lui, obligativitatea slăbeşte, dar îndeobşte rămâne aşa până la Franz Iosif. Acesta scoate în relief în prima etapă a domniei ideea casei dinastice: caracterul german trebuie să fie chitul care ţine laolaltă imperiul lui cel pestriţ în grai şi îl lipeşte în acelaşi timp de confederaţia germană, pe care caută s-o domine. După ce, în urma nenorocitului război cu Prusia, trebuie să iasă din confederaţie, el renunţă în adevăr la idee în ce priveşte Ungaria, dar o menţine pentru regatele şi ţările reprezentate în parlament, încă un timp, până când contele Taaffe, primul său ministru, care cu toată uşurătatea aristocrată îşi păstrase o oarecare privire de om de stat, recunoaşte imposibilitatea întregii întreprinderi şi o părăseşte cu totul. În timpul acesta însă nenorocirea avusese loc, întrebuinţarea naţionalităţii în scopuri administrative s-a dovedit tot aşa de fatală ca şi întrebuinţarea administraţiei pentru naţionalizare. Limba germană introdusă de Iosif II la autorităţi a aprins scânteia naţională în Ungaria şi Boemia, iar accentuarea silnică a caracterului german, până în 1860 sub Franz Iosif, a făcut din acea scânteie o vâlvătaie. Când croaţii, credincioşi împăratului, cu al căror ajutor Franz Iosif a învins pe unguri, fură supuşi aceluiaşi regim ca şi ungurii răsculaţi, aceştia le strigară în batjocură: voi căpătarăţi ca răsplată ceea ce nouă ni s-a dat ca pedeapsă.

Popoarele austriece poate că în trecut s-ar fi închegat într-o naţiune austriacă dacă Habsburgii s-ar fi ostenit la vreme pentru aceasta; mai târziu ele s-ar fi mulţumit cu un stat curat administrativ, ca-n Elveţia, Belgia, Canada; dar când li s-a cerut să renunţe în scopuri administrative şi dinastice la naţiunea lor şi să se facă germani, rezistenţa li s-a trezit dârză.

Afară de aceasta, toţi Habsburgii au fost catolici zeloşi; chiar şi Iosif II, cu toată stăruinţa lui ca biserica, în lucrurile lumeşti, să se supună statului, n-a făcut excepţie. Esenţa lor dublă caracteristică s-a dat şi aici la iveală; când voiau să atingă prin biserică scopuri politice, când puneau administraţia în slujba bisericii. Habsburgii mai vechi au sfărâmat cu ajutorul bisericii puterea celor trecuţi la protestantism în toate ţările lor şi au atras biserica în lupta politică. Atunci au început prigonirile protestanţilor, care au făcut din Austria, cu excepţia părţilor ungureşti, un stat cu totul catolic; atunci administraţia a fost în slujba bisericii. În secolul XIX s-a dat însemnătate acestui caracter catolic, pe de o parte pentru că era privit ca o trăsătură de unire a poporului austriac, şi pe de alta, pentru ca să câştige în străinătate catolicii, ca putere catolică. Negreşit că aceasta a adus Habsburgilor multe foloase. Catolicii din Austria vedeau în împărat nu numai pe stăpânitor, dar şi pe ocrotitorul credinţei, şi Habsburgii găseau în catolicii din străinătate mult sprijin preţios mai ales cât timp a durat lupta cu Prusia, pentru întâietate în Germania. Pe de altă parte, li s-a înstrăinat însă prin aceasta tot ceea ce în Austria şi aiurea nu era catolic. Zelul credinţei i-a ispitit, spre paguba lor uriaşă economică şi culturală, la izgonirea protestanţilor din ţinutul Alpilor, a dus la războiul de 30 de ani, care a împins Germania şi Austria pe marginea prăpastiei şi a fost pricina atâtor lupte grele cu ungurii calvini şi tot el a ţinut departe de stat multe forţe, până la jumătatea secolului XIX. Negreşit că toate aceste lucruri nu erau mai rele în Austria decât în altă parte. Războaiele şi prigonirile religioase au fost chiar mai crude şi mai sângeroase în Franţa decât în Austria; ceva ca Dragonadele lui Ludovic XIV nu s-a văzut în Austria, iar în slujbele de stat, Austria şi Ungaria primeau pe protestanţi într-o vreme când Anglia îi ţinea departe prin Test-act. Dar aceasta n-a împiedicat ca Austria înăuntru să sufere, iar afară să fie hulită ca un Stat plin de cel mai reacţionar catolicism. Şi a rămas aşa, chiar şi după ce sub Franz Iosif orice nedreptăţire a protestanţilor fusese de mult înlăturată şi un protestant a ajuns guvernator al celei mai însemnate provincii, Austria-de-Jos, şi prim-ministru. În timpul acesta, o dată cu darea înapoi a intereselor religioase din lume, puterea de atracţie politică a catolicismului a scăzut; chiar şi în Germania, care după 1871, din consideraţii religioase, ar fi dorit serios alipirea la Austria, ajunse o curiozitate. Iar în Austria clerul inferior, totdeauna nedreptăţit de Austria, cu excepţia teritoriului din Alpi, a intrat cu totul în mişcarea naţională şi a devenit inutilizabil pentru scopurile politice ale Habsburgilor.

Şi, ca încheiere, Habsburgii erau aristocraţi; nu potrivit unei concepţii, ci fiinţei lor celei mai adânci. Ca să-şi dobândească oarecare popularitate aveau mijloacele consacrate ale marelui senior: o amabilitate mândră şi păstrând distanţa, o oarecare dărnicie, de altminteri destul de economă şi alegând calea bisericii, şi o pompă la ocazii care se mărginea numai la oraşul de reşedinţă, Viena. Cu marile mase n-aveau nici o legătură. Nu înţelegeau cum acestea ar fi putut să aibă ceva de cerut şi priveau orice mişcare populară ca o răzvrătire nelegiuită. Când se simţeau slabi, îngăduiau să li se smulgă unele lucruri, dar niciodată nu dădeau de bunăvoie sau bucuroşi, pentru că văzuseră ei înşişi nevoia. Cu naţiunile puteau negocia, atunci când erau conduse de nobili, prin urmare cu ungurii, cu polonii şi uneori şi cu cehii şi croaţii, dar de cele mai multe ori mişcarea naţională în Austria era pornită de intelectuali şi pătrundea la ţărani şi micii burghezi, ceea ce îi nedumerea. Aşa s-a întâmplat cu Franz Iosif, când de nevoie a primit forma de guvernământ constituţională: a lăsat mână liberă lui Schwerling în ce priveşte noua organizaţie electorală, în primul rând în interesul situaţiei în confederaţie şi apoi în cel al visatei unităţi a imperiului, care cu cele mai samavolnice artificii trebuia să asigure pentru totdeauna germanilor majoritatea în Adunarea Deputaţilor şi a lăsat pradă oligarhiei maghiare naţionalităţile din Ungaria şi pe ucraineni, polonezilor, căutând statornic sprijin împotriva majorităţilor. Numai în ultimele decenii, sub influenţa lui Steinbach, a ajuns partizan al votului universal, cu speranţa că va găsi în năzuinţele economice ale maselor o contragreutate faţă de curentele naţionale. Poate că încercarea ar fi izbutit dacă ea ar fi fost întinsă şi asupra Ungariei şi dacă n-ar fi izbucnit războiul. Dar multe arată că pentru această convertire la democraţie, cu jumătate de inimă şi cu destule gânduri ascunse, era prea târziu: greşelile trecutului nu se lăsau aşa de uşor înlăturate. Pasiunile naţionale erau în putere şi nu puteau avea raporturi liniştite cu o Ungarie guvernată încă oligarhic: noua cameră, ieşită din votul universal, urmă şi mai puţin intenţiile împăratului decât cea veche. Dezamăgit şi înciudat faţă de votul universal, împăratul, ascultând pe nenorocitul conte Sturgk, se îndreptă către iubirea sa din tinereţe, absolutismul, şi domni în timpul războiului fără Parlament, pentru ca, după omorul săvârşit de Fr. Adler, să încerce iar cu Körber calea cealaltă. Dar ceasul morţii bătuse.

Şi, în sfârşit, încă ceva: Habsburgii, spre deosebire de înaintaşii cărturari din Evul Mediu, n-au avut, cu excepţia lui Maximilian II, nici un fel de interes cultural. Faţă de artă, ştiinţă, literatură, purtarea lor era rece. Se mulţumeau numai cu ceva teatru şi muzică, dar cu totul superficial şi pentru distracţie. N-a fost cea mai neînsemnată pricină care i-a surpat! Cât de uşor le-ar fi fost să facă din Viena, unde se afla Curtea, centrul cultural al Germaniei, în loc să lase sarcina aceasta prinţişorului de la Weimar! Atunci şi-ar fi întărit situaţia în Germania şi, prin curentele culturale revărsate din Viena asupra posesiunilor lor, le-ar fi legat pe acestea mai bine decât cu puterea armelor şi tot felul de intrigi politice cu Germania. Dar ei ar mai fi putut să ridice Viena şi la rostul de loc de adunare al vieţii intelectuale a naţionalităţilor, să atragă acolo toate valorile, care ar fi înrâurit limba germană, însă în spirit austriac, aruncând în întreaga împărăţie sământa unei naţiuni austriece. Sau ar mai fi putut să se îngrijească de viaţa sufletească a popoarelor lor, pentru fiecare în parte, să creeze focare la Praga, Budapesta, Agram, Laibach, Cracovia, Lemberg. Se ştie cât de uşor se lasă prinşi poeţii, artiştii, scriitorii, cât de recunoscători sunt pentru orice sprijin venit de sus. Conducătorii intelectuali ai popoarelor Austriei n-ar fi întârziat să caute a le câştiga pentru ideea de stat, iar popoarele n-ar fi fost insensibile faţă de ceea ce se făcea pentru dezvoltarea puterilor lor sufleteşti. Un mic început de acest fel s-a şi făcut în zorii secolului XIX, când mai mulţi cercetători şi poeţi sârbi au fugit de turci în Austria. Începutul oricât de mic a fost rodnic, dar s-a rămas la el. Încolo nu s-a făcut nimic. Poate că nu exista un alt stat în care omul de gândire să fi avut o mai dispreţuită situaţie decât în Austria. La Curte apărea, afară de nobili, poate când şi când vreun cleric, dar niciodată un artist, cercetător sau scriitor. Poate că vreunul primea cu vremea, din bunăvoinţa unui ministru, vreun titlu modest sau o şi mai modestă decoraţie sau era primit în Camera Seniorilor, dar atunci era şi fără aceasta aşa de vestit încât îl atingea prea puţin. Şi aşa le-au scăpat Habsburgilor toate foloasele politice pe care lesne le-ar fi dobândit, dacă n-ar fi dispreţuit până într-atât spiritul.

E vorba să se arate acum în ce fel caracterul acesta al Habsburgilor a lucrat în istoria imperiului. Pentru aceasta trebuie lămurit întâi care-i era structura. Se ştie că el nu s-a născut prin cuceriri, ci prin înfeudare, moştenire, tratate de familie şi alte căi paşnice. *Tu, felix Austria, nube!* În

toate ţările (până şi în Galiţia, Bucovina şi Dalmaţia, alipite în secolele XVIII şi XIX), la alipirea lor domnea constituţia feudală cu o adunare a tagmelor, în care erau reprezentaţi nobilii, clerul şi oraşele (în Tirol şi ţăranii). Când stăpânitorul cerea ceva ţării (de obicei bani) sau ţara ceva de la stăpânitor, trebuia să se ajungă la o învoială, hotărâtă de tagme, şi încuviinţată de stăpânitor, care ajungea lege. O atare învoială s-a făcut şi atunci când tagmele din Boemia şi Ungaria, după ce tânărul rege Ludovic din casa Iaghelonilor căzuse în bătălia cu turcii la Mohaci în 1526, au ales pe Ferdinand I de Habsburg rege, pe temeiul tratatului de familie, dar mai mult din cauza primejdiei turceşti. De aceea, situaţia stăpânitorului era în fiecare ţară alta, rezemată pe titlurile de proprietate şi pe tratatele de mai târziu cu tagmele, ca în toate celelalte state feudale, de altminteri. Habsburgii caută de la început să aducă unitate în adunarea aceasta a ţărilor, să le sfărâme puterea, să introducă o administraţie unitară şi să dea legi cu putere pentru întregul imperiu. Culmea acestor năzuinţe e atinsă sub Maria Tereza şi Iosif II, dar, până la 1848 n-au pătruns cu adevărat.

Până atunci singura expresie constituţională a unităţii a fost pragmatica sancţiune primită de toate adunările tagmelor, şi care statornicea o ordine de moştenire, unitară pentru tot imperiul. Numai când Franz Iosif, după înăbuşirea revoluţiei, a trecut la absolutism, imperiul a fost recunoscut prin aceasta, constituţional, ca unitate. Dar chiar parlamentul de la 1848, din care nu făceau parte însă ungurii răzvrătiţi, poate fi privit ca organ constituţional unitar.

Cei care s-au împotrivit, mai puternic şi mai cu izbândă, pornirilor de unificare ale Habsburgilor, au fost ungurii. Ei erau până în secolul XVIII nu un popor, ci o nobilime feudală, care apăsa sângeros popoarele supuse ei şi chiar ţărănimea maghiară. O parte din nobilime era de partea Habsburgilor; cealaltă se unea împotriva lor cu cine le ieşea înainte: cu Sultanul turc şi Hanul tătarilor din Crimeea, cu regele Suediei şi Ludovic XIV. Habsburgii luptau în Ungaria cu clici feudale răzleţe, aşa cum de atâtea ori luptaseră în Evul Mediu Franţa, Anglia şi Germania. Nobilii vorbeau între ei într-o latină de bucătărie, care era şi limba guvernului, a autorităţilor, a parlamentului, iar cu poporul în maghiară şi slavă, dispreţuite. Ei se împotriveau amestecului Habsburgilor în rosturile dinăuntru ale ţării, căci îşi vedeau primejduită sălbatica gospodărie de jaf. Ungurii au fost apoi, în cea mai mare parte, până la începutul secolului XVIII, sub turci, unde Habsburgii nu puteau face nimic. Maria Tereza a lăsat frâu liber nobililor, cărora avea să le mulţumească coroana. Istoria nu era de alminteri nici poetică, nici măreaţă; cu totul alta decât în ieftinul tablou sentimental: *Moriamur pro rege nostro, Maria Theresia!*

Întâiul care a intervenit neted a fost Iosif II, cu judecători şi autorităţi de limbă germană (înlocuind nu maghiara, ci latina de bâlci!). El n-a mai convocat parlamentul. Acum privilegiile nobililor erau grav ameninţate. Cu o dibace întoarcere de front – înscenare în care ungurii s-au arătat întotdeauna meşteri – nobilimea a înnodat lupta pentru ele cu mărturisirea către naţiunea ungară şi a făcut astfel legătură cu partea maghiară a poporului unguresc. Noua orânduire iosefină a statului ungar se opri pe loc şi până şi Parlamentul, sub Francisc, se adună. Dar Franz Iosif, după ce a biruit răscoala, a reluat opera lui Iosif II, a înfiinţat judecătorii şi autorităţi germane şi a cutezat să domnească fără Parlament. Aceasta până în 1867. Nenorocitul război cu Prusia zădărnici urmarea.

Publiciştii unguri ai secolului XIX au fost avocaţi plini de chichiţe, dibaci în măsluirea şi trecerea sub tăcere a faptelor. Dacă le citeşti scrierile cu sufletul nebănuielnic, te miri de libertatea şi de caracterul înaintat şi modern al statului ungar; e nevoie de o mare pricepere în materie ca să descurci nodul făcut cu isteţime. Ungurii au cerut adică pentru statul lor ceea ce Habsburgii acordaseră, prin tratate cu adunările tagmelor, anume nobilimii. Aceasta sună cu totul modern, dacă se scapă amănuntul că statul acesta unguresc n-a fost până la sfârşit nimic altceva decât o clică de nobili. Parlamentul ungar e arătat naivilor ca o adunare modernă, şi nu e decât o cameră sulemenită, a tagmelor, nu numai datorită unei legi electorale dinainte de potop, dar şi groaznicelor abuzuri din alegeri, care nu erau nici mai mult nici mai puţin decât un crâmpei din dreptul constituţional unguresc, despre care negreşit nu i se sufla nimic străinului încrezător – în Timon şi Maczali n-ai să găseşti un rând despre aceasta – şi numai prin meritele neobositului Seton Watson (Scotus Viator) a fost scos la iveală pentru lumea cea multă. Cu ajutorul acestei constituţii, întemeiată mai mult pe abuzuri decât pe legi, nobilimea ţinea aşa de strâns în mâinile ei statul, încât la urma urmei era cu totul indiferent dacă „libertăţile" – în latina medievală *libertates* li se zicea privilegiilor nobile – aparţineau expres nobilimii sau formal statului.

Potrivit aşadar constituţiei ungare, raportul Ungariei cu statul întreg se rezema, afară de pragmatica sancţiune, numai pe tratate încheiate cu Habsburgii; ceea ce Habsburgii înfiinţaseră încolo, ca instituţii comune şi legi, era fără putere şi nu-i privea. Negreşit că acelaşi lucru l-ar fi putut spune nu numai Stiria şi Tirolul, dar şi Bretania şi Dauphiné în Franţa, Basel şi Zürich în Elveţia: ne putem închipui cum s-ar înfăţişa un stat modern dacă toate tratatele feudale ar rămâne în fiinţă! Ungurii răzbiră însă în 1867 tocmai cu acestea, numai că pe dinafară le dădură forma de drepturi constituţionale. Politica externă şi armata trebuiau să fie comune, ca şi banca de emisiune, transformată ca atare dintr-o bancă austriacă într-una austro-ungară, precum şi linia vamală. Ungaria avea să contribuie la cheltuielile generale cu o cotă fixată împreună cu celelalte ţări tot la zece ani, şi care se ridica de obicei cu ceva peste 30 %. Pentru treburile comune aveau să fiinţeze trei ministere comune: de externe, de război şi de finanţe. Acesta din urmă n-avea însă venituri proprii, ci numai vămile şi cota. Mai trebuia să fie apoi o oarecare comunitate în politica economică şi a circulaţiei, care se fixa printr-un acord din zece în zece ani. Pentru exercitarea dreptului de buget aveau să se alcătuiască, din parlamentul ungar şi adunările legiuitoare ale celorlalte ţări, două comisii (delegaţiile), care se consfătuiau separat, luau hotărâri separat (în hotărâri era nevoie de încuviinţarea amândurora) şi se adunau cu schimbul, un an la Viena, celălalt la Budapesta. Nu participau la puterea legislativă.

Toate acestea s-au încheiat între împărat, acum rege al Ungariei, şi unguri, şi s-a făcut lege în parlament la 1897 sau, cum se zice acolo, s-a inarticulat. Astfel, Ungaria a ajuns un stat propriu, de sine stătător şi neatârnat. El cuprindea, pe lângă Ungaria propriu-zisă, Transilvania, Croaţia şi Slovenia, cu toate că cele două ţări erau tot aşa legate de Austria ca şi de Ungaria: ele fuseseră recucerite de austrieci de la turci, iar înainte n-au făcut niciodată parte din Ungaria. Încuviinţarea la alipirea de Ungaria a fost scoasă adunărilor ţării cu mijloace care intră nu numai în codul penal al oricărui popor civilizat, dar chiar şi în codul penal unguresc.

Acum un stat era gata; dar ce se întâmpla cu celălalt, adică cu restul stăpânirii habsburgice? De bine sau de rău, trebuia să se închege şi el într-un stat propriu, de sine stătător şi neatârnat, egal în drepturi cu celălalt. Egal în drepturi? A încheiat şi el cu împăratul un tratat, ridicat la putere de lege prin benevola hotărâre a adunărilor reprezentanţilor? Nici vorbă de aşa ceva! Li s-a înfăţişat numai o traducere nenorocită a învoielilor cu Ungaria, pe care a trebuit să le primească aşa cum erau. Aceasta nu prea mirosea a egală îndreptăţire, dar nu era altceva de făcut: împăratul o şi încheiase cu ungurii, şi Austria, de-i plăcea sau nu, nu mai avea decât să dea din cap. Această egală îndreptăţire s-a menţinut şi, mai apoi, ungurii şi-au impus voinţa, până la urmă, în orice chestiune privind ambele state, pentru că oligarhia ei bine organizată, în care toate naţiunile, afară de cea maghiară, purtau căluş, deţinea asupra jumătăţii austriece a imperiului, în care toate naţiunile, partidele şi direcţiile aveau cuvântul, un fel de superioritate militară. Împăratului îi era o frică nebună de ei şi, dacă li se pleca, fie şi după o înverşunată împotrivire, îşi punea toată trecerea ca pricina aceea să fie primită şi de Austria, unde era totdeauna în stare să atragă din multe partide ale parlamentului pe câteva de partea sa.

Metoda ungurilor era foarte simplă şi mereu aceeaşi. În fond, comunitatea ei cu Austria le era de mare folos. În politica externă ei puteau să însemne ceva în lume numai ca mare putere Austro-Ungară. Armata comună le trebuia nu numai ca să-şi sprijine politica externă, dar şi ca să ţină în frâu pe naţionalităţi. Hotarul vamal comun le da pe mână un stat de cincizeci de milioane şi îi punea în măsură să despartă de Europa Serbia şi România, şi să-şi asigure piaţa europeană pentru agricultura lor. Banca comună le îngăduia să facă împrumuturi ipotecare ieftine, de la bancă, folosind creditul bogatei Austrii. Ştim, apoi, cât ţinea împăratul la tot acest rest de comunitate, care însemna pentru el simbolul unităţii de odinioară a imperiului. Se făceau atunci că lor puţin le pasă de această comunitate şi necontenit cereau câte o nouă despărţire: când limbă de comandă unguresc, culori şi pajuri ungureşti în regimentele ungare ale armatei comune, când o linie interioară vamală, când o bancă naţională proprie. Dacă li s-ar fi împlinit toate aceste cereri, ei s-ar fi găsit în mare încurcătură, dar ştiau că împăratul nici nu vrea să audă de aşa ceva şi jucau totul pe o carte; lor le era să poată smulge în schimb cine ştie ce alt avantaj de care le păsa într-adevăr.

La toate aceste stări rele: legătura între unii şi alţii prin nesfârşite note diplomatice, gândul, în toate negocierile, al tragerii pe sfoară reciproce, problemele mari de administraţie, organizaţie a armatei şi de politică economică într-o veşnică discuţie, cota contribuţiei la cheltuieli fixată tot în

folosul ungurilor, lipsa de contact între parlament şi politica externă, pentru care se intra în legătură numai cu delegaţiile, prin zadarnicul expozeu de fiecare an, cu tot felul de lucrături mai ales din partea unor anumite clici maghiare, – la toate aceste stări rele reieşite din însăşi constituţia, se mai adăugau şi altele, aduse de sentimentele dintr-o parte şi alta. Ungurii urau cealaltă jumătate a statului, crâncen, simţindu-i-se inferiori; austriecilor nu le rămase în cele din urmă decât să se apere pe viaţă şi pe moarte. Cu Lueger, care aruncă formula iudeo-maghiarilor, în locul lucrăturilor reciproce, se trecu la lupta pe faţă, pe întreg frontul. Dar Lueger, care singur era în stare să continue cu pricepere războiul, a murit curând, urmaşii i-au fost slabi şi ungurii şi-au intrat repede în vechile rosturi.

Dualismul, care din punct de vedere politic a însemnat una din cele mai nefericite constituţii, a fost o unealtă minunată pentru oligarhia maghiară. Ea s-a folosit cu o înţeleaptă îndemânare de această unealtă, dacă se poate zice înţelept la ceva care la urmă a împins în prăpastie nu numai pe alţii, dar şi pe sine însăşi.

În politica internă ungurii aveau mână liberă şi o întrebuinţau ca să apese fără nici un frâu toate naţionalităţile locuitoare ale Ungariei. Deoarece nu alcătuiau în propria ţară, chiar după statistica lor escrocată, în care cuprindeau şi pe evrei, decât o minoritate, 48 %, nu puteau să-şi exercite politica de apăsare decât cu ajutorul evreilor împrăştiaţi în toată ţara. De aici aşa-zisa lor dragoste de evrei. Evreii, care se simţeau foarte măguliţi, le mulţumiră prin trecerea la un şovinism maghiar înflăcărat. În oraşe făceau elementul „maghiar" şi jucau mai ales în alegeri un mare rol. Cât de departe mergea prietenia lor pentru evrei se vede astăzi, când nu mai au, sau li se pare că nu mai au nevoie de ei.

Se mai găsesc poate şi acum inşi care să vadă în politica ungară samavolnică, fătarnică şi storcătoare, o mare măsură de înţelepciune politică. Însă: *respice finem!* Nici vorbă că au avut mari succese: unde sunt ele astăzi? Au izbutit să facă ţăndări Statul austro-ungar. Cât ar da să-l facă la loc! N-au fost printre cei din urmă care au dezlănţuit războiul: acum nu par să fie prea veseli de ispravă! În războiul care pentru ei s-a purtat, au fost cei dintâi care au părăsit armata şi au pricinuit după toate semnele înfrângerea de la Vittorio Veneto: dar le-a ieşit rău!

Alta era situaţia Habsburgilor faţă de cehi. Regatul Boemiei aparţinea în Evul Mediu Sfântului imperiu roman. Regii Boemiei alegeau ca principi electori pe împărat, şi căutară de multe ori, dar fără noroc, să-şi însuşească coroana. Otocar III cuceri toate posesiunile Bakenbergilor şi fu recunoscut de toate tagmele stăpânitor, tocmai o dovadă de cât de slab era pe atunci sentimentul naţional ceh. Căci, dacă Otocar ar fi învins pe Rudolf de Habsburg şi şi-ar fi păstrat acele ţări, Boemia probabil s-ar fi germanizat, ca toate popoarele biruitoare aflate pe acea treaptă de dezvoltare, care iau naţionalitatea învinşilor. Dacă se ţine seamă de atitudinea cehilor, din preajma şi din timpul războiului, se poate zice că biruinţa germanilor în 1272 a adus înfrângerea germanilor din 1918.

Ar fi foarte de dorit ca toţi istoricii moderni de duzină, care vor să ne facă a crede că istoria lumii îşi spune ca o curte de judecată hotărârea ei în vălmăşagul luptelor, să-şi zugrăvească, mai des decât de obicei, ce înfăţişare ia rezultatul aşa-ziselor biruinţe „strălucite", după curgerea câtorva secole.

Sentimentul naţional al cehilor nu s-a dezvoltat decât abia în secolele XIV şi XV. Cehii sunt chiar întâiul popor din lume la care s-a născut o conştiinţă naţională, aproape cu totul în înţelesul nostru, nu numai în oameni răzleţi, ci în marile mase, la târgoveţi şi ţărani: urmarea a fost husitismul, o mişcare nu numai religioasă, dar şi naţională şi socială, ieşită din aceste straturi. După Reformă husismul s-a schimbat în protestantism, care în secolul XVI a cuprins întreg norodul. Când, după bătălia de la Mohaci, şi moartea regelui Boemiei şi Ungariei, tagmele cehe, împinse mai mult de primejdia turcească decât de tratate de familie, au ales rege pe Ferdinand de Habsburg, contrastul naţional era puternic, dar mai conştient la cehi decât la germani, care nu prea arătau pe atunci urme de asemenea sentiment. Nu mai putea fi vorba de o înecare a unui neam într-altul. Tagmele cehe protestante, îndărătul cărora stătea mai tot poporul ceh, şi Habsburgii erau mereu în luptă şi dintr-una din aceste neînsemnate certuri a ieşit războiul de treizeci de ani. Tagmele cehe au ales rege pe palatinul Rinului, Frideric V, „regele de-o iarnă". După ce oastea acestuia a fost distrusă la Muntele Alb, Habsburgii rămaseră stăpâni necontestaţi ai ţării şi începură stârpirea fără milă a protestanţilor şi a altor necatolici, care, ceva mai îmblânzită, a ţinut până la luarea stăpânirii de Iosif II. Cine vrea să-şi scape pielea trebuia să emigreze. Nobilimea şi cărturărimea fură nimicite, populaţia coborî la 780 000 de suflete, viaţa intelectuală fu înăbuşită cu desăvârşire, un singur iezuit se laudă că a ars 60 000 de

volume cehe, Constituţia ţării ajunse o părere. Poporul ceh se schimbă într-un neam de ţărani şi slugi fără nici o cultură. Câteva capacităţi mai de seamă apărură în străinătate, ca vestitul pedagog Commenius; cine vrea să lucreze în acest domeniu, acasă, o făcea în germană. Prigoniri religioase aşijderea n-au lipsit nici în Franţa, Anglia, Spania, încă şi mai crude. Dintre mărturisitorii marilor religii ale lumii, afară de evrei, cărora le lipsea puterea pentru aceasta, numai budiştii se pot făli că pentru credinţa lor n-a curs nici o picătură de sânge, şi nici aceasta nu e în totul adevărat. Evreii au suferit veacuri nenumărate, tot aşa de greu. Protestanţii n-au dus-o mai bine nici în pământurile germane ale Habsburgilor. Ceea ce e caracteristic în prigonirile protestanţilor din Bohemia e că, deşi îndreptate împotriva unei credinţe religioase, ele izbiră în adevăr un întreg popor, mare, în plin progres, cult, conştient de naţionalitatea sa. Acestea n-au pereche decât în prigonirile catolicilor din Irlanda, şi au avut acelaşi rezultat. Cehii n-au uitat ce le-au făcut Habsburgii. Cum a încetat groaznica apăsare la sfârşitul secolului XVIII, viaţa intelectuală şi începe să se mişte, scoţând la iveală neînchipuite puteri politice, economice şi culturale. Ridicarea se face cu o iuţeală fără pildă în istorie, şi totul se îndreaptă împotriva Austriei. În politică cehii caută, ca slavi, sprijin în Rusia, se declară în parte deschis pentru panslavism, pentru sublinierea aceluiaşi contrast faţă de Austria. Artă, ştiinţă, literatură înfloriră bogat, dar câte o vorbă prietenească acolo pentru Austria, ca aceea des amintită a lui Polacky, tatăl naţiunii, rămâne singuratică. Se face legătură cu marele trecut de neatârnare şi autonomie naţională. Erou al neamului n-ajunge vreunul din mulţii viteji în război, ci marele rege, George Podebrad, una din cele mai interesante apariţii din istoria lumii. El a întronat în regatul său, cel dintâi şi pentru multă vreme cel din urmă, principiul egalei îndreptăţiri religioase, cel puţin între husiţi şi catolici, şi a conceput, în secolul XIV, ideea unei alianţe a Statelor europene, care aveau să renunţe la certuri, negreşit cu gândul la apărarea de turci; el căută să realizeze practic alianţa, prin tratative diplomatice, dar fără izbândă, căci Europa nu se găsea nici pe departe la înălţimea sa. Aceste idei conducătoare ale mişcării cehe, în aceeaşi măsură liberale şi naţionale, au fost expuse pe larg încă de pe la 1860 de Preşedintele Masaryk în scrierea *Ceska otazká* (chestiunea cehă). De multe ori pare că s-ar primi o împăcare cu Austria în schimbul unei întinse autonomii; Masaryk însuşi înfăţişează acest punct de vedere, dar aceasta nu vrea să zică o adevărată împăcare, ci hotărârea să nu se risipească puterile într-o luptă fără rost. Mulţimea este mereu la pânda prilejului nimerit. Acest prilej a fost războiul. Oamenii politici cehi se pun în legătură cu aliaţii, ofiţerii şi soldaţii cehi luptă în armata austriacă pentru Rusia şi Italia, îi iau ţăria lăuntrică, o distrug, trec cu grămada la duşman. Aşa arată izbânda luptei de la Muntele Alb după trei sute de ani. Habsburgii au dovedit aceeaşi pricepere politică la 1620 în a păstra şi pe viitor biruinţa câştigată, ca şi germanii după 1871. O asemenea înţelepciune n-a răsărit până azi. Poate că de această lipsă se poate lega nădejdea că pe viitor istoria lumii îşi va căuta o altă curte de judecată.

Cu desăvârşire altminteri decât faţă de unguri şi cehi s-au purtat Habsburgii faţă de slavii de sud. Cum s-a văzut, ceea ce a făcut pe unguri şi cehi să aleagă rege pe tânărul fiu al lui Maximilian I şi să ajungă în legătură cu stăpânirile germane ale habsburgilor şi cu imperiul roman, aflat în mâna acestora, a fost teama de turci după bătălia de la Mohaci. Astfel, şi politica lor externă a fost vreme de trei secole îndreptată împotriva turcilor, de la care au izbutit să smulgă ceea ce pierduseră, să-i respingă şi să le oprească înaintarea. Popoarele slave din Balcani şi-au găsit atunci aliaţii lor fireşti. Austria s-a bucurat între ele, în secolul XVIII, de o foarte mare popularitate. Dacă ar fi rămas la politica lui Carol VI şi a prinţului Eugeniu de Savoia şi ar fi sprijinit interesele românilor, iugoslavilor şi grecilor, înlesnindu-le să scape de sub jugul turcesc, uşor ar fi înlăturat înrâurirea Rusiei în Balcani. Dar un duh rău le trimise în clipa hotărâtoare un mare om de stat, în aristocratul de la Rin, Metternich, care se pricepea în adevărata politică exact atât cât şi alţi mari oameni de stat.

Scopul lui a fost să întărească tronurile, şovăitoare de când cu revoluţia franceză, dar nu printr-o bună guvernare, la care se gândea mai puţin decât la orice, ci prin combaterea năzuinţelor liberale şi păstrarea principiului legitimităţii. Acest principiu cerea însă şi menţinerea Turciei, ruina aceea a unui stat barbar de jaf, şi într-acolo a îndreptat Metternich politica Austriei, neschimbată un secol întreg, până la Pacea de la Bucureşti, după întâiul război balcanic. De dragul legitimităţii turceşti, Austria a combătut rând pe rând sforţările de neatârnare ale grecilor, românilor, sârbilor, bulgarilor şi a deprins toate aceste popoare să-şi caute sprijin aiurea, slavii mai ales la ruşi, cărora uşor

zugrăvească Austria ca pe cel mai temut vrăjmaş al lor. O dată pe această cale, Austria a rămas negreşit pe ea, chiar şi atunci când de mult principiul legitimităţii îşi pierduse sfinţenia: era silită să sprijine Turcia, ca să găsească în ea o frână crescândei înrâuriri balcanice a Rusiei şi duşmăniei popoarelor din peninsulă. După înfrângerea Turciei în războiul cu Rusia, această consideraţie nu mai are nici un rost; dar, în loc să vină în ajutorul popoarelor, de data aceasta cel puţin, începură sforile diplomaţiei, cu asmuţirea când a Serbiei asupra Bulgariei, când a Bulgariei contra Serbiei, când a României împotriva amândurora. La urmă toate fură jignite şi Austria pierdu şi rămăşiţa de încredere pe care poate o mai avea. În războiul balcanic ea trecu iar de partea Turciei şi, pentru că războiul lua cu totul altă întorsătură decât cea aşteptată, se băgă în tot felul de cârcote proaste împotriva Serbiei şi României şi în sprijinul zadarnic al Bulgariei; prin aceasta nici vorbă că situaţia Austriei nu s-a îmbunătăţit.

Întreagă această politică, de pe urma căreia imperiul pierdea tot ce dobândise în secolele XVII şi XVIII, nu era numai josnică, dar şi nemaipomenit de neghioabă, pentru că trebuia să reacţioneze asupra iugoslavilor din propriile hotare. Aceştia se desfăceau în trei popoare: slovenii, croaţii şi sârbii. Numai slovenii nu se întindeau afară din Austria; croaţii mai erau în regatul Croaţiei şi Sloveniei şi în Turcia, iar sârbii, în Muntenegru şi Serbia. În secolul XIX s-a născut principatul şi apoi regatul Serbiei, care nu cuprindea decât sârbi. După alipirea Herţegovinei aproape toţi croaţii au ajuns sub sceptrul Habsburgilor. Rezultatul a fost că iugoslavii aparţineau, înainte de război, la şapte sau oricum şase confederaţii de state: Austria, Ungaria, Croaţia şi Slovenia, Serbia, Muntenegru, şi până la războiul balcanic, Turcia. Un om de Stat putea să întrevadă că nu se putea să rămână aşa şi ar fi avut o anume soluţie, pe care ar fi urmărit-o.

Trei posibilităţi erau, corespunzând înseşi curentelor politice dintre iugoslavi. Sârbii şi croaţii sunt prin limbă şi origină legaţi laolaltă: sârba şi croata nu se deosebesc decât prin scriere, cea dintâi slavă, cea de a doua latină, şi trei sau patru cuvinte. Cu toate acestea, între ei sunt mari nepotriviri. Sârbii sunt greco-ortodocşi, iar croaţii romano-catolici; sârbii fac parte din cercul de influenţă răsăritean, iar croaţii stau sub înrâurire apuseană. Raporturile sociale sunt şi ele deosebite. Nobilimea sârbă a fost în cea mai mare parte stârpită de turci, iar restul a trecut la Islam şi la naţionalitatea turcă, aşa că sârbii au ajuns un popor în întregime de ţărani. Croaţii şi-au păstrat, sub stăpânirea austriacă, vechea nobilime şi de multe ori s-au făcut orăşeni. Aceste contraste au dus la o duşmănie, vie până astăzi. Nu sunt numai două popoare, dar şi două naţiuni.

Slovenii s-au manifestat naţional, până în secolul XIX, puţin. De-atunci s-a dezvoltat şi la ei un puternic simţimânt naţional. Ei sunt catolici şi stau şi altminteri mult mai aproape de croaţi decât de sârbi.

Două direcţii politice ajunseseră la oarecare putere între iugoslavii austrieci în secolul XIX. Unii cereau unirea tuturor croaţilor şi slovenilor într-un singur stat, într-o Croaţie Mare sub sceptrul habsburgic; alţii voiau să cuprindă în această comunitate şi pe sârbi, prin urmare pe toţi iugoslavii austrieci. În faţa lor stătea a treia direcţie care dădea principatului şi mai târziu regatului Serbiei rostul unui Piemont, şi urmărea alipirea la el sau a tuturor sârbilor, atât a celor austrieci cât şi turci, sau unirea tuturor Iugoslavilor. Aşadar, cele două dintâi erau prietenoase Austriei, iar celelalte două duşmănoase, şi au găsit sprijin în Rusia. Un guvern austriac avea drumul limpede tras: avea adică de ales între primele două. Marea Croaţie prezintă multe avantaje. Înainte de orice, dintre toate popoarele monarhiei, croaţii erau poate singurii care n-aveau gânduri ascunse faţă de Habsburgi, şi numai ei dintre slavi care s-au păstrat aşa până la încheierea războiului. Aceasta era în legătură cu vechi tradiţii războinice, cu Wallenstein, căruia îi alcătuiau trupa de elită, cu prinţul Eugeniu de Savoia, sub steagul căruia au luptat însufleţiţi împotriva turcilor. Apoi, catolici fervenţi fiind, se simţeau atraşi către Habsburgi. În sfârşit, de la ocuparea Bosniei toţi croaţii încăpuseră în hotarele Austro-Ungariei. Dacă chestiunea bosniacă avea vreun înţeles, el nu putea fi decât crearea, împreună cu croaţii de acolo, a unei Croaţii mari. Singurul neajuns al acestei dezlegări era că atunci sârbii austrieci şi unguri ar fi rămas în văzduh şi ar fi trebuit să privească spre neatârnata Serbie. A doua, căci, mai întâi, ar fi trebuit ca sârbii şi croaţii să-şi uite vechea ură, pe care n-au uitat-o nici azi în statul lor comun, şi, al doilea, să se facă şi anexarea regatului Serbiei şi a părţilor sârbeşti din Turcia. Lucrul din urmă nu părea chiar cu neputinţă. Între sârbii din Serbia şi Turcia, Austria avea, încă din timpul războaielor turceşti, mulţi partizani. În două rânduri Serbia a şi fost oferită Habsburgilor, de principele Alexandru

Caragheorghevici şi de regele Milan Obrenovici. Dacă i s-ar fi dat atunci poporului sârb în Austria o situaţie favorabilă, el ar fi trecut de acea parte. Cel puţin aşa sunt asigurările date din diferite izvoare.

Nimic din toate acestea nu s-a petrecut. Politica Austriei şi Ungariei faţă de iugoslavi nu poate fi pricepută decât dacă se porneşte de la zicătoarea: pe cine vrea Dumnezeu să-l piardă, aceluia îi ia mai întâi mintile. Nu era neghiobie care să nu se fi săvârşit; tot ce-a fost trebuincios a fost lăsat deoparte. Mai întâi ceva care sună ca o glumă proastă: Regele Ungariei este, potrivit marelui său titlu, şi rege al Bosniei, Herţegovinei şi Dalmaţiei, aşa cum e de alminteri şi rege al Serbiei, Bulgariei şi Kumaniei (României). Fiecare ştie ce înseamnă asemenea titluri: mai puţin decât nimic. Doar împăratul Austriei era rege al Ciprului şi Ierusalimului, şi nici Turcia nici Anglia nu s-au tulburat din această pricină. Ungurii găsiseră însă aici un reazem ca să ridice pretenţii asupra Bosniei, Herţegovinei şi Dalmaţiei. Măcar dacă s-ar fi mărginit la atât! Ceea ce e mai nostim e că în acelaşi timp ei nu voiau aceste ţări. Nici vorbă că din mari temeiuri, căci şi aşa nu erau în casă la ei decât o minoritate, şi, dacă s-ar fi adus şi aceste ţări cu populaţia exclusiv slavă, situaţia lor precumpănitoare s-ar fi dus. „Pretenţiile" lor aveau numai scopul să stârnească încurcături. De pildă: Dalmaţia era despărţită de teritoriul austriac prin Croaţia, ţară făcând parte din Ungaria. Austriecii aveau negreşit nevoie de o legătură de cale ferată cu Dalmaţia. Ungurii nu voiau să facă această legătură, ca să nu ajute apropierea de Austria a Dalmaţiei, şi osândeau aproape la moarte pământul acesta binecuvântat de Dumnezeu. Ungaria la rândul ei avea nevoie de legătură ferată prin Austria cu Germania, pe la Annaberg. Austriecii nu voiau s-o construiască atât cât n-aveau legătură cu Dalmaţia. În cele din urmă ambele părţi s-au învoit să-şi construiască legăturile, dar ungurii n-au înaintat niciodată dincolo de lucrările pregătitoare, pe care le voiau nespus de temeinice, şi n-au nici până astăzi traseul Annaberg. Şi toate acestea numai pentru că regele apostolic al Ungariei are în titlul său cel lung şi Dalmaţia.

Pretenţii asemănătoare a ridicat Ungaria şi asupra Galiţiei, dar pentru că lipsea o pană de teritoriu ungar între ea şi provincie, ele n-au fost bune nici măcar la pus beţe în roate. Au fost ridicate totuşi pentru ca la vreme să poată fi întrebuinţate ca atare.

De aici se poate judeca dacă era măcar de închipuit o dezlegare dreaptă a chestiunii iugoslavilor, în înţelegere cu ungurii; adică crearea posibilităţilor de dezvoltare prielnică. Ungurii voiau toate posibilităţile de dezvoltare numai pentru sine, şi aceasta n-o vedeau, că orice popor civilizat, în desfăşurarea puterilor proprii, ci în apăsarea, sugerea şi exploatarea, sau cel puţin în punerea în încurcătură a celorlalţi. Chestiunea iugoslavă fusese compromisă încă înainte să dea Franz Iosif pradă Ungariei Croaţia şi Slovenia.

Ele fuseseră cucerite de regii unguri în Evul Mediu, dar n-au fost legate de Ungaria decât prin unire personală. Împreună cu Ungaria, ajunseră în stăpânirea Austriei, fură socotite, când parte din coroana ungară, când din Austria, căzură sub turci şi fură recucerite de Austria, dar îşi păstrează totdeauna autonomia. Croaţia şi Slovenia (e numai *un* regat cu două provincii) sunt locuite de croaţi şi sârbi, care însă nu fac decât numai un crâmpei al croaţilor şi sârbilor locuitori în Austria şi Ungaria: un regat al Croaţiei şi Slavoniei de sine stătător însemnează astfel despărţirea croaţilor şi sârbilor de el, de consângenii lor din Austria! De aceea ungurii au stăruit pentru menţinerea unui astfel de regat, nici vorbă sub stăpânirea lor! Croaţii şi sârbii, care urau pe unguri ca pe Necuratul, se împotriviră din răsputeri. În acordul cu ungurii s-a hotărât că Slovenia şi Croaţia rămân Ungariei ca regat autonom. Croaţii şi sârbii, care sub bunul Ielaşici rămăseseră credincioşi în 1848 lui Franz Iosif şi bătuseră pe ungurii răsculaţi, îşi primeau acum răsplata. Pentru a avea încuviinţarea camerei croate, în mai multe rânduri respinsă, curtea a făcut Ban pe baronul Rauch, care a numit pretutindeni funcţionari maghiarofili, a supus finanţele Croaţiei ministerului de finanţe unguresc, a folosit cu dibăcie contrastul croato-sârb, şi, cu ajutorul celor mai neauzite silnicii, mituiri, şantaje, falsificări ale votului, a izbutit să întocmească în 1868 o cameră binevoitoare ungurilor. Acordul încheiat de ea cu Ungaria e unul din actele cele mai nemaipomenite cunoscute de istorie. Parlamentul ungar, care funcţiona pentru Ungaria, Croaţia şi Slovenia, era alcătuit dintr-o cameră a magnaţilor, în care, pe lângă mai multe sute de prelaţi şi magnaţi unguri, se găseau arhiepiscopii şi episcopii, marele egumen şi doi deputaţi croaţi ai camerei croate (ar fi putut prea bine să fie şi numai 1 $^1/_2$). În camera ungară cu 413 membri veneau 28 (mai apoi 34) deputaţi aleşi de Camera croată. Croaţia avea administraţie autonomă în treburile

interne, de cult, de învăţământ şi de justiţie. Finanţele rămăseseră ministerului de finanţe ungur: 55 % luau drumul Pestei, iar 45 % (garantate cu 2 $^{1}/_{2}$ şi de la 1873 cu 3 $^{1}/_{2}$ milioane galbeni sau 7 milioane coroane) erau cheltuite pentru trebuinţele speciale ale ţării. Limba oficială era cea croată. Oraşul Fiume, a cărui proprietate era contestată, a fost alipit Ungariei, regularea definitivă a raportului faţă de Croaţia se rezerva pentru un mai târziu, care n-a sosit niciodată, iar până atunci nu i se schimba constituţiei sale nimic.

Ungurii au adus la îndeplinire acest acord într-un fel care nu se poate măsura cu vreo teorie de drept public sau de politică, ci numai cu codul penal. Câteva dovezi: despre încasările din Croaţia şi Slovenia, din care 45 % trebuiau să-i rămână ţării, Croaţia n-a fost niciodată în stare să capete vreo socoteală. Ungurii plăteau cât aveau poftă şi păstrau restul. Cunoscătorii de drept penal să-şi bată ei capul dacă aceasta era hoţie sau fraudă; eu înclin mai mult pentru cea din urmă. Rezultatul era că ţara era stoarsă de administraţia financiară ungurească şi nu se putea îngriji cumsecade de propria-i economie şi cultură.

Pe când Karstul austriac a fost mulţumitor împădurit, Karstul croat a rămas o pustie. Agricultura şi şcolile erau înapoiate. Constituţia oraşului Fiume nu putea fi schimbată, dar ungurii introduseră o poliţie ungurească, şi n-aveau nevoie de mai mult ca să-l aibă cu totul în palmă. În documentul despre oraşul Fiume câteva cuvinte au fost rase şi înlocuite cu altele – Seton Watson le-a văzut cu propriii ochi şi e un om vrednic de încredere. Ungurii, cu toate străduinţele, n-au putut să-l prindă cu nici un neadevăr şi au preferat la urmă să tacă mânioşi.

După încorporarea în hotarele militare a Croaţei şi Sloveniei, era vorba cui aparţineau măreţele lor păduri: ele aparţineau „Statului". Dar căruia? Coroanei ungare, care cuprinde şi Croaţia şi Slovenia, sau Statului Croaţia şi Slovenia? Numai judecata putea da aici o hotărâre. Ungurii reaprinseră judecarea, şi luară fără vorbă pădurile pentru ei, ceea ce nu era decât o tâlhărie.

Limba oficială în Croaţia şi Slovenia era, după acord, sârbo-croata. Dar căile ferate erau exploatate de statul unguresc şi acesta impuse în acel serviciu limba ungară, pe care nimeni în ţară n-o înţelegea sau cel puţin nu era dator s-o priceapă, şi nici prietenii ţării, călători pe-acolo. Şi aşa mai departe, *dulce in infinitum*. Celelalte se pot găsi la Seton Watson. Aici abia am arătat un fragment. Şi toate acestea făcură ca patimile iugoslavilor să fie atât de înteţite încât ungurii ar fi avut de furcă cu ei, dacă statul lor nu s-ar fi spulberat în marele război.

Pe lângă acestea a mai venit şi ocuparea Bosniei şi Herţegovinei. Ea ar fi fost fără îndoială cuminte, dacă ar fi urmărit dezlegarea chestiunii iugoslave. La aceasta nu s-au gândit însă deloc Franz Iosif şi ministrul lui de externe de-atunci, Andrassy. N-a fost la mijloc decât dobândire de teritorii – se ştie, pentru un mare om de stat, cel mai înalt dintre sentimente. În ce-l priveşte pe Împărat, lucru însemnat era că, în locul celor două provincii pierdute, Lombardia şi Veneţia, putea să lase urmaşilor alte două. Porci în loc de portocale, cum a zis odată răposatul deputat Carneri. Astfel de adânci temeiuri erau la începutul unei fapte, care s-a schimbat într-un izvor de nesfârşite încurcături şi în cele din urmă a însemnat şi cauza imediată a sfărâmării împărăţiei.

Încurcăturile începură când fu să se hotărească ce situaţie de drept să se dea celor două provincii, căci ungurii nu le voiau, ca să nu-şi sporească numărul slavilor, şi nici să le lase austriecilor, întâi pentru că nu le lăsau niciodată nimic, şi al doilea pentru că se găseau în marele titlu. Ar fi putut ce-i drept să fie alipite la imperiu ca al treilea mădular, dar prin aceasta s-ar fi ajuns la un trialism, pe care ungurii niciodată nu l-ar fi îngăduit, şi apoi s-ar fi făcut un pas către dezlegarea cuminte a chestiunii slavilor de sud, care chiar prin aceea era exclus că era cuminte. Ar fi putut fi adăugate ca ţară a imperiului la monarhia austro-ungară, dar nu se putea, pentru că după constituţia ungară, o asemenea monarhie nu exista, ci numai tratate între unguri şi monarhie. De aceea totul s-a lăsat în suspensie, ceea ce înseamnă că pentru conducerea celor două ţări nu se hotărâse nici o formă constituţională. Nu s-a schimbat nimic nici când ocupaţia a fost înlocuită prin anexiune. E drept că Bosnia şi Herţegovina au primit o adunare a ţării, dar acesteia îi scăpau cele mai de seamă chestiuni pentru obşte, tocmai din pricina neexistenţei unei forme.

Rezultatul a fost că provinciile, cu sau fără adunare, au fost guvernate absolut, de ministerul comun de finanţe din Viena. Adică de Ungaria. Căci şi întâiul ministru de finanţe comun, von Kallay,

care organizase guvernarea şi administraţia, era ungur, ca şi cei mai mulţi urmaşi, şi dacă mai era şi câte un polonez, deosebirea nu era mare. Unii au caracterizat ca măreţe rezultatele, alţii au vorbit de satele lui Potemkin. Că o ţară scăpată de turci şi intrată sub cârmuire civilizată înaintează ca şi cum ar fi încălţat cizmele fermecate, s-a văzut pretutindeni, şi în Grecia şi în Serbia, şi în Bulgaria. Dar ştim şi ce vrea să zică stăpânirea unguréască. Toate se fac aşa cum le vine la socoteală ungurilor. Pe populaţie n-o întreabă nimeni. O privire asupra hărţii căilor ferate arată că ungurii nu s-au purtat altfel decât de obicei: în Bosnia nu poţi să te duci decât pe la Budapesta; nu s-a purtat grijă în atâta timp pentru nici o legătură cu Adriatica apropiată. Caracteristică e atitudinea guvernului faţă de naţiunea bosniacă. Pentru că slavii, sârbi şi croaţii nu trebuiau, în interes unguresc, să se dezvolte, guvernul se sprijinea pe mahomedani, pe care-i ocroteau pe toate căile. Aceştia nu numai că erau o minoritate, dar, faţă de ceilalţi, şi mai înapoiaţi. Singurul lor merit era că aveau cu ei pe bei, nobilimea marilor proprietari, care trecuseră pe vremuri la Islam ca să-şi apere proprietatea. De aceea chestiunea vitală a celor două provincii, chestiunea kmetelor, a fost atacată aşa cum le venea la socoteală beilor, şi prin urmare şi ungurilor: după planul datorat ministrului de finanţe Burian, un ungur, kmetele s-ar fi răscumpărat cam într-o sută de ani. Din toate aceste pricini, şi Bosnia şi Herţegovina fierbeau. Aşa s-a făcut că atunci când s-a decretat actul, altminteri indiferent, al anexiunii, împotrivă hotărât n-au fost numai sârbii şi croaţii, dar şi mahomedanii. În această căldare a vrăjitoarelor s-a fiert războiul mondial. Cele două provincii pe care Franz Iosif voia să le lase urmaşilor i-au mâncat împărăţia. Aşa arată şi marile biruinţe diplomatice după o jumătate de secol.

Chestiunea italiană nu putea fi dezlegată în sens austriac nici de mai buni oameni de stat decât erau austriecii, şi trebuie să fim de aceeaşi părere cu Kleinwächter că liniştea nu se putea cumpăra decât întorcându-i de bună voie Italiei părţile italiene, afară de Triest şi Fiume, care ca singurele porturi de mare austriece şi ungare erau indispensabile. Mişcarea naţională italiană, *il risorgimento,* începe încă din secolul XVI. Italienii sunt, după cehi, întâiul popor la care s-a dezvoltat simţul naţional. Mişcarea se întinde în secolele XVII şi XVIII asupra Tirolului din miazăzi. Aceasta e de la sine înţeles. Cum era să nu aibă putere vraja Italiei, tocmai asupra italienilor austrieci, atunci când orice suflet simţitor, dacă ar fi pe alegere, s-ar hotărî pentru Italia? Nu de mult am cetit într-un scriitor englez măreţele cuvinte: *Out of Italy don't know how vulgar a world is.* Pe la mijlocul secolului XVIII un poet tirolez, al cărui nume îmi scapă, a adresat un sonet poetului italian Marochesi, pe care îl transcriu, pentru însemnătatea lui, numai din memorie:

Del Tirolo al governo, o Marochesi,
Fur queste valli sol per accidente
Suddite un dì; del rimanimente
Italiani siam noi, non Tirolesi.

E che in giudizio dei poeti ...
Tu non la sbagli colla losca gente
Chi le cose confonde ed il ver non sente
Una certa regolo io qui ti stesi:

Quando verrei in parte, dove il sermone
Trovi un urlo cangiato, torrido il suole,
Il sol in capricono in ogni stagione,

De manzi e carettieri immenso stuolo,
Le case aguzze, tonde le persone:
Allor di francamente: ecco il Tirolo.

Din aceste versuri nu se degajă chiar o mare iubire de patrie. Cuvintele: *Italiani siam noi, non Tirolesi,* au ajuns de atunci lozincă politică.

Când Congresul de la Viena a dat Austriei Lombardia şi Veneţia, i-a aşternut patul cu spini. Italia de sus, una din întâile ţări ale lumii prin gospodărie şi cultură, trebuia să fie guvernată de Austria, care nu putea să ajungă la un capăt nici cu Ungaria ei. Un om de stat austriac ar fi trebuit să prevadă că se află înaintea unei sarcini deznădăjduite şi să încerce s-o înţeleagă. Încă din Evul Mediu se mai găseau în Lombardia câteva resturi ale partidului credincios împăratului, care priveau pe împăratul Austriei ca pe urmaşul cezarilor romani, ca moştenitor al Hohenstaufen, ai, Frideric Barbăroşie şi Frederic II. Dante n-a cântat zadarnic *Divina Comedie* şi a scris *De Monarchia.* Cu aceste elemente ar fi lucrat un om de stat: avea acolo cel puţin temelia istorică a unui partid austriac.

Să se fi dat apoi ascultare şi trebuinţelor vieţii spirituale. Încă din Evul Mediu dezvoltarea artei, ştiinţei şi literaturii italiene s-a datorat mecenatismului; minunata înflorire a Renaşterii s-a făcut mulţumită, în mare parte, tot lui. Italianul a fost foarte primitor totdeauna faţă de sprijinul unor mecenaţi. N-ar fi fost atunci greu să se câştige, în poporul atât de dăruit literar şi artistic, o seamă de personalităţi pentru părerea că mişcarea naţională italiană e cum nu se poate mai la adăpost, în legătură cu puternica idee imperială. S-ar fi putut înnoda cu datinele Mariei Teresa şi ale lui Iosif II, să se atace chestiunea ţărănească, să facă pe sătean, care era arendaşul pământului său, proprietar al acestuia, cu despăgubirea grasă a *possedente*-lui din vistieria statului; în felul acesta guvernul austriac şi-ar fi câştigat mulţimea ţăranilor şi clasa puternică a proprietarilor de pământ, pe intelectualii în mare parte liberali, şi cu ei şi burghezia oraşelor.

Guvernul a luat – îţi vine aproape să zici: se înţelege! – cel mai prost drum. A început prin a stoarce pentru nesăţiosul fisc cele două bogate provincii. Când valurile nemulţumirii creşteau, lăsa să lucreze sălbatic poliţia. În loc de subvenţii, ca Medicii şi Sforza, poeţilor, artiştilor, savanţilor, ţinea în solda lui cete, nelipsite niciodată în Italia, de spioni, trădători, pârâşi, poliţişti, care, pentru banii primiţi, trebuiau să-şi facă de lucru. În orice mişcare spirituală se adulmeca răzvrătire pe faţă, ziarele se desfiinţau, cărţile se opreau, viaţa socială era împănată cu bănuieli, poeţii şi scriitorii întemniţaţi. Curând Austria n-a avut pe nimeni în Italia de partea sa, afară de nobilimea clericală şi de cei pe care îi avea în tain. Ura aprinsă atunci a ţinut până în timpul din urmă. Ar fi interesant să se fixeze cât anume din partea avută de Italia în izbucnirea războiului cade asupra lui Sivio Pellico, care a fost osândit la moarte în 1820, fără ca să prea ştie de ce, şi apoi „graţiat" cu schimbare de pedeapsă în 15 ani de temniţă, din care 10 i-a petrecut în Spielberg, Brünn. Cartea lui, *Le mie prigioni,* în care-şi descrie închisoarea, trece în Italia drept clasică şi crâmpeie din ea au pătruns în manualele de şcoală. Ce iartă un popor mai greu e atacarea conducătorilor lui intelectuali. Ultimii ghibelini au izgonit pe austrieci din Italia.

Ura faţă de tot ce era austriac a cuprins şi pe italienii mai de mult supuşi Austriei. Ar fi fost un mare noroc pentru aceasta dacă după războaiele din 1859 şi 1866, o dată cu Lombardia şi Veneţia, şi-ar fi pierdut şi celelalte posesii italiene. Dar, spre nenorocul său, la 1866 a câştigat războiul cu Italia, şi-a păstrat Tirolul sudic şi părţile italiene de la Gorizia, alături cu Trieste, pricina tuturor vrăjbilor de mai târziu cu regatul Italiei: încă o dovadă de cum se oglindesc în istorie cele mai frumoase biruinţe.

Prigonirile politice cu vremea negreşit că au încetat: chiar mişcarea iredentistă, destul de pe faţă, a putut fiinţa în linişte. Nici economic italienilor nu le mergea rău. Triest, ca unic port austriac, şi Fiume, ca unic port unguresc, au fost înlesnite cu toate mijloacele, ţăranii sud-tirolezi, ocrotiţi de vămi, îşi puteau vinde vinurile cu preţuri pe care niciodată nu le-ar fi căpătat în Italia. Se înţelege că administraţia austriacă stătea cu mult deasupra celei italiene, iar lucrătorul se folosea de legile muncitoreşti ale asigurării de boală şi de accidente, care lipseau în Italia. Toate acestea le erau bine cunoscute italienilor austrieci. Dar e o mare greşeală să se creadă că popoarele, după ce s-a aprins în ele sentimentul naţional, mai pot fi îmblânzite cu înlesniri economice sau de alt fel. Italienii austrieci voiau să treacă la Italia: nimic nu era de făcut împotrivă.

Ei găsiseră un mare mijloc de agitaţie în chestiunea facultăţii de drept. Ea le fusese încuviinţată, dar era vorba să i se fixeze locul. Italienii voiau Triestul sau Trientul, dar guvernul nu se învoia, „ca să nu creeze un cuib de agitaţie iredentistă", ca şi cum altminteri asemenea cuiburi ar fi lipsit sau n-ar fi putut să ajungă o şcoală superioară italiană în orice localitate ar fi fost aşezată! În cele din urmă i se făcea loc la Wilten Innsbruck. Dar atunci o mare însufleţire cuprinse pe studenţii germani de la Universitatea din Innsbruck şi se hotărâră la o faptă mare. Ei năvăliră în clădirea facultăţii italiene de drept, noaptea, numaidecât după deschidere, sfărâmară tot, de nu mai rămase bancă teafără, şi înjghebară un adevărat asediu al italienilor, aflaţi, fără nici o bănuială, la un banchet

festiv, când unul din meseni, pesemne fără nici o pricepere pentru o atare artă de stat, împuşcă un student german. Despre facultatea din Innsbruck nu mai putea fi vorba. Profesorii fură concediaţi: unul din ei se găsea la 1913 în Anglia. Ideea facultăţii, dar nu aceasta însăşi, călători pe la Roveredo, apoi pe la Viena, guvernul o făgăduia mereu şi nu făcea nimic, nu voia vădit să facă ceva, şi întărâtă cu o asemenea stângace politică pe italieni, mai rău decât cu tăgadă pe faţă. Pe deasupra, studenţii italieni fură chinuiţi fără nici un cap, pe la universităţile germane ale Austriei, pe care acum trebuiau să le urmeze. De altminteri facultatea de drept italiană n-ar fi ajutat austriecilor cu nimic pe lângă italieni, chiar dacă ar fi fost făurită; dar Austria s-ar fi prăbuşit într-un chip mai cuviincios.

Galiţia se chema partea din Polonia care-i căzuse la împărţire Austriei. Numele l-a căpătat de la austrieci, după principatul ucrainean Halici, care fusese neatârnat în secolele XIV şi XV şi apoi, după o scurtă trecere la Ungaria, a fost luat de Polonia. Ţara e locuită la apus mai ales de polonezi, la răsărit mai ales de ucraineni, dar marii proprietari şi o parte din orăşeni sunt şi în răsărit polonezi, iar cealaltă parte a orăşenilor, evreiască, pentru că ucrainenii locuiesc puţini în oraşe, proporţia polonezilor faţă de ucraineni este de $^{2}/_{5}$ faţă de $^{3}/_{5}$. Pe lângă că ucrainenii sunt ţărani, pentru că nobilimea lor a trecut la polonezi, încă de pe vremea republicii, şi burghezia orăşenească nu s-a putut închega, ei mai au şi biserică unită greco-catolică, la care au fost convertiţi de la credinţa greco-ortodoxă de către polonezi încă din secolul XIV, pe când aceştia sunt romano-catolici. Cu toate că deosebirea stă numai în liturghie şi câteva dispoziţii bisericeşti, mai ales că, de pildă, preoţii însuraţi pot urca trepte mai înalte şi aproape tot clerul e căsătorit, poporul simte această deosebire ca una religioasă.

Simpatii poloneze n-avea în Galiţia decât mica boierime şi orăşeanul polonez; ţăranul, polonez sau ucrainian, n-a uitat groaznica subjugare de care a avut să sufere în timpurile republicii poloneze. Marea nobilime polonează s-a împăcat repede cu stăpânirea austriacă. Cu toate acestea polonezii, cât a durat mişcarea de răzvrătire, adică de la 1830 la 1863, au fost combătuţi de guvern. Mişcarea era în bună parte împotriva Rusiei, dar punea în primejdie posesiunea Galiţiei. Ţărănimea, care atunci era iobagă, a găsit în autorităţile austriece apărare împotriva proprietarilor, şi ţinea cu împăratul; când în 1846 ameninţa o răscoală şi din Galiţia de apus, a fost de ajuns un semn de la Viena, pentru ca ţăranul polonez (şi nu cel ucrainean!) să se arunce asupra conacelor, cu pârjol şi omor. Cunoscutul imn de învinovăţire, al lui Ujejski – care începe cu vorbele: „cu fumul caselor arse, cu aburul de sânge de frate, se ridică glasul acesta, Doamne, către tine" – e în legătură cu aceste întâmplări. Credinţa ţărănimii a crescut când, în 1848, negreşit datorită revoluţiei, s-a făcut liberarea ţăranilor şi uşurarea pământului. Ele au fost împlinite, mai ales la răsărit, spre paguba ţăranilor, cărora le-au fost luate sub felurite tertipuri, vechile drepturi de pădure şi islaz, ceea ce a dus la tulburări, înăbuşite sângeros. Dar ţăranii puneau binele pe seama împăratului, iar excesele pe seama funcţionarilor. Când i se părea unui ţăran că i s-a făcut o nedreptate, gândul lui dintâi era să ceară audienţă la împărat.

Când polonezii, neajutaţi de nobilime şi ţărănime, au văzut, după 1863, zădărnicia încercărilor lor de câştigare prin răscoală a neatârnării, în drumul spre înţelegerea cu Austria nu mai era nici o piedică. Conducerea a luat-o partidul conservator şi clerical din Cracovia, aşa-zişii Stanczyki, care fuseseră totdeauna împotriva răscoalelor. Ea a înglobat aproape toată boierimea din Galiţia apuseană. Celelalte partide poloneze, care erau toate în fapt conservatoare şi clericale, se lăsară bucuros remorcate. După încheierea acordului cu Ungaria, cabinetul centralist şi germanizator Auersperg văzu că nu poate sta în război cu toate popoarele austriece; de o germanizare a Galiţiei nu putea fi vorba şi nici nu se prea gândeau germanii la ea, aşa că se făcu înţelegerea cu polonezii, încuviinţată şi de împărat, care se învoia foarte bine cu aristocraţii. Printr-un decret împărătesc, aşadar în fond pe o cale cu totul nelegală, la toate autorităţile de stat poloneze se introduse, ca limbă oficială, poloneza. Prin aceasta i se dădu Galiţiei autonomie deplină. Funcţionarii germani fură retraşi treptat şi înlocuiţi cu polonezi. Dacă o pricină venea în a treia instanţă la Viena, ea era trimisă unui referent polon, căci numai acesta pricepea actul polonez. Guvernatorul Galiţiei a fost de atunci până la urmă polonez. Legea electorală pentru parlament şi camera provincială favoriza foarte mult pe polonezi. O treime din scaune era rezervată, potrivit constituţiei, marii proprietăţi, care vota totdeauna pentru conservatorii şi clericalii poloni; cât despre oraşe şi sate, ele aveau în grijă practicile de alegere poloneze, care nu se prea deosebeau de cele ungureşti. Din oraşe, unde vechiul patriotism revoluţionar polonez mai avea câţiva partizani, dar care, sub influenţa evreiască, arătau oarecare credinţe liberale,

şi din sate, în care biruia din când în când vreun ucrainean sau ţăran democrat, mai scăpa în Parlament sau Cameră câte un element dezordonat; puţini însă, şi de aceea uşor înfrânaţi.

În Camera deputaţilor, trimişii Galiţiei, întăriţi câteodată de vreun deputat polon din Silezia, alcătuiau un club, de obicei cu 60 de membri. Abia în timpul din urmă se desfăceau de el câţiva deputaţi social-democraţi sau ţărani, ceea ce nu însemna mare lucru. Clubul în majoritatea lui îşi impunea membrilor votul şi vota ca un singur om, căpătând prin aceasta o situaţie precumpănitoare în Parlament. Fiecare guvern trebuia să ţină seamă de el, dar şi el sta la dispoziţia fiecărui guvern. Opoziţie făcea numai pentru scurtă vreme, până i se acorda ceea ce cerea. Dorinţa împăratului însemna pentru el poruncă. Şi cu drept cuvânt; căci se putea bizui pe suveran, fiindu-i în acelaşi timp cel mai sigur sprijin. De acea polonezii se arătau la început nepăsători şi apoi pe faţă împotriva oricărei lărgiri a autonomiei ţărilor Coroanei. Ceea ce voiseră odinioară, aveau: Galiţia era un regat polonez aproape neatârnat. Orice slăbire a Parlamentului sau a guvernului în folosul altei ţări a coroanei nu le venea la socoteală. Duceau o politică cu desăvârşire egoistă şi, în schimbul sprijinului lor, cereau avantaje, dar nu pentru ţară, ci pentru sine, mari proprietari, rafinării de spirt, industrie de petrol şi de zahăr. Mulţumită supunerii lor, şi-au trecut prin Parlament ungurii prohibiţiile la importul de vite.

S-au făcut polonezii prin aceasta buni austrieci? Ar fi fost o nebunie să se creadă un atare lucru. Polonezii şi-au amânat puţin năzuinţele către o Polonie unitară, dar nu le-au părăsit. Cel mult dacă s-ar fi mulţumit cu un arhiduce austriac drept rege. Arhiducele Carol Ştefan candida foarte serios; avea moşii în Galiţia, ştia curent poloneza, îşi mărita fetele cu aristocraţi, era foarte popular. Dar politica mare poloneză nu era făcută în Galiţia. Prigonirea polonezilor din Posnania, începută de Bismarck şi continuată de urmaşi, a stârnit între polonezi o furioasă ură împotriva germanilor şi a colorat relaţiile polonezilor cu aliaţii Germaniei. După introducerea Constituţiei în Rusia, a luat fiinţă acolo partidul bătrânilor poloni, care urmărea o unire a tuturor polonezilor sub sceptrul rusesc. El s-a înfipt aşa de adânc în Galiţia încât, cu puţin înaintea războiului, conducătorul polonilor bătrâni, vădit duşmănoşi Austriei, Glombinski, a trebuit să fie numit ministru al căilor ferate. Când izbucni, sămânţa răsări. Puşi să aleagă între Germania şi Rusia, polonezii ruşi se alipiră, fără să stea la gânduri, de Rusia şi atraseră cu ei cea mai mare parte din polonezii austrieci. Rusia oferea posibilităţi imense de viitor, o piaţă de desfacere fără margini industriei poloneze, pe când Germania era urâtă şi Austria îi şedea alături. Statul polon ticluit de Germania şi Austria a fost boicotat de polonezi, şi armatei lor nu-i lipseau decât soldaţii şi ofiţerii polonezi. La dărâmarea Austriei, polonezii se desfăcură de Austria cu inimă tot aşa de uşoară, ca şi cei germani, de Prusia.

Deoarece ucrainenii erau aproape toţi iobagi, la început chestiunea ucraineană n-a fost naţională, ci curat ţărănească: aşa apare şi în parlamentul din 1848. Acolo s-a zugrăvit mişcător de către un ţăran starea clasei sale; de altminteri, aceea a ţăranului polon nu era mai de doamne-ajută. După liberarea ţăranilor, guvernul german absolutist şi apoi şi cel centralist a ajutat mişcarea naţională a ucrainenilor sau, cum li se zicea atunci, a rutenilor, numai ca să ţie în frâu pe polonezi, pe care izbuti cel puţin atât: să-i necăjească din belşug. Capii acestei mişcări erau din pătura nouă şi încă subţire a cărturarilor. Poporul era aşa de sărac încât n-ar fi fost în stare să-şi ţie copiii la învăţături mai înalte: la început se ajuta cu fondul religionar, iar, după confiscare, cu seminarele întreţinute de stat. Dar pe atunci s-a născut în ascuns un curent puternic, sprijinit de cercurile panslaviste şi de guvernul rus, care căuta mântuirea nu în dezvoltarea propriei naţiuni, ci în legătură cu Rusia. Întrebarea cercetată acum cu patimă era: dacă ucrainenii sunt o naţiune proprie sau numai o ramură a naţiunii ruseşti? În chip ciudat, precumpăneau punctele de vedere filologice: dacă ucraineana e o limbă proprie sau numai un dialect al rusei? Ca şi cum aceasta ar avea vreo însemnătate pentru chestiunea naţională: elveţienii şi olandezii, vorbind şi unii şi alţii dialecte germane, alcătuiesc naţiuni aparte; bascii, bretonii, flamanzii, alsacienii, a căror limbă e foarte depărtată de franceză, se recunosc părţi din naţiunea franceză.

Autonomia dată Galiţiei însemna, ca şi dualismul în Ungaria, părăsirea ucrainenilor în mâna polonezilor. Funcţionarii erau poloni, proprietarul, cu mâna liberă faţă de ţăranul ucrainean. Abia dacă mai pătrundea câte un ucrainean în Camera provincială sau Parlament. Aceasta i-a răcit, dar cei mai mulţi ţineau tot cu Austria, pentru că găseau în guvern un sprijin împotriva domniei bunului plac polonez. Naţionalii spuneau că nu caută decât un contact cultural şi de limbă cu Rusia, până la revoluţia din 1905 nici nu voiau să audă de o naţiune ucraineană, înăbuşeau orice mişcare naţională şi

opreau până şi tiparul cărţilor ucrainene, afară de cele de folclor. Nu s-ar fi dat în lături nici de la o convertire cu sila de la greco-catolicism la ortodoxism. Revoluţia din 1905 a adus o îmbunătăţire, dar n-a însemnat o răspântie. La izbucnirea războiului s-a văzut că în Galiţia curentul rus era mult mai puternic decât se închipuise. Ruşii găsiseră într-o parte a ţărănimii ucrainene o primire entuziastă. Cei mai mulţi din ucraineni se pare că au fost însă de partea Austriei, în nădejdea că biruinţa germană ar fi adus alcătuirea unui stat din Ucraina rusă, la care cu timpul s-ar fi alipit şi cea austriacă (Galiţia răsăriteană) sau care ar fi fost încorporată Austriei, aşa că s-ar fi putut dezvolta ca un mare popor unit, în cadrele monarhiei.

Kleinwächter tratează pe germanii austrieci la urmă, şi vom face la fel, cu toate că locul lor e în frunte, căci Habsburgii, plecând de la posesiunile germane, au clădit Austria şi mai ales pe ei s-au sprijinit, până la sfârşit. El le găseşte o vină că, în loc să-şi facă propria politică de sine stătătoare apărându-şi doar interesele naţionale, au făcut numai politică austriacă. În aceasta nu suntem de-o părere, germanii erau austriacizaţi, câtă vreme Austria era puterea fruntaşă a Confederaţiei germane; Austria era doar o bucată din Germania. Şi au rămas aşa, cât a rămas şi ea centralistă, adică cârmuită de germani. Dar încă de la sfârşitul acestei perioade, în 1879, Georg Hans von Schönerer a înfiinţat partidul naţional german, care cerea destul de deschis alipirea părţilor germane la imperiul german. Aceasta nu era altceva decât o Irredenta. N-o spuneau deschis, căci codul penal austriac n-o îngăduia, dar eu, care am venit în contact în viaţa mea cu multe persoane din aceste cercuri pot să afirm din proprie experienţă că devotamentul lor faţă de împărat şi monarhie lăsa mult de dorit. Nici iredentiştii italieni şi sârbi n-au fost mai limpezi decât Schönererienii austrieci. Mai târziu e drept că din strict Schönererienii s-a desfăcut curentul lui K.H. Wolf, dar care era deosebirea între ei? Atât că socoteau, cât timp Austria era aliata Germaniei, agitaţia iredentistă era păgubitoare chestiunii germane, pentru că o lipseau, în cazul izbutirii, de popoarele negermane ale Austriei. Aceasta le era Wolfianilor tot aşa de urâtă ca şi celorlalţi, dar o primeau până la denunţarea contractului, cât era de folos imperiului german. Aceste două partide erau urmate de Boemia şi Moravia germane, aproape fără excepţie, de aproape întreaga orăşenime din alte părţi ale Austriei germane şi mai ales de toată studenţimea germană. Austrieci între germani nu mai erau decât ţăranii din Alpi, dar mai mult din consideraţii clericale, decât din altele.

Să aruncăm acum o privire asupra atitudinii faţă de problema naţionalităţilor ca un tot. Ultima încercare a lui Franz Iosif, în epoca lui absolutistă, de a face din Austria un stat german, dăduse greş şi fusese părăsită cu desăvârşire. Ideea fundamentală a dualismului era darea puterii, în jumătatea imperiului austriacă, germanilor, iar în cea ungară, ungurilor. Drumul pe care l-a luat această idee era însă foarte deosebit în cele două state. E nevoie să se accentueze acest lucru, pentru că în străinătate Austria şi Ungaria sunt de obicei puse la un loc, şi mai ales ceea ce spune Seton Watson despre Ungaria se generalizează şi despre Austria, din vina voită a acestuia.

Negreşit că în Austria se caută de câtva timp să se menţină stăpânirea germană. Până la numirea ministerului Taaffe, adică până la 1879, guvernul este, cu o scurtă întrerupere, în mâinile centraliştilor germani, care încearcă să realizeze în jumătatea austriacă a imperiului ceea ce de la Iosif II până la 1867 zadarnic se năzuise pentru întreaga monarhie. Încercarea cade cu totul. Tirolul de sud avea de mult o situaţie aparte: în şcoală, la autorităţi, în viaţa publică limba italiană era singura întrebuinţată, şi nici absolutismul, nici centralismul n-au cutezat să aducă vreo schimbare. Guvernul centralist a lăsat liberă şi Galiţia, adică toate ţările italiene şi slave, afară, de Boemia, Moravia şi Silezia, cu puternice minorităţi germane alături de slavi. Aici s-a mers către ţintă cu vechile mijloace ale prigonirii politice: se desfiinţară societăţi, se opriră adunări, se plătiră spioni, se întemniţară şefi politici, scriitori naţionali, editori de gazete şi fură puşi chiar în lanţuri, se delegară, pentru judecare, în locul instanţelor judecătoreşti competente din ţinuturile cehe, organe judecătoreşti din ţinuturile germane, mai influenţabile. S-a ajuns, pe această cale, acolo unde se ajunge totdeauna cu asemenea măsuri silnice împotriva curentelor spirituale: mişcarea naţională cehă spori zilnic, ameninţa să devie revoluţionară. Cehii căutară apropierea de ruşii panslavişti. În cele din urmă, atitudinea aceasta deşteptă împotrivirea unei minorităţi liberale a deputaţilor germani şi a unei minorităţi din ministerul centralist Auersperg. La o şedinţă a Consiliului de Coroană, sub preşedinţia împăratului, deosebirile

de vederi duseră pe miniştri aproape la încăierare: împăratul părăsi şedinţa şi se adresă contelui Taaffe cu vorbele: liberează-mă de oamenii aceştia!

Cu începutul guvernării contelui Taaffe, prigonirile politice încetează. În Austria nu se mai iau măsuri împotriva mişcării naţionale, decât atunci când ea stârneşte mari tulburări, ceea ce s-a întâmplat de câteva ori în Boemia. Procesele politice au ajuns o raritate, numai în cazuri de înaltă trădare, lesmajestate, tulburare a ordinei publice, de cele mai multe ori împotriva anarhiştilor şi socialiştilor. Declararea stării de asediu sub contele Taaffe a fost îndreptată tot împotriva acestor două categorii. Un neajuns greu simţit era numai acea prevedere a legii de presă austriece care îngăduia înlăturarea unei cărţi sau a unor numere anumite de revistă sau gazetă, dacă cuprindeau ceva de domeniul codului penal, fără să se pornească acţiune împotriva unei persoane determinate. Ea a fost negreşit foarte des întrebuinţată şi împotriva năzuinţelor naţionale.

Atunci a luat naştere în Austria şi un drept al naţionalităţilor, fără îndoială că în foarte mare parte ca un drept al limbilor. Hotărâtor a fost articolul XIX din Constituţia de la 1867, despre drepturile generale ale cetăţenilor. cu următorul cuprins:

1. Toate popoarele sunt egale în drepturi; fiecare popor are un drept inviolabil la ocrotirea şi îngrijirea limbii şi naţionalităţii sale;

2. Se recunoaşte dreptul la întrebuinţarea tuturor limbilor vorbite în ţară, în învăţământ, în funcţiuni şi în viaţa publică;

3. În provinciile în care trăiesc laolaltă mai multe popoare, aşezămintele de învăţământ public trebuie să fie astfel întocmite încât membrii fiecărui popor să poată primi, fără să înveţe o a doua limbă, învăţătura cuvenită în limba lor.

Legea aceasta, care trecuse încă sub guvernul centralist german, datorită unei grupări de moment caracteristică partidelor din camera austriacă, a fost simţită, nici vorbă, mai târziu, ca un ghimpe de centralişti germani. Profesorul de la Universitatea din Viena, Adolf Auer, încearcă să dovedească într-o conferinţă că din pricina formulării cu totul generale legea nu e obligatoare şi că nu poate alcătui decât temelia pentru o a doua lege, de punere în aplicare, ce ar putea să dea dispoziţii mai amănunţite despre dreptul naţionalităţilor la întrebuinţarea graiului lor. Două instanţe însă erau însărcinate să împiedice călcările legii: plângerea se ducea, pentru că era vorba de o lege constituţională, la tribunalul imperiului, care era o Curte de judecată a Constituţiei, şi la Curtea de judecată a administraţiei, care avea să hotărască despre legalitatea măsurilor administraţiei. Aici s-au adus uneori spre judecare chestiuni de interes mondial, ca de pildă, dacă tablele cu numele străzilor, în oraşe cu populaţia amestecată, trebuie scrise într-una sau în mai multe limbi, dacă la căile ferate cehe trebuia să se treacă inscripţiile întâi în limba germană sau în cehă, dacă poate fi oprită o societate de gimnastică să-şi arboreze steagul cu culorile naţionale.

Parte prin hotărârile judecăţii, parte prin legi ulterioare, ordonanţe şi dispoziţii ministeriale, s-a creat în adevăr în Austria temelia unui drept al naţionalităţilor. În şcolile primare, care nu erau administrate de Statul austriac ci de provincii, învăţământul se dădea numai în limba maternă; unde părinţii a 40 de copii cereau într-o rază de doi kilometri învăţământul într-o limbă a ţării, trebuia să se înfiinţeze o şcoală în acest scop. Se purta grija îndeajuns şi de şcolile medii naţionale: se găseau şcoli medii cu limba de predare cehă, polonă, ucraineană, italiană, sârbo-croată şi slovenă. E drept că una de limbă română lipsea, dar la patru şcoli medii unele obiecte se predau în germană şi altele în româneşte. Apoi, polonezii mai aveau două universităţi şi cehii una; polonezii şi cehii câte o şcoală tehnică superioară şi câte o academie de arte, înfiinţată de particulari, dar subvenţionată de stat. La autorităţi, fiecare putea să înainteze petiţii şi să facă declaraţii într-o limbă a ţării. Iar rezolvarea oficială trebuia să fie în aceeaşi limbă. La aceasta se mai adaugă că în general funcţionărimea fiecărei provincii era de naţionalitatea populaţiei sale. Aceasta se datora în parte cerinţei puse fiecărui funcţionar să cunoască limba locului, şi, în parte, că după statutul organizaţiei funcţionarilor din Austria, funcţionarul rămânea de obicei în corpul funcţionăresc în care intrase la începutul carierei, până când era chemat într-un minister sau la instanţa supremă. Cu acest drept al naţionalităţilor, şi în practică, Austria a ajuns mult mai aproape de dezlegarea problemei naţionalităţilor, decât orice alt stat european, cu excepţia Elveţiei. Cu toate acestea avea mai multe goluri şi lipsuri care au fost prilej de multe neajunsuri.

Principiul că oricine, înaintea judecății sau a altor autorități, se putea folosi de o limbă a țării și că hotărârea oficială avea să urmeze în graiul părții se rezema pe o ordonanță ministerială. Autoritățile administrative trebuiau să se supună, dar nu tribunalele care, mulțumită principiului neatârnării justiției față de administrație, nu erau obligate printr-o ordonanță ministerială. De aceea, judecătoriile din ținuturile germane ale Boemiei nu voiau s-o urmeze, tăgăduind că acolo ceha ar fi fost limba țării. Apoi, principiul egalității limbilor nu era dus până la capăt în Curțile înalte de judecată de la Viena, unde dezbaterile trebuiau ținute în limba germană.

Cea mai de seamă problemă era limba oficială interioară. În Tirolul de miazăzi ea era, potrivit vechilor legi, italienească, în Galiția, în temeiul unei ordonanțe ministeriale, poloneză, în celelalte țări ale Coroanei, însă, germană. O mare luptă se stârni în jurul limbii oficiale între cehi și germani. Aceștia o voiau ca semn al continuității preponderenței lor, iar ceilalți o respingeau ca o dovadă că vechea mărire a apus. Ajunși la o asemena răspântie, orice înțelegere era dinainte înlăturată, cu toate cuvintele în sprijinul ei. Își poate oricine închipui ce grea trebuia să ajungă administrația unui stat în care autoritățile corespundeau între ele în opt limbi. Kleinwächter arată ce încurcătură aducea în ministere chiar numai mulțimea limbilor de redactare a actelor.

Nedreptățite într-un chip îngrijorător erau naționalitățile prin legea electorală. Vechea lege pentru Cameră n-avea decât singurul scop să asigure, în orice împrejurări, majoritatea germanilor. Ea era o monstruozitate. Ea a adus până în a doua jumătate a secolului XIX o lege electorală pe clase: o treime a locurilor aparțineau marilor proprietari de pământ, iar restul se împărțea între orașe, sate, camere de comerț. Apoi, mici cuiburi germane alegeau câte un deputat, pe când altminteri numai mii și mii de alegători puteau s-o facă. Votul universal de după aceea negreșit că n-a mai dat majoritatea germanilor, care abia erau o treime a populației. Cu ajutorul geometriei electorale germanii tot puneau mâna pe 45 % din locuri. Se socotea că germanii alături de romani să alcătuiască o majoritate împotriva slavilor. De aceea un deputat venea la 38 000 italieni, 40 000 germani, 40 000 români, și numai la 50 000 sloveni, 52 000 poloni, 55 000 sârbi și croați, 55 000 cehi și 102 000 ucraineni. Geometria aceasta electorală își atingea cu atât mai puțin scopul cu cât o parte din deputați, socialiștii, dar și clericalii și câțiva „sălbatici" nu votau exclusiv după considerații naționale.

Toate aceste probleme, vânturate în jumătatea austriacă a imperiului, erau la urma urmei de însemnătate secundară și ele nu puteau să sfărâme statul. Puținele cazuri în care limbile întrebuințate în țară rămâneseră înapoi, puteau fi lesne înlăturate printr-o orânduire legală a dreptului limbilor. Legea electorală fusese primită cu două treimi, adică toate națiunile; ori câte lipsuri avea, se puteau îndrepta și cu timpul sigur că ar fi fost înlocuită de alta mai bună. Și chiar spinoasa chestiune a limbii statului s-ar fi rezolvat, cu oarecare cumințenie, de la sine. Nici un popor nu se lasă să-i impui o limbă străină, dar oricare o folosește când vede că-i ajută ca să se înțeleagă. Vechii romani n-au naționalizat niciodată, și cu toate acestea au latinizat mai mult de jumătate din împărăția lor în așa măsură că până azi limba latină se vorbește pe o mare întindere a pământului, ca italiană, franceză, spaniolă, portugheză, română, și în forma ei tradițională mai bine de douăsprezece secole, după căderea Romei, a fost limba tuturor oamenilor culți și a științei în Europa apuseană, tocmai pentru că n-a exercitat nici o silă în această direcție. Ea ajunsese limba de înțelegere a tuturor. La fel se întâmplă și aiurea astăzi. Dacă se întâlnește în India răsăriteană, pe coasta olandeză, un englez care nu știe franzuzește, cu un francez care nu vorbește englezește, vorbesc împreună în ... malaeză. Aceasta e o limbă care s-a născut în legăturile dintre oamenii de diferite naționalități, anume ca să se înțeleagă, și care nu e vorbită de nici un popor malaez. În Austria, germana s-a dezvoltat treptat ca o asemenea limbă de legătură. Un ceh vorbea cu un polonez, un croat cu un ucrainean, un ungur cu un român, cel puțin cu cel bucovinean, nemțește. În afară de această recunoaștere de fapt, orice s-a făcut statornic pentru legiferarea ei nu era necesar și, prin urmare, a fost cel puțin de prisos.

Dar dreptul austriac al naționalităților avea marea lipsă că nu era în realitate decât un drept, înțeles cu totul individualist, al limbilor supușilor națiunii austriece. Fiecare ceh, polon, croat avea drept să-și învețe copiii în limba lui, ca autoritățile să-i rezolve pricinile așișderea, ca în parlament, deputat fiind, să i se îngăduie să vorbească în graiul de acasă și ca acele cuvântări să-i fie stenografiate și publicate: dar națiunea cehă, polonă, croată n-aveau nici un drept. Națiunea ca atare, ca organizare socială, nu era cunoscută dreptului public austriac. Aceasta însemna însă că națiunea ca

întreg n-avea nici un organ pentru propriile ei scopuri culturale: dacă trebuia să se facă ceva pe acest teren, nu se putea decât prin iniţiativa particulară sau prin mijlocirea statului. Oricât era asociaţionismul de răspândit mai ales de cehi, el îşi are însă limitele lui: contribuţiile lui benevole nu ajungeau pentru marile trebuinţe. Iar statul, când sunt la mijloc treburi culturale, e totdeauna o maşină stângace şi leneşă: ce lupte stârneşte câteodată arată istoria facultăţii italiene de drept şi a gimnaziului sloven din Cilli. Aici n-ar fi putut fi de folos decât recunoaşterea autonomiei naţionale. Dar ideea aceasta nu fusese concepută încă de nimeni, atunci când s-a născut dreptul naţionalităţilor austriece. Însăşi Elveţia n-a ajuns la aceasta decât acum şi pe drumul de ocol al constituţiei ei cantonale. Reprezentanţii autonomiei naţionale din Elveţia sunt cantoanele, în cea mai mare parte, unitar naţionale; unde cantonul e amestecat, luptele naţionale se ocolesc numai pentru că majoritatea ţine seamă de minoritate. Dar unele neajunsuri se vădesc şi aici, precum dovedeşte cererea locuitorilor francezi din Jura ca să fie despărţiţi de cantonul german Berna. Popoarele austriece căutară să ajungă la autonomia naţională pe aceleaşi cotite căi ca şi Elveţia, prin autonomia ţărilor coroanei, care trebuia să fie aşezată şi lărgită pe temelia în fiinţă. Deoarece însă cele mai multe aveau populaţie amestecată, aceasta ar fi dus la o deposedare naţională a minorităţii, ca în cazul Galiţiei cu ucrainenii. De aceea minorităţile naţionale fură împotrivă.

Atunci s-a ivit planul să se dea comunităţilor naţionale aceleaşi drepturi de grup precum le aveau încă de mult în Austria obştile religioase. Membrii fiecărei naţiuni aveau să fie trecuţi într-un registru naţional, să-şi aleagă o reprezentanţă naţională şi să aibă dreptul la organe executive proprii, la un buget propriu şi la statornicirea şi strângerea de dări în scopuri naţionale. Planul acesta a fost schiţat mai ales de social-democraţi, de Otto Bauer şi Karl Renner. Dacă s-ar fi îndeplinit, s-ar fi pus hotărâtor temelia unui Stat modern de naţionalităţi. Din toate acestea nu s-a făcut decât registrul naţional şi o lege electorală a naţionalităţilor pentru camera provincială, în două ţări, Moravia şi Bucovina.

Cu totul altfel stăteau lucrurile în Ungaria. Sub înrâurirea lui Eötvös, prin decada a şasea a veacului trecut, se hotărâse o largă lege a naţionalităţilor, care e drept că nu cunoştea vreo reprezentanţă corporativă a naţionalităţilor, dar cel puţin ţinea socoteală de trebuinţa dezvoltării naţionale pe bază individualistă. Această lege a naţionalităţilor s-a nesocotit cu totul mai târziu. Când deputatul Vaida-Voevod a făcut propunerea, pe la 1890, în camera ungară, să se aplice această lege, propunerea a fost respinsă! Singurul caz în istoria omenirii când o adunare legislativă nu desfiinţează o lege în fiinţă, ci opreşte punerea ei în aplicare. Pricina era că legea le trebuia şi mai departe, dar numai ca să arunce praf în ochii străinătăţii. Ar fi cu totul prea puţin să se spună numai că în Ungaria n-a fost nici o lege a naţionalităţilor: ce era acolo însemna o apăsare naţională cu mijloacele cele mai reprobabile şi în parte chiar criminale.

Trebuie dinainte mărturisit, însă, că ungurimea n-a fost niciodată nativistă şi exclusivistă. În ungurii de azi abia dacă mai curge vreun strop din sângele maghiarului care a străbătut odinioară Europa ucigând, pârjolind şi prădând. Ei nu s-au închis faţă de popoarele între care s-au aşezat şi, – încă de la început numai o slabă minoritate, – numai prin aceasta au scăpat de o desăvârşită asimilare. Ei au primit până în ultimul timp, cu braţe deschise, pe oricine se mărturisea de-ai lor; el putea fi sigur de cele mai mari înlesniri. Numai ceva nu putea ajunge, să fie primit în administraţia comitatului; ea s-a păstrat pentru Gentry şi închisă oricărui element străin. Numai că nu fiecare poate să facă treaba de renegat faţă de neamul său.

Munca pentru naţiune este în ochii intelectualului modern o trebuinţă sufletească, poate singurul fel de idealism pe care îl cunoaşte în sălbăticirea de astăzi. Iar ceea ce se petrecea în Ungaria nu trebuie măsurat cu vreo măsură apuseană, cu ceea ce punea, de pildă, la cale Germania împotriva mişcării naţionale din Posnania, Schleswigul de Nord şi Alsacia-Lorena. Nu era vorba numai de oprelişte de întruniri, desfiinţări de societăţi, de înţepături de ac şi de cârcote; chiar politica prusiană de colonizare şi expropriere era un joc de copii alături de cealaltă. Alegerile ungureşti au ajuns pe drept la o faimă mondială; când la milioane de alegători naţionali abia veneau doi, trei sau mai puţini aleşi, se poate zice că e un record de şurubărie electorală, ce s-a realizat cândva în Europa (alegerile din parlamentul irlandez din secolul XVIII nu se pot asemăna lor, deoarece acolo irlandezii, catolici fiind, n-aveau drept de vot). Şi, cu toate acestea, ele nu erau chiar cel mai mare rău. Răul cel mai mare era ideea josnică, a barbarului primitiv, că de mişcarea naţională te poţi apropia cu codul penal.

Cu orice prilej se mobiliza procurorul, la fiecare vorbă liberă se deschidea temniţa pe mai mulţi ani. Popa slovac Hlinka a fost osândit la doi ani de închisoare pentru că zisese că ţăranii slovaci (care nu ştiau ungureşte) stau în faţa tribunalelor ungureşti (unde se vorbeşte numai ungureşte) ca viţelul la poarta nouă. Apoi veneau la rând prigonirile neîntrerupte împotriva presei. Câteodată se pornea acţiune sistematic după fiecare număr şi juraţii delegaţi din ţinuturile ungureşti osândeau pe fiecare membru din redacţie, unul după altul, la mai mulţi ani de închisoare, până când gazeta înceta din lipsă de colaboratori sau din pricina cheltuielilor de judecată. La o asemenea prietenoasă dezlegare a chestiunii naţionalităţilor se gândea contele Tisa, când, cu puţin înaintea sfârşitului, primea o delegaţie sârbo-croată cu vorbele: am să vă zdrobesc! Delegaţia îi întoarse liniştit spatele şi se duse acasă. După câteva luni, când nu mai încăpea nici o îndoială că totul era pierdut, marele om de stat binevoi să se ducă el însuşi în Bosnia ca să trateze alipirea ei la Ungaria. El fu primit cu o zdrobitoare luare în râs. Şi, peste puţin, zdrobitorul zăcea cu ţeasta zdrobită, zdrobit de data aceasta însă de Ungaria.

O organizaţie de stat de acest fel negreşit că nu putea răspunde faţă de naţiunile lui decât numai foarte nemulţumitor problemelor culturale ale unui stat modern. Tot învăţământul de stat era cu desăvârşire unguresc, de la şcoala primară până la universitate, şi servea cu mult mai mult maghiarizării decât învăţăturii. Căci învăţământul primar era, cum se înţelege de la sine, foarte nepedagogic, aproape fără valoare: un copil nu poate să înveţe cu folos decât în limba părintească. Şi în şcolile medii şi în învăţământul superior rezultatele muncii culturale milenare ungureşti se împărtăşeau în limba ungară. Trebuie să se sublinieze aici apăsat că însăşi limba ungară ca atare şi însemna o nesăbuită pretenţie. Ea e un idiom asiatic, uralo-altaic, ca turca şi finlandeza, foarte greu de învăţat de europeni. Din pricina puţinei răspândiri nu foloseşte mai la nimic şi ca formă de turnat valori spirituale e tocmai opusul indispensabilului. Un popor mititel, ca ungurii, care a stat multe veacuri sub stăpânire turcească şi afară de aceasta şi-a risipit cele mai bune puteri în luptele feudale, n-ar fi fost în stare, chiar peste măsură de bine înzestrate fiind, să împlinească mai mult. Dar înzestrarea aceasta lipsea cu totul. În artă, ştiinţă, literatură abia dacă există vreo operă pe care n-ai putea-o liniştit lăsa deoparte, fără să se deschidă un gol, şi a cărei cunoaştere ar face necesar să se înveţe limba maghiară, mai ales dacă se scoate tot ceea ce au dat sârbii, croaţii, slovacii, românii, germanii şi evreii maghiarizaţi. Până şi vestita lor muzică le-a fost făcută ungurilor de ţigani.

Justiţia şi administraţia nu stăteau mult mai strașnic. Declaraţia ţăranului, care nu pricepea o iotă ungureşte, se trecea într-un proces verbal pe care îl iscălea orbeşte: ceea ce trecea în procesul verbal atârna de funcţionarul care-l ticluia. La dezbaterea verbală părţile necunoscătoare de ungară luau parte la ceea ce se spunea ca muţii; părţi şi martori erau ascultaţi prin tălmaci. Un martor ocular mi-a povestit cum o împricinată şi-a zugrăvit starea deznădăjduită, în cuvinte mişcătoare, într-o lungă vorbire ucraineană: tălmaciul ungur, un domn subţire din Gentry, a redat totul în câteva propoziţii plictisite. Aşa se înfăţişa în traducere unguresc vestita mijlocire a procedurii, asupra căreia cu drept cuvânt juriştii moderni pun cel mai mare preţ. Toate citaţiile erau în ungureşte: ţăranul trebuia de fiecare dată să plătească cuiva, care să-i spună ce se cere de la el. Câte soroace şi zile de drum s-au pierdut aşa, nu se poate socoti. Dacă se mai adaugă şi părtinirea ţării, stingherealа oamenilor şi slăbiciunea pentru mită a funcţionarilor, tabloul numai îmbucurător nu-i.

Şi toate acestea stăteau în cea mai strigătoare contrazicere cu legea naţionalităţilor, mereu în fiinţă. La urmă se ajunse la starea ca Statul ungar să piardă, într-o mare parte din populaţie, orice sprijin: 48 % stăteau duşmăneşte în faţa a 52 %. Pe vremea pornirilor de neatârnare, de după 1860, îndărătul ungurilor se mai afla încă o mare parte din naţionalităţi; acum nici nu se mai putea vorbi despre un lucru dus pentru totdeauna. Simpatia europeană se risipi treptat când se descoperi de ce esenţă era „libertatea" pentru care se aprindeau entuziasmele odinioară. Statul ungar aducea cu o piramidă aşezată pe vârf: la cea mai uşoară clătinare trebuia să se răstoarne. Nu era nevoie decât de introducerea votului universal şi a unei legi care să chezăşuiască alegeri libere, cu ajutorul comitetelor electorale, unde naţionalităţile să fie înfăţişate în măsura numărului membrilor lor în cercul electoral. Ceva asemănător a şi fost plănuit de arhiducele Francisc Ferdinand, Franz Iosif urmărea şi el acelaşi lucru, când a chemat la putere aşa-zisul minister al trabanţilor, cu generalul Fejervay în frunte: dar în clipa hotărâtoare i-a lipsit curajul. Mulţi unguri au adulmecat primejdia şi au încercat, sub conducerea lui Iaszi o explicaţie cu naţionalităţile, dar oligarhia maghiară s-a priceput s-o înăbuşe.

Se cuvine să se spună toate acestea şi să răspundă, căci sunt şi astăzi foarte actuale. Cu ochii umezi de lacrimi colindă toată Europa groful Appony, unul din cei mai lipsiţi de scrupule reprezentanţi ai acestei lipsite de scrupule politici a naţionalităţilor, împreună cu câţiva de-o seamă cu el, şi are cutezanţa să cerşească dreptate pentru Ungaria. Dreptatea ar însemna lăsarea în mâna lor încă o dată a câtorva popoare, în schimbul a tot felul de făgăduieli de bună purtare. Şi se mai găsesc oameni care să-i creadă! De aceea nu se cade să se lase uitării în ce chip şi-au ţinut ungurii legămintele cu care au hrănit până la 1867 naţionalităţile şi au momit lumea. Fiecare trebuie să se ferească să mai dea crezământ unui mincinos dovedit. Ungurii şi-au păstrat toate teritoriile, locuite de o populaţie maghiară neamestecată, dar nu mai pot pretinde teritorii, locuite de alte naţiuni, chiar dacă prin aceasta ar fi să cadă altor state, mici insule etnografice proprii.

Dacă însă, deşi soarta naţionalităţilor era mult mai bună în Austria, problema naţională ridică şi acolo ameninţătoare valuri, de vină era mai ales atitudinea germanilor. Ea era de o neghiobie într-adevăr îngrozitoare. În cei doi ani petrecuţi de mine în Elveţia, m-am întrebat deseori dacă această ţară s-ar putea menţine 14 zile atunci când înzestrarea politică a elveţienilor germani ar fi la înălţimea celei a austriecilor germani. Ciudat e că dincoace treaba a mers. În 1848, în parlamentul din Viena şi Kremsier deputaţii germani mai arătau oarecare pricepere faţă de chestiunile naţionale şi vedeau trebuinţa unei dezlegări paşnice. În perioada următoare absolutistă se făcură, datorită măsurilor de germanizare, înspăimântătoare greşeli, dar nu de germani, ci de guvern. Când apoi, în statul constituţional, germanii veniră la cârmă, ei fură destul de nechibzuiţi ca să continue politica de germanizare a guvernului. Cu toate acestea, unei părţi dintre ei nu i-a lipsit buna dispoziţie către o înţelegere cu cehii şi, în mijlocul micimii de suflet faţă de mişcările liberale denaţionale, o oarecare lărgime de vederi, putere şi hotărâre, care au folosit Austriei decenii întregi. Trecuţi în opoziţie sub guvernul Taaffe, ei se înfundă tot mai mult în furia lor naţională şi se leapădă cu desăvârşire de tendinţele liberale; oameni de altminteri serioşi, culţi, bine crescuţi, care ştiau să-şi dezvolte neîndemânaticul punct de vedere în foarte îndemânatice cuvântări, oamenii aceştia fură înlăturaţi cu vremea de strigătorii de bâlci dintre cei din urmă subalterni, a căror pricepere nu trecea peste frazele naţionale, sentiment pur neîncărcat de nici o idee. În cele din urmă, conducerea poporului german ajunse pe mâna unui Karl Hermann Wolf, student ratat, în veşnică lipsă de bani, primind subvenţii pentru ziarul lui de la cartelul de zahăr, lucru dovedit în faţa judecăţii. Era destul să i se arate o bucăţică de zahăr, ca să fie apucat de o adevărată turbare, când îşi ieşea din fire şi ameninţa cu palme, pe care de altfel nu le da. Se poate închipui cât a contribuit un asemenea conducător al poporului german la creşterea vazei sale.

Situaţia germanilor în Austria n-a fost niciodată statornicită juridic, ci se rezema pe dezvoltarea istorică. Ei aveau majoritatea relativă, căci erau mai numeroşi decât orice alt popor al Monarhiei luat aparte; erau mai înaintaţi economic, pentru că aproape toată industria şi o bună parte din comerţ se găseau în mâna lor; întrecea de multă vreme în cultură pe slavi, şi pentru că stăteau în legătură cu germanii din imperiu şi se găseau mai în drumul înrâuririi apusene sau că aveau o şcoală mai veche şi mai rodnică; au dat statului pe cei mai mulţi funcţionari, îndeosebi în ministere şi în instanţele înalte de justiţie din Viena; şi, la urma urmei, stăpâneau Viena aceasta germană, cu a cărei covârşitoare trecere ar fi putut să dea întregii Austrii o vădită pecete germană.

Dar toate aceste avantaje erau de felul celor menite să dispară. Tocmai superioritatea economică şi culturală a germanilor, câştigată în atâtea veacuri, a avut mai largă parte la aceasta. Căci slavii mai înapoiaţi se înmulţeau mai repede. Şi chiar dacă la număr proporţia nu s-a schimbat prea mult, social însă da, căci sporul avea loc la slavi, ca pretutindeni, dintre straturile mai rămase îndărăt economic şi cultural, iar acest spor se scurgea în chip de muncitori şi slugi, către ţinuturile de limbă germană. Aceasta s-a întâmplat cu deosebire în Boemia, unde marea proprietate, inalienabilă în uriaşă măsură, în partea cehă, de la războiul de 30 de ani, aparţinea înaltei nobilimi şi nu dădea locuri de muncă prisosului populaţiei. Singura scăpare a fost acolo emigrarea către ţinuturile industriale germane. Muncitorii de pământ din industrie sau mine, slavi, cu un trai mult mai modest decât al lucrătorului german, putură uşor, prin cerere de salarii mai mici, să-l înlocuiască. Negreşit că un mijloc împotrivă ar fi fost, pur şi simplu: să fie păstrat lucrătorul german prin salarii mai mari. Dar tocmai aceasta nu se îndemnară s-o facă întreprinzătorii germani, ci se mulţumiră cu braţele de muncă

mai ieftine, iar simțul lor german și-l împăcară abonând „Die Ostdeutsche Rundschau", organul d-lui Karl Hermann Wolf și câtva timp și al cartelului de zahăr: costa mai puțin și le făcea aceeași treabă. Așa s-a mutat necontenit hotarul limbii în paguba germanilor. Unde însă se găseau lucrători cehi, limba cehă ajunsese limbă a țării; aceasta aducea școli cehe și funcționari cehi la judecătorii și alte autorități. La fel erau împrejurările în Stiria și Carentia față de sloveni, și în Tirol, față de italieni. În a doua jumătate a secolului XIX slavii trecură economic și cultural înaintea germanilor, și mai ales cehii. Acum ei erau în stare să dea Statului și funcționari în mai mare număr. Pe când germanul, cu conștiința de sine căpătată la Sedan și Gravelotte și în parte chiar la Koniggrätz, nu voia să audă de învățarea unei limbi slave, fiecare funcționar slav știa, firește, pe lângă limba părintească, și nemțește, și putea fi folosit nu numai în provincia sa, dar și în una de limbă germană, și pe deasupra și în ministere și la înaltele curți de judecată din Viena, unde era indispensabil de când actele în limba slavă se înmulțeau. Astfel s-a degermanizat și o parte a funcționărimii.

Dacă germanii ar fi avut între ei oameni de stat de mare stil, ei s-ar fi împăcat fără murmur cu această stare. Evoluția era inevitabilă, întemeiată pe legi naturale: nu avea nici un rost să i te pui împotrivă. Ea era însă, din punctul de vedere austriac, îmbucurătoare, pentru că avântul popoarelor slave însemna în același timp avântul Austriei. Ca buni austrieci, germanii Austriei ar fi trebuit nu să-i pună piedică, ci să-i ajute. Ei și-au pierdut supremația rezemată numai pe tradiția istorică, dar ar fi dobândit un mai larg cerc de acțiune! Mulțumită bogăției lor de capital, ei ar fi putut să ia parte la activitatea economică a Austriei întregi. Ei ar fi putut să urmărească cu interes năzuințele culturale ale popoarelor austriece, să se amestece în ele ca învățători și maeștri, să le facă cunoscute în gazete și reviste. Un poet, artist, savant ceh, polon, croat, ar fi fost sărbătorit nu ca ceh, polon sau croat, ci ca austriac, a cărui faimă s-ar fi răsfrânt asupra întregii Austrii, nu numai asupra propriului neam. Deoarece vorbeau limba unui popor de 70 milioane, care treptat a ajuns o limbă mondială, lesne le-ar fi fost cu putință să aducă la cunoștință întregii lumi ceea ce se lucra în cele 8 limbi austriece. Ce n-ar fi putut să facă, precum am mai arătat, Viena, în această direcție! Și toate ar fi fost spre folosul comunității, fără să fie câtuși de puțin în paguba germanilor, care și-ar fi avut dimpotrivă și ei partea.

Până la a doua jumătate a secolului XIX, germanii nu erau lipsiți de o presimțire a acestui rost. Se găseau mulți care se simțeau boemi sau moravi și își priveau în cehi, boemi sau moravi, frații, și în pământul boem sau morav, patria comună. Erau poeți germani ieșiți din Boemia, ca Meisnner și Ebert, care preamăreau în poeziile lor trecutul falnic. Dar mai târziu curentul acesta, din care s-a inspirat marea poetă moravă Ebner-Eschenbach, a înflorit până în secolul XX ca cea din urmă a lui înfățișare. Acest punct de vedere a fost îmbrățișat după 1890 de revista săptămânală „Die Zeit", scoasă de doi evrei, profesorul Singer și doctorul Kanner, și de un scriitor, pe atunci aproape de evrei, Herman-Bahr. Ea n-a găsit între germani nici sprijin, nici înțelegere.

Cine vrea să prieceapă atitudinea germanilor din Austria, în ultimii 50 de ani, trebuie să țină seama că de la întemeierea imperiului german ei nu se mai priveau ca austrieci, ci ca fiii lui, ținuți departe de patria lor prin zădarnicii stâlpi galben-negri. Ei aveau să se îngrijească nu de interese austriece, ci germane. Austriecii negermani nu erau pentru ei decât străini, oameni față de care nu ai nici o îndatorire, și în cel mai bun caz cu totul indiferenți. Atât nu le era însă destul. Cine a observat pe germani, de când biruințele de la 1870–1871 li s-au urcat la cap, știe că ei pur și simplu nu înțeleg relațiile prietenești cu națiunile străine cu care vin în legătură. În mulții ani pe care i-am trăit între germani nu știu să fi auzit un singur cuvânt bun despre vreun alt popor, afară poate de turci: starea sufletească adâncă era de ură și de dispreț. Germania s-a minunat în timpul războiului că până și neutrii aproape fără excepție au fost de partea potrivnicilor ei, când ecoul nu-i răspundea altceva decât ceea ce singură strigase în pădure. Și germanii austrieci nu se deosebeau cu mult în aceasta de germanii din imperiu. Din multele națiuni austriece nu era una cu care ar fi stat bine. Când se aseamănă Austria cu Elveția nu trebuie să se sară lucrul de căpetenie. E drept că atât într-o țară cât și în cealaltă, germanii au dat tonul; dar elvețianul german vedea în elvețianul francez și italian, cu toate numeroasele nepotriviri, tot pe elvețian, pe când austriacul german se uita la austriacul ceh, polon, român, croat, sârb, sloven, ca la un dușman. Kleinwächter zugrăvește împrejurările din Praga. Odinioară, numărul germanilor era însemnat și ei aveau, mulțumită averii și culturii lor, o mare trecere. Fiind foarte liberali în vederile politice, atrăseseră de partea lor și numeroasa evreime din

Praga. Cu timpul dispărură prin cehizare şi numai evreii rămaseră credincioşi germanilor. De câte ori era nevoie de evrei la alegeri sau în chestiunea menţinerii aşezămintelor germane, a teatrului de pildă, erau căutaţi; încolo, li se dădea cu piciorul. Oricum, de mult evreii nu se mai numărau între germani, cu toate că din obişnuinţă ei li se ţineau pe urme. Germanii mai erau înfăţişaţi la Praga de vreo mie de suflete, care alcătuiau o lume aparte. Nu aveau legături decât între ei, între ei se căsătoreau, vorbeau între ei numai nemţeşte, şi mulţi abia dacă o rupeau în limba cehă, numai atât cât să se înţeleagă cu servitoarea sau cu portarul casei, cehi, nu luau deloc parte la foarte vioaia viaţă intelectuală a cehilor, şi Kleinwächter o spune anume că a fost oprit să calce în teatrul ceh din Praga sub pedeapsa excluderii din societatea germană. Cum stăteau lucrurile în Praga, aşa stăteau pretutindeni unde locuiau austrieci germani cu austriecii de alt neam, deşi nicăieri aşa de aprig. Nu e într-adevăr lesne să se spună ce urmăreau politiceşte germanii în Austria. Ei se simţeau ameninţaţi, apăsaţi, prigoniţi. Deoarece până la urmă situaţia lor a fost precumpănitoare, plângerile de urmărire şi silnicie erau pur şi simplu ridicole: nu mi se pare alt cuvânt mai potrivit. Negreşit că la unele autorităţi autonome şi altminteri în viaţa publică, unde ei erau în minoritate, se izbeau de anumite neajunsuri, dar aceasta se întâlneşte oriunde două neamuri îşi stau duşmane faţă în faţă; germanii nu le rămâneau datori celorlalţi, acolo unde ei aveau majoritate, de pildă în Viena. Ajunge să amintim câte necazuri i s-au făcut aici bietei şcoli primare cehe, ţinute cu banii particularilor. Că germanii erau ameninţaţi în stăpânirea lor în Austria, e indiscutabil. Dar împotriva unor asemenea dizlocări demografice şi economice nu şi-a găsit încă leacul. Nu se putea doar împiedica libera circulaţie în Austria a lucrătorului ceh. Şi, chiar dacă asemenea glumă ar fi fost cu putinţă, cel dintâi să n-o sufere ar fi fost tocmai germanii, deoarece industria lor nu s-ar fi putut menţine fără muncitorimea cehă ieftină. În realitate, ei se simţeau urmăriţi şi apăsaţi numai pentru că vedeau cum încet, încet le scăpau privilegiile cu care erau înzestraţi de secole. Aceasta nu era firească nici prigonire, nici asuprire, ci o neapărată cerere a timpului, căci un stat modern nu poate să fiinţeze cu caste privilegiate. O situaţie favorizată într-un stat, astăzi, trebuie să fie meritată, şi anume prin superioritatea înzestrării politice, adică tocmai prin aceea ce germanului îi lipseşte nu numai în Austria.

Dorinţa celei mai mari părţi a germanilor se îndrepta către o unire cu aşa-zişii fraţi de un sânge, din imperiul german. Dezlegarea ar fi fost foarte simplă, dacă ar fi ştiut cum să o săvârşească. A încorpora Austro-Ungaria sau numai Austria, aşa cum se află, Germaniei, încât împăratul german să poruncească polonilor, românilor, sârbilor austrieci şi Parlamentul german să le facă legi, era un gând cum poate că în timpul războiului l-a avut creierul scos din ţâţâni de îngâmfare al vreunui Ludendorff, dar pe care nici un om cu minte nu l-a gândit până la capăt, înaintea războiului. Rămânea încă să se desfacă din Austria părţile germane şi să se alipească Germaniei. Despre aceasta e drept că s-a vorbit de mulţi, dar, afară de ideologi, de nimeni serios. Austriecii germani ar fi părăsit astfel uriaşul cerc de influenţă avut în Austria, iar Germania ar fi pierdut toate forţele slavilor, ungurilor şi românilor, pe care cu ajutorul Dinastiei şi al germanilor austrieci, prin alianţa austro-germană, le sechestrase pentru sine. Afară de aceasta, în Germania nu voia nimeni să aibă pe austriecii germani. Întâi era teama sporirii numărului catolicilor şi apoi: germanii iubeau şi pe germanii austrieci tot aşa de puţin ca pe oricine altul, afară de turci. Cu toate că germanul austriac e în multe direcţii, îndeosebi artistic, mai dăruit şi mai plăcut în viaţa de toate zilele decât germanul nordic, el a fost privit de sus şi la toate încercările de apropiere, respins hotărât cu aceeaşi îndătinată drăgălăşie.

Politica reală propriu-zisă a germanilor din Austria avea, cu toate acestea, alt obiectiv. Ei şi-ar fi însuşit bucuroşi aceeaşi situaţie în Austria pe care o aveau ungurii în cealaltă jumătate a imperiului. Numai ceva le-a scăpat din vedere, că situaţia din Austria era şi mai puţin potrivită pentru o atare lovitură decât era în Ungaria.

Înainte de orice, ungurii alcătuiau oricum 48 % din populaţie, iar germanii abia o treime. Apoi, ungurii aveau pentru stăpânirea lor un puternic sprijin în comitate, care erau cu totul în mâinile Gentry-ului şi conduceau vestitele alegeri ungureşti; nici urmă de aşa ceva în Austria. În Austria, cu tot dreptul electoral jalnic, exista o Cameră peste care nu putea trece nici un guvern, iar în Ungaria numai o Cameră de clasă, spoită puţin, din care naţionalităţile erau aproape înlăturate! Ungurii se pricepeau să-şi câştige pe evreii risipiţi în toată ţara şi să şi-i pună în slujbă, pe când germanii şi i-au îndepărtat pretutindeni cu antisemitismul lor. Popoarele austriece erau îndeobşte mult mai înaintate

decât cele ungureşti şi ar fi pus, în faţa unor ticăloşii care în Ungaria erau la ordinea zilei, o împotrivire mult mai dârză şi la urmă irezistibilă. Şi, în sfârşit, în asemenea lucruri e nevoie şi de om. Ungurul e un stăpân de sclavi înnăscut, şi crescut printr-o măreaţă muncă de asuprire, vreme de secole; germanul, când vrea să facă pe stăpânul, e grosolan, greoi, stângaci, dar în arta subţire a îmblânzirii robilor, cu totul nepregătit.

De aceea, mijloacele cu care se urmărea acest scop erau din cele mai nenorocite. În esenţă, ele constau în a face după putinţă cât mai neplăcut traiul popoarelor austriece. Căci, dacă germanii din Austria nu erau în stare să asuprească pe celelalte naţionalităţi, nu se poate zice că le lipsea şi gustul s-o facă. Gândul care stăpânea pe german în Austria se putea cuprinde în aceste patru cuvinte: germanul e în primejdie. N-a existat în lume mai gingaş porţelan decât a fost acest neam german: oricât l-ai fi apucat de cu fereală, tot în primejdie era. Era în primejdie în orice clasă paralelă a unui gimnaziu dintr-un ţinut cu mai multe limbi, în orice judecătorie cercuală sau loc în minister care nu se dădea unui german, în orice steag cu culorile naţionale: funcţionărimea austriacă, şi trebuie să recunoaştem, şi aceea de origine germană, care stătea nepărtinitoare în faţa acestei batracomiomachii, fu zvârlită de colo, colo, ca de suflarea unui uragan. Orice răutate aruncată cuiva de altă naţionalitate decât germană era preţuită ca un eroism. Ca atare a fost sărbătorit şi atentatul copilăresc al studenţilor de la Innsbruck şi distrugerea vandalică a facultăţii italiene din Wilten, ale căror urmări tragice se întind până la războiul mondial: o vorbă de osândă nu s-a auzit. Multă vreme a fost în Viena o şcoală particulară cu limbă de învăţământ cehă, care nu putea fi închisă pentru că corespundea în totul dispoziţiilor legii. Căutarea de tot felul de chichiţe n-a lipsit. Deoarece cu toate acestea şcoala se dezvolta foarte mulţumitor, s-a constatat deodată, cu puţin înaintea războiului, că localul e mai prejos de cerinţele igienice. Conducătorii căutară alte clădiri, dar nici una nu-i părea primăriei destul de bună pentru copiii cehi. Să nu se spună că, dacă ar fi fost ceilalţi la cârmă, s-ar fi purtat mai breaz. Cehii nu puteau avea doar sarcina menţinerii Austriei. Pretenţia pe care o aveau ceilalţi, trebuiau să şi-o îndreptăţească prin desfăşurarea darurilor politice, şi s-au osândit pentru că nu au făcut-o.

Această atmosferă a ţinut – lucru de necrezut – şi în timpul războiului, ba încă faţă de refugiaţii galiţieni şi italieni, când germanilor, al căror pământ rămăsese cu totul adăpostit de pustiiri, ar fi trebuit să le vină în minte că datorează poate ceva celor care plătiseră cu tot ce aveau pentru Austria întreagă. În loc de aceasta căpătară lovituri de picioare, nu din partea guvernului, care făcea pentru ei ce putea, ci din partea populaţiei: am văzut-o cu ochii mei. O pildă faimoasă a dat Universitatea. Facultatea de medicină hotărâse, cu un an înaintea izbucnirii războiului, să nu primească, precum părea, din lipsă de locuri, studenţi din provinciile care aveau propria lor facultate de medicină; dacă hotărârea se mai îndrepta şi împotriva altcuiva, decât a Galiţiei, nu am putut dovedi. Nici vorbă că o asemenea hotărâre nu era chiar atât de isteaţă politic: dacă ar fi avut ochi de văzut, şi-ar fi dat seama ce vrea să zică pentru ideea de stat un aşezământ de cultură, cum, cel puţin, ar fi trebuit să fie o Universitate. Dar cât despre nelegală, ea era cu totul: nici o lege nu dădea Universităţii dreptul să respingă de la primire cetăţeni austrieci care împlineau toate cerinţele legale. Dar Universitatea din Viena era destul de puternică să-şi impună voinţa chiar împotriva ministerului educaţiei, căruia lucrul îi era îndeajuns de neplăcut. Nemaiauzit e însă că hotărârea a fost aplicată şi în timpul războiului faţă de refugiaţi. Eu însumi am avut prilejul să-mi pun cuvântul pentru fiica unei doamne fugite din Galiţia, care-şi găsise o slujbă în Viena şi se aşezase acolo. Decanul de-atunci, profesorul Schattenfroh, un domn care fără nici cel mai modest merit ştiinţific ajunsese prin Dumnezeu ştie ce protecţie profesor ordinar al odinioară vestitei Facultăţi de medicină, rămase nezguduit: doamna, care locuia în Viena, trebuia, cu mijloacele ei puţine, să-şi trimită fata la Cracovia sau Lemberg.

Un singur partid german avea ceva ce aducea a program, dacă se poate zice program la ceva cu desăvârşire inutilizabil în practică: acela al lui Karl Hermann Wolf. Fără îndoială că nu ieşise din capul lui, ci din programul de la Linz, pe care îl lucraseră pe la 1880 doi oameni politici naţionali germani, trecuţi mai târziu la partidul social democrat, Victor Adler (*horribile dictu*, un evreu) şi Engelbert Pernestorfer, pentru conducătorul de atunci al naţionalilor germani, Georg Ritter von Schönerer, şi aceasta după ce căzuse în uitare, aşa că domnul Wolf l-a putut da drept propriul său program. În esenţă, el consta în aceea că el încerca să asigure germanilor o situaţie predomnitoare prin îndepărtarea din Cameră a deputaţilor galiţieni şi dalmaţieni şi prin acordarea în acelaşi timp a unei

largi autonomii celor două provincii: numai în chestiuni care priveau întreaga jumătate austriacă a imperiului trebuiau să fie chemaţi şi ei. Cum urma să fie înfăptuit acest punct, nu se spunea. Galiţienii, poloni şi ucraineni, nici nu voiau să audă de aşa ceva, căci nu voiau să-şi vândă participarea în parlamentul austriac pe blidul de linte al autonomiei. Mult nici nu ar fi ajutat, când cehii ajungeau aproape în număr de populaţie pe germani şi lângă ei se înşirau slavii de sud şi italienii, social democraţii şi chiar mulţi clericali, afară de atâţia oameni politici germani chibzuiţi şi cu simţul dreptăţii. Era vorba de o stăpânire cu sabia, care n-ar fi fost de mai lungă durată decât sunt de obicei stăpânirile cu sabia. Restul acestui program politic era urzit din cea mai seacă frazeologie şovinistă, dintr-o trâncăneală cu „neamul nobil al germanilor" şi lovire în celelalte popoare negermane ale Austriei, mai ales în evrei. Dar nu merită să ne ocupăm mai de aproape de el. Tot ceea ce omul acesta de stat a putut să facă pentru risipirea Austriei, a făcut-o cu nădejde. Abia în timpul războiului părea că se apropie împlinirea dorinţelor germane. Ca şi în Germania, corpul ofiţerilor a ajuns şi în Austria puterea politică hotărâtoare. E drept că acest corp era de mult împănat cu elemente iugoslave, ungare, poloneze şi chiar cehe şi ucrainene, dar spiritul lui era german-austriac şi prindea pe oricine se alipea. La începutul războiului starea sufletească, chiar şi în populaţia negermană, nu era deloc neprielnică: psihoza războiului cuprinsese pe toţi, şi pe cehi, şi dacă s-ar fi folosit ceasul cel bun poate că s-ar fi ajuns la o împăcare a popoarelor austriece şi la o clădire a Austriei pe noi temelii. Dar în Austria era la cârmă contele Stürgk, un escroc politic de cea mai rea speţă, care se strecurase în favoarea bătrânului împărat cu tot soiul de meşteşuguri, în aşa măsură că nu mai putea fi răsturnat. El suspendă simplu constituţia, prin neconvocarea Parlamentului, ca să-şi îngrijească de necuratele lui afaceri politice, un act care apare din punctul de vedere al codului penal austriac drept o crimă de înaltă trădare, ce se poate pedepsi cu moartea. În Ungaria, gospodărea groful Tisa cum îi poftea inima: nici gând de vreo concesie naţionalităţilor, iar şovinismul maghiar îmbătat de-a binelea.

Războiul îşi arăta tot mai mult adevărata faţă, ca o luptă în care popoarele austriece trebuiau să-şi verse sângele pentru o cauză ce nu era a lor şi mai degrabă împotriva propriilor interese. Iugoslavii, care cei dintâi ar fi putut fi câştigaţi pentru Austria, fură întărâtaţi la maximum de politica ungurească a naţionalităţilor şi li se mai ceru şi să lupte împotriva fraţilor lor din Serbia. Ucrainenii se aflau în parte de mult sub influenţă rusă. Polonii, puşi să aleagă între Germania şi Rusia, se luptară, mulţumită neghioabei politici poloneze germane, de multe ori de partea Rusiei. Cehii, cei mai conştienţi între popoarele slave, înţeleseră cel mai puţin de ce într-un război, care, după înţeleapta declaraţie a cancelarului german, era sortit să fie o luptă hotărâtoare între germani şi slavi, rostul lor era numaidecât de partea germană. Astfel spiritul de la început a zburat, şi în armată a prins sămânţa distrugerii. Negreşit că a fost mult spionaj, trădare şi dezertare pe faţă, şi teama de spioni şi goana după trădători era mai întemeiată acum decât alteori. Felul însă cum s-a reacţionat în Austria şi Ungaria a depăşit orice măsură, care s-ar fi putut îngădui cu încuviinţarea tuturor împrejurărilor uşurătoare. A fost o turbare smintită împotriva propriei populaţii. Lipsesc datele statistice despre toate aşa-zisele execuţii, care nu erau în adevăr execuţii, ci omoruri în gloată, în care nu s-a întrebat câtuşi de puţin despre vină şi nevină. Numai despre osândirile la moarte ale tribunalelor militare există câteva publicate de guvernul austro-german după încheierea războiului, dar tribunalele militare, arbitrar, aşa cum au procedat, nu erau chiar cel mai mare rău, când de cele mai multe ori s-a lucrat fără nici o formalitate judecătorească sau sentinţă pronunţată. La aceasta să se adauge osândele până la 20 de ani de muncă silnică, trimiterea fără temei la puşcărie sau în taberele de internaţi în cele mai neomenoase împrejurări. Toate josniciile de care au fost învinuiţi germanii în teritoriile ocupate, în Austria s-au săvârşit sub răspunderea comandamentului oştirii, împotriva cetăţenilor austrieci. Atunci i s-a smuls Austriei, după adânca mea convingere, cea din urmă putinţă de viaţă. Spiritul care s-a născut sub înrâurirea acestor fapte în ţările coroanei, şi mai ales în Boemia, era de-a dreptul tragic.

În cursul întregului război comandamentul stătea în legătură strânsă cu politicienii germani, între care cel mai cu trecere era cel mai şovinist, K.H. Wolf, precum şi cu militarii şi cu oamenii politici germani imperiali. Îmbătaţi de nenumăratele veşti de biruinţă care, după cum se ştie, nu aveau fiinţă, generalii în unire cu conducătorii poporului german au urzit planuri peste planuri de reorganizare a Austro-Ungariei, nu numai a Austriei. Despre aceste lucruri am aflat şi eu ceva din a doua sau a treia mână. Kleinwächter pare să fi văzut însuşi multe şi povesteşte cele văzute. Îi dau

cuvântul lui: „Cu numele de apărarea intereselor militare – de altfel toate în război stăteau în legătură cu interese militare – comandamentul armatei îndreptă guvernului cele mai fantastice propuneri. Aşa s-a schiţat un program întreg de învăţământ, a cărui punere în aplicare s-a cerut. În frunte sta pregătirea ostăşească a tinerimii. Ofiţerii aveau să funcţioneze ca profesori. Tot ceea ce amintea vreo mişcare liberă a spiritului trebuia îndepărtat din şcoală. La universităţi aveau să predea ofiţeri de stat major specialităţi militare. Dacă, de pildă, un candidat la un examen de drept nu ar fi trecut specialităţile militare, el urma să fie respins, oricât de bune note ar fi avut în ramura lui. La hotare aveau să se exproprieze fâşii de teritoriu – planurile de ordonanţe erau gata – şi, colonizate acolo, trupe, în felul vechilor fruntarii militare. Trebuiau să se ridice întărituri şi în acest fel imperiul să fie mereu în stare de apărare împotriva atacurilor".

Acestea alcătuiesc două probe despre până unde se poate întinde un militarism fără frâu. Viitorul însemna o Europă Centrală despărţită de cealaltă omenire printr-un gard de sârmă ghimpată înţesat de tunuri. Când am aflat despre aceste planuri, am ajuns la convingerea că, dacă toate s-ar realiza, nu ne-ar mai fi rămas decât să ne facem harakiri căci, pentru a se împiedica scăderea materialului omenesc, se intenţiona oprirea emigrării.

Printre cei care grăbeau împlinirea noii aşezări a statului, era şi un mare număr de deputaţi germani. Am înaintea mea un exemplar din *Cererile Austriei germane pentru noua aşezare de după război*. Cuprinsul programului se rezema pe un principiu introductiv, care dă de gol toată rătăcirea din conducerea poporului german: „Astăzi avem siguranţa că vom duce la un sfârşit de biruinţă uriaşul război împotriva unei lumi întregi de duşmani".

Cele mai de seamă cereri sunt: „alianţa strânsă cu imperiul german; crearea unui imperiu al Austriei, care trebuia guvernată în viitor conştient german; făurirea unui majorităţi germane bine închegate în adunarea poporului, prin desprinderea din parlament a deputaţilor Galiţiei, Bucovinei şi Dalmaţiei; legarea trainică a ţărilor Sudeţilor, Alpilor şi ţărmului (!) într-un ţinut administrativ unitar; introducerea în Galiţia, Bucovina şi Dalmaţia a unei administraţii militare; în ţinuturile cu rost aparte, datoria deopotrivă a autorităţilor să primească cererile şi să dea hotărârile în nemţeşte; impunerea limbii germane în tot teritoriul administrativ ca limbă de Stat; oprirea înfiinţării de noi şcoli medii sau superioare negermane; reglarea relaţiilor dintre germani şi alte popoare ale Austriei cu apărarea statornică a situaţiei conducătoare şi culturale a germanilor; examinarea raportului juridic faţă de Ungaria; unificarea afacerilor externe şi a armatei; impunerea limbii germane autorităţilor comunei şi întregii oştiri; scoaterea teritoriilor puse sub administraţie militară din reprezentarea în delegaţii; administraţie militară în Bosnia şi Herţegovina; comunitate economică şi vamală cu imperiul german; în politica balcanică, asigurarea unui coridor la Marea Egee". Din această descriere a lui Kleinwächter mai lipseşte un foarte însemnat punct: se mai plănuia să se declare în toată Austro-Ungaria starea de asediu şi să se aducă în acest timp la îndeplinire aşa-zisele reforme.

Când citeşti în linişte toate acestea, îţi vine în minte vestitul cuvânt: carul statului joacă pe un vulcan, sau poate şi acela al omului de petreceri care în cădere de la al doilea cat, striga: *cela va trop-bien pourvu que cela dure.* Stăpânirea cu sabia e foarte lesnicioasă acelora care poartă sabie, dar numai atât cât o poartă. Nu e deloc sigur că popoarele Austriei ar fi îndurat-o veşnic, şi abia se poate întrezări sfârşitul, urmările încurcăturilor pe care le-ar fi stârnit.

În fond e vorba numai de vechiul adevăr că din istorie nu se învaţă nimic: domnii nu voiau decât o nouă ediţie a încercării făcute cu Franz Iosif după 1850 şi jalnic încheiată, să croiască adică o Austrie germană, cu sabia. Perspectivele nu se limpeziseră de atunci încoace. Partidul militar odinioară aşa de puternic se restrânsese la câţiva arhiduci slabi de înger şi la generalitatea înaltă, germanii pierduseră legătura cu confederaţia şi fuseseră sfărâmaţi prin creşterea social-democraţiei, iar popoarele austriece au înaintat straşnic, economic şi cultural. Ne putem închipui uşor rezultatul: de o parte tot aparatul vechiului stat poliţienesc, cu poliţişti, jandarmi, spioni, procurori, judecători, sau ceea ce se obişnuieşte a se boteza cu acest nume, temniceri, iar de cealaltă parte mijloacele revoluţiei moderne, cu ceea ce se învăţase nou în război şi după aceea; cuţite, bombe, dinamită, gaze asfixiante, până la mişcările muncitoreşti, boicoturi, greve generale. Negreşit că domnii ar fi căutat şi găsit un sprijin la reacţionarii din Germania, care aveau gânduri asemănătoare faţă de propriul popor; dar dacă s-ar fi căutat realizarea lor şi acolo, în cazul unei biruinţe, ele ar fi trezit cea mai aprigă împotrivire, şi

sprijinul s-ar fi risipit. Dacă conducătorii poporului german şi generalii uniţi cu ei ar fi avut numai o bănuială despre sarcina unui om de stat, atunci s-ar fi gândit înainte de orice cum să facă Austria locuibilă popoarelor ei însă preferară să pregătească Austria ca puşcărie pentru popoarele ei, în care germanului i se dădea frumosul rost al unui temnicer-şef. Tâmpenia şi ticăloşia care stăteau la răsplătirea în asemenea fel a sângelui vărsat de popoare pentru stat, vădit în scopul ca să n-o mai facă a doua oară, e firească concepţiei de stat germane, robită de militarism.

Kleinwächter spune foarte blând, dar foarte drept: „Istoria a dovedit cu prisosinţă că chiar cei mai destoinici capi de armată, când încep să se dedea cu politica, alunecă în cele mai grosolane greşeli. Obişnuiţi să dobândească în lumea lor aproape totul cu puterea, socotesc această metodă bună de întrebuinţat şi ducând la scop, fără vreo restricţie, şi în viaţa politică". Militarismul învingător a dat la iveală, până şi în state aşa de înaintate ca Franţa şi Statele-Unite, foarte îngrijorătoare manifestări reacţionare; ce ar fi pus el la cale în ţări mai înapoiate, ca Germania şi Austria, dacă biruinţa i-ar fi aruncat în mână o putere care ar fi părut irezistibilă, abia se poate închipui. Despre planurile ticluite în Germania numai scrierile lui Naumann dau oarecare lămuriri, dar ele au mers mult mai departe. Camera prusiană a căutat să amâne până după biruinţă chiar şi reforma electorală solemn făgăduită de împărat, pentru că nici vorbă atunci s-o respingă; dar sub înrâurirea înfrângerii ajunsă sigură s-a primit într-o clipă votul universal. După toate acestea nu e tocmai greu de spus dacă prăbuşirea puterilor centrale, care a adus cu sine şi prăbuşirea militarismului german, nu înseamnă o fericire pentru popoarele lor; dacă nu au scăpat astfel de o robie care ar fi fost cu mult mai rea decât toate urmările înfrângerii, şi nu au ocolit lupte sociale care le-ar fi îngropat pentru secole civilizaţia. Militarismul era înaintea războiului oricum înfrânat modern şi puternic prin încrederea neţărmurită pe care o insufla trupa. Dar în timpul războiului o mare parte din oameni se pătrunseră de tăria lor şi nu mai voiră la urmă să dea ascultare ofiţerilor. Asemenea manifestări, care s-au ivit de altminteri şi în armata franceză şi italiană şi n-au lipsit cu totul nici chiar din cea engleză, au dus în Germania la cunoscuta catastrofă. Ele ar fi luat după război, dacă militarismul ar fi avut să-şi trăiască traiul, o dezvoltare înspăimântătoare.

Politica externă a trebuit să fie atinsă de mai multe ori de la discutarea raportului monarhiei cu fiecare naţionalitate: dar o privire cuprinzătoare asupra întregului nu are să fie fără folos. Căci desăvârşita lipsă de pricepere a condiţiilor de existenţă a Austriei şi-a ajuns aici culmea. Se poate prea bine spune că politica externă austriacă a făcut tot ce a putut şi n-a ocolit nimic, în secolul din urmă, ca să aducă prăpădul. Aceasta era în legătură cu scopurile, cu persoanele şi cu alcătuirea ei. Vechea idee dinastică austriacă, idee care în politica internă fusese silită treptat să dea îndărăt în faţa spiritului unui timp liber, stăpâni până la capăt ministerul de externe şi reprezentanţele externe şi le închise ermetic faţă de orice curent de aer modern. Ca un proprietar de vreme veche care-şi vede rostul nu în sporirea venitului, ci în rotunjirea moşiei, la fel şi Habsburgii nu s-au gândit până la urmă decât la creşterea cu orice mijloace a teritoriului, fără să le pese de ce ar aduce aceasta poporului. În secolul XIX negreşit că mai toate războaiele din Apus ies nenorocite. Şi atunci ele sunt mutate în Peninsula Balcanică, unde după aşa de zadarnica ocupaţie a Bosniei şi Herţegovinei se visează la drumul la Salonic sau şi la Albania, şi încă în timpul războiului braţul austriac s-a lungit după Polonia şi Ucraina.

După loviturile primite de la francezi în 1859 şi de la Prusieni în 1866, Franz Iosif s-a întors de la întreprinderile războinice. După 1871 a părăsit şi gândul, care l-a muncit o vreme, al unei revanşe împotriva Prusiei. Ideea dinastică a luat în el locul ideii de prestigiu. Acest „prestigiu al casei mele" nu era în discuţie, când se întâmpla, de pildă, unui austriac în străinătate cea mai mare nedreptate, nici nu se găsea „angajat" acolo unde era vorba de reale interese economice ale monarhiei, dar lua o dezvoltare fantastică în lucruri care nu făceau nici cald, nici rece nici unui om serios din Austria. Astfel, consideraţia prestigiului a împiedicat pe împărat, şi nu cumva miniştrii lui, mânaţi de alte mobile, să aducă într-o conferinţă chestiunea Bosniei şi Herţegovinei, precum şi chestiunea sârbească în 1914.

Această direcţie în politica externă presupunea anumite persoane care s-o facă. Singurii potriviţi se găsiră în înalta nobilime; numai în aceştia aveau Habsburgii, toţi cu slăbiciuni aristocrate, încredere că au să ducă politica cu desăvârşire după gândul lor, numai aceştia aveau o mentalitate care făcea cu putinţă o politică cu scopul apărării dinastiei, fără să ţină vreo seamă de păsurile popoarelor. De aceea ministrul de externe a fost totdeauna un membru al marii nobilimi şi acelaşi lucru se

petrecea în bună parte şi cu celălalt personal al ministerului, ambasadelor şi legaţiilor, spre deosebire de funcţionarii, de cele mai multe ori din burghezie, ai consulatelor. Caracteristica marii nobilimi austriece e cunoscută: nu se poneneşte alta pe pământ care să-i semene în fudulie, în nedestoinicie şi în mărginire. Serviciile aduse statului sunt pe măsura acestor însuşiri. Orice austriac sau ungur, pe care steaua lui cea rea l-a pus în legătură cu reprezentanţii diplomatici în străinătate ai ţării lor, ar şti să povestească despre aceasta. Nu era stat, ai cărui trimişi în străinătate să facă mai puţin pentru concetăţenii lor – negreşit dacă nu era vorba de unul din castă, – ca marea putere Austro-Ungaria. De la întâile vorbe simţeai că singura grijă a înaltului domn era să te ducă până la uşă. Că în acest chip el se lipsea de orice informaţie largă, puţin îi păsa. În centrul preocupărilor stătea marea politică, cu intrigile ei, în slujba ideii dinastice. Personalitatea prostănacului criminal, contele Berchtold, e cunoscută acum în toată măreţia ei datorită publicaţiilor republicii austro-germane; dar ea e tipică. Cel mai bun ministru de externe pe care l-a avut monarhia în ultimul secol a fost poate contele Goluchowski. El a spus, cu drept cuvânt, că unui bolnav de inimă nu-i sunt îngăduite marile tururi de dans, că adică un stat aşa de zguduit ca acela ale cărui treburi din afară le cârmuia el nu trebuia să se vâre în nici o mare întreprindere. De aceea s-a ţinut liniştit şi nu a alunecat în nici o aventură. Urmaşii lui, conţii Aerenthal şi Berchtold, erau de altă părere şi duseră mai departe politica dinastică tradiţională. Şi se poate zice hotărât, nu numai că în scopurile ei era greşită, dar şi că judecată din punctul de vedere al meşteşugului diplomatic era o treabă de cârpaci. Marea nobilime austriacă era, prin personalităţile ei reprezentative, stratul cel mai de prisos al statului, ajuns la o uriaşă însemnătate numai prin bunăvoinţa dinastiei. După frumoasele vorbe ale lui Kleinwächter: „Planta agăţătoare ce se împletea strâns de copacul fără care nu ar fi putut trăi se credea propteaua copacului. Şi ceea ce era o amăgire şi mai de mirare: copacul însuşi socotea planta agăţătoare drept cea mai zdravănă a sa propteа".

De aici venea locul care i se dădea în stat politicii externe. Cu totul în înţelesul ideii dinastice, Habsburgii priveau politica externă ca un bun exclusiv rezervat lor şi Franz Iosif chiar găsea firesc lucru că în aceasta nu are de ce să i se îngăduie nici o încălcare adunării poporului. Aşa-zisul patent din octombrie, prin care a trecut ca formă de guvern constituţional, l-a dat împăratul numai strâns cu uşa în urma înfrângerii în războiul cu Franţa, când au ieşit la iveală groaznice excese în gospodăria absolutistă, deoarece se dumirise că fără trecere în afară nu se poate întreprinde o puternică politică externă şi că trecerea în afară nu putea avea loc în condiţii acceptabile fără un control parlamentar. El a fost însă foarte mirat mai târziu când parlamentul, în loc să se mărginească la controlul finanţelor, caută să câştige înrâurire nu numai asupra politicii interne, dar şi asupra celei externe. Numai cu timpul s-a deprins cu aceasta, fără s-o privească mai puţin ca un grosolan amestec. O dată cu dualismul, politica externă a fost scoasă de sub supravegherea adunărilor poporului, şi delegaţiile, cărora le-a fost trecută, nu au fost în stare să câştige vreo înrâurire. De aceea politica externă a rămas în Austro-Ungaria absolutistă, şi aceasta nu înseamnă că era sustrasă curentelor sociale, ci doar că aceste curente sociale o influenţau numai în măsura în care atingeau pe împărat şi ministerul, adică aristocraţia înaltă, şi îndeosebi cea ungară.

Fireşte că e vorba de lucruri care nu sunt proprii numai monarhiei Habsburgilor. Politica externă a tuturor statelor europene a fost până la război nemaipomenit de înapoiată, încurcată în cercuri de idei antediluviene, condusă de aristocraţi incapabili, la o parte de orice curent proaspăt; dar nicăieri la fel ca în Austro-Ungaria. Cine avea interesul să întârâte până la rupere neînţelegerea cu Italia? Simpatiile aproape tuturor popoarelor Austriei, fără excepţia de rândul acesta nici a germanilor şi ungurilor, erau de partea Italiei, şi raporturi tolerabile cu această ţară nu erau chiar excluse. Dar toate sforţările se sfărâmară de faptul că nepriceputul ministru de externe, baronul Haymerle, a acceptat vizita regelui Humbert în Viena, iar împăratul Franz Iosif, ca să nu supere pe papa, nu voia să-i întoarcă acestuia vizita în Roma. Peste această prăpastie nu se putea trece. Şi una din scânteile care au aprins războiul mondial va fi sărit şi de aici! Nu cunosc nici în istoria asiriană sau în multimilenara istorie egipteană un moft mai sec, care să fi tulburat pacea neamurilor.

Rătăcirile politicii sârbeşti se ştiu. Ele încep cu congresul de la Berlin, din care Austria s-a întors acasă cu dreptul ocupării Bosniei şi Herţegovinei. Treaba nu ar fi fost chiar atât de proastă, dacă ar fi dus la rezolvarea chestiunii sud-slave. Dar, am arătat în altă parte ce motive meschine dinastice au patronat această faptă grea în urmări. La ce trebuia să servească apoi anexiunea săvârşită de

Aerenthal, orice om cu minte ar fi putut-o prevedea. În realitate, nu s-a făcut alta decât să se schimbe un cuvânt: ceea ce se chema înainte ocupaţie, se zicea acum anexiune. Numai pentru atât, să se stârnească astfel de valuri în Europa, cu greu ar fi de crezut că poate fi sarcina unui conducător de politică externă. Negreşit că atunci s-a spus că după ce sultanul chemase ţara la alegeri pentru întâia cameră turcească, trebuia preîntâmpinat ca aceste alegeri să se facă şi în cele două provincii, care de drept erau parte din Turcia, mai ales că aceasta era în gândul unei anumite populaţii, îndeosebi a celei mahomedane. Nimeni însă, care cunoaşte împrejurările din teritoriile ocupate, nu are să creadă că acesta era adevăratul temei. Căci primejdia alegerilor putea fi îndepărtată pe diferite căi, şi înainte de orice prin alte concesii guvernului turcesc, care nu avea decât să declare că opreşte alegerile şi nu primeşte pe deputaţi în cameră. Cele mai mari concesii, în schimbul unei asemenea declaraţii, nu ar fi costat nici pe departe cât urmările anexiunii. Poate că ar fi ajuns retragerea garnizoanei austriece din sangriacul Novi Bazar, care şi aşa s-a făcut o dată cu anexiunea. Ar fi putut fi câştigată populaţia creştină, sârbă şi croată, părăsindu-se politica binevoitoare mahomedanilor; sârbii şi croaţii negreşit că numai încântaţi nu erau de o alipire la Turcia şi, dacă ar fi luat parte la alegeri, ar fi făcut-o numai ca manifestare împotriva Austriei, care totdeauna căuta sprijin în mahomedani. Fără participarea populaţiei creştine, faţă de numărul slab al elementului islamist, alegerile s-ar fi schimbat într-o adevărată farsă şi s-ar fi putut porni de aici ca să se arate că locuitorii doresc rămânerea la Austria. S-ar fi putut opri imediat alegerile. Guvernul îşi însuşise, în temeiul mandatului ocupaţiei, atâtea drepturi, că nu însemna vreun mare lucru şi această măsură.

Iar în ce priveşte al doilea tertip al anexiunii, trebuinţa acordării celor două ţări a unei constituţii cu adunare reprezentativă, e sigur că nimeni pe tot pământul nu ar fi intrat la fierbere dacă constituţia se dădea şi în starea de ocupaţie. Dacă se urmărea însă regularizarea definitivă a raportului faţă de cele două ţări, la care mai curând sau mai târziu tot trebuia să se ajungă, pasul s-ar fi cuvenit să fie pregătit cumsecade diplomatic şi politic. Câteva cuvinte murmurate lui Iswolski la Buchlau, pe care acesta nici nu le-a priceput în toată însemnătatea lor, nu încape îndoială că nu erau de ajuns. Ar fi trebuit să le premeargă tratative cel puţin cu celelalte puteri semnatare ale tratatului de la Berlin, împreună cu Turcia şi cu Serbia. Pe atunci era oricum prea semeţ să iei drept un netrebnic petec de hârtie tratatul de la Berlin, pe care se rezema ocupaţia Bosniei şi Herţegovinei.

Dar nu trebuie să se treacă cu vederea că anexiunea, în forma ei pripită, mai avea un temei mai adânc şi mai serios. Trebuia dată o lovitură care să facă lumea să rămână cu gura căscată înaintea puterii austriece, şi anume la împlinirea a 60 de ani de domnie a împăratului, „să-i pună la picioare", de această zi, cele două provincii. De spiritul acestei „puneri la picioare" era pătrunsă de secole politica austriacă. Chiar şi în cursul războiului mondial, s-au câştigat sângeroase şi zadarnice biruinţe ca să se pună la picioare ceva împăratului la o anumită zi, sau poate adesea nici măcar împăratului, ci vreunui general. Şi în această punere la picioare a Bosniei şi Herţegovinei a stat izvorul războiului popoarelor.

Dar propriu-zis nu chestiunea bosniacă, ci aceea austro-ungară, şi anume politica comercială ungară a dus la ciocnirile din care a scăpărat scânteia care a dat foc lumii. Se ştie cum Austro-Ungaria şi-a închis tot mai mult graniţele după 1870 faţă de România şi după 1890 faţă de Serbia. De pe atunci se punea întrebarea: spre al cui folos? În al populaţiei austriece sigur că nu; aceasta era dornică de produsele agricole ale vecinilor de la sud şi sunt cunoscute tulburările de stradă din Viena după scumpirea adusă de închiderea graniţelor către Serbia. Ţăranul austriac şi ungur, nu avea nici cel mai mic interes la aceasta, căci producea puţin pentru piaţă, iar în Galiţia şi Bucovina, cu lipsa de grâne şi cu nevoia de cumpărat vite, el se izbea de-a dreptul de preţurile mari pricinuite tocmai de războiul vamal. Primejdia molimelor de vite nu era vreo îndreptăţire, când practica veterinară de astăzi dă destule mijloace împotriva pătrunderii şi răspândirii acelor molime.

Era vorba, din cât se vede, de cele mai murdare interese băneşti ale marilor proprietari unguri şi ale celor polonezi şi germani cârdăşiţi cu ei. Ca să-şi umple ei buzunarele, patrioţii aceştia nu au pregetat să jertfească cele mai însemnate interese de viaţă ale populaţiei şi interesele politice ale monarhiei, ba, cum s-a arătat mai târziu, liniştea întregului continent. România suferea groaznic de închiderea graniţei; exportul grânelor era împiedicat, economia vitelor osândită. Chestiunea agrară românească n-ar fi luat înfăţişarea aşa de ameninţătoare din ultimele decenii fără aceste fapte. Şi Serbia sta şi mai prost. România, de bine, de rău avea deschiderea la mare, care lipsea Serbiei legată

pe de altă parte şi mai mult de exportul de vite. Aristocraţii unguri şi austrieci împinseră pe sârbi sistematic până la deznădejde şi priviră rânjind cum un popor sugrumat se zbătea sălbatic după aer. Iar când furia dezlănţuită a chinuiţilor a răsuflat într-o agitaţie nebună împotriva a tot ce era austriac, ei aveau obrazul să arate cu degetul pe sârbi ca pe tulburătorii păcii.

Atunci se petrecură biruinţele sârbeşti în războiul balcanic. Ministrul de externe al Austro-Ungariei era contele Berchtold, el însuşi unul din marii proprietari, putred de bogat şi interesat, prin urmare, personal băneşte de îngenuncherea Serbiei. El se aştepta la o înfrângere a Serbiei, şi, când în loc veni biruinţa, îşi pierdu cu totul cumpătul şi îndemnă deschis la război. Serbia dorea un port la Adriatica, ca să scape de gâtuire. El i-a fost refuzat de Berchtold cu marele motiv că acest port ar fi putut sluji Rusiei într-un război cu Austro-Ungaria. Că Rusia, atâta vreme cât strâmtorile rămâneau închise şi Turcia nu trecea pe faţă de partea ei, nu putea ajunge la Adriatică (precum s-a arătat şi în războiul mondial), că dacă Turcia ar fi mers până acolo, să-i dea drumul prin strâmtori, n-ar mai fi avut nevoie de portul sârbesc, pentru că-i stăteau la îndemână porturile turceşti, că apoi Adriatica, şi fără acel port sârbesc putea fi zăvorâtă de flota italiană, engleză şi franceză, erau argumente zadarnice, o dată ce gândul urmărit era împingerea Serbiei la război. Când Serbia, sub apăsarea Rusiei, Franţei şi Angliei s-a ţinut în frâu, s-a născocit afacerea Prochazka. Sârbii l-ar fi ucis, adică, pe consulul austro-ungar Prochazka; acesta trăia însă, bun, zdravăn, în Prizrend, ceea ce ministrul de externe s-ar fi cuvenit poate să afle, înainte să-şi trâmbiţeze ameninţările de război. Chiar în mijlocul celui mai încordat schimb de note diplomatice, consulul Prochazka ieşi la iveală teafăr şi în putere, şi intrigăria urzită aşa de dobitoceşte fu îngropată în hohotele de râs ale întregii Europe. Dar contele Berchtold nu-şi lepăda gândul. Omorul arhiducelui a fost, astăzi se ştie, numai tertipul, nu pricina războiului. „Bătrânul împărat, încă şovăielnic", a fost convins să iscălească cu minciuna că sârbii au şi început ostilităţile.

Despre preţuirea morală a întâmplărilor care au adus conştient războiul, nu face să se mai piardă azi nici un cuvânt. Ele găsesc singura lor lămurire în faptul că Austro-Ungaria şi aliata ei Germania erau guvernate atunci de criminali şi de naturi criminale. Şapte oameni posomorâţi se aşează la masă şi hotărăsc, în clipitul plin de înţeles al celor de-o părere de la Berlin; acum e clipa nimerită de năvală asupra Serbiei! Şi cu o uşurătate ucigaşă pun în acelaşi timp în flăcări un continent. Unul singur, contele Tisa, a stat pe gânduri în faţa acestei necrezute fapte, dar numai pentru că întreprinderea nu i se părea destul de sigură; după ce temerile sale cu privire la colaborarea Germaniei au fost liniştite, îşi dădu şi el încuviinţarea. Din şovăiala de la început a lui Tisa nu trebuie să se tragă cumva încheierea că el ar fi fost mai breaz decât ceilalţi: el încă dinaintea războiului făcuse tot ce-i sta în mână ca să înăsprească legăturile cu Serbia şi să facă războiul neapărat; prin purtarea faţă de românii din Ungaria, a dus la războiul cu România; a ajutat, ca un duşman, la stoarcerea şi înfometarea, prin măsuri de prohibiţie, a Austriei, aceasta în unire cu aliaţii germani, care cărau tot ce puteau apuca din ţinuturile austriece ocupate de ei. O stranie fire de sentimental mai era şi acest conte Tisa, care a trebuit să-şi ispăşească cu moartea nevinovata curăţie. Cei care i-au supravieţuit nu erau nicidecum mai buni decât el. Dar despre aceasta, aiurea.

Atât e adevărat: că raporturile cu monarhia erau încordate rău; ele însă ar fi putut fi uşor îmbunătăţite, dacă agrarienii austrieci şi unguri, între care se număra şi Tisa şi Berchtold, s-ar fi putut hotărî să jertfească ceva din profituri pe altarul patriei şi ar fi oferit Serbiei un tratat de comerţ acceptabil, de la care monarhia nu ar fi avut decât de câştigat. În loc de aceasta veni vestita notă. Cabinetul german pretinde că el n-ar fi cunoscut-o. Lucrul e atât de neverosimil, încât nimeni nu poate să-l creadă, şi apoi, pe lângă toate minciunile cu care au fost prinse oficialităţile germane, una mai mult sau mai puţin nimic nu înseamnă. Dar chiar dacă ar fi adevărat, faptul nu aduce nici o îndreptare, căci prin aceasta Germania a mărturisit că vrea războiul şi că a lăsat în seama puitorilor în scenă austro-ungari alegerea felului celui mai potrivit. Dacă germanii stăruie totuşi cu hotărâre, şi chiar cu convingere, că nu au voit războiul, şi că le-a fost impus, ei au negreşit într-un anumit înţeles dreptate; căci războiul, aşa cum a ieşit la urmă, o încăierare cu jumătate de lume, un asemenea război nu l-au vrut. Se înţelege de la sine că, atunci când o ţară intră în război, nu-şi înmulţeşte ea de bunăvoie numărul duşmanilor cu care trebuie să se bată în acelaşi timp, ci se măsoară mai degrabă cu ei unul după altul, ca Bismarck, care întâi a dat peste cap pe unul, apoi pe al doilea – altul dinainte – şi

la urmă pe cel de-al treilea, fără alt ajutor. Dar pentru a face lucrul ca Bismarck e nevoie de minunea, de agera privire diplomatică şi de isteaţa mână a unui Bismarck, care nu ca om de stat, ci ca tehnician diplomatic, a fost în adevăr măreţ. Urmaşii şi imitatorii săi din Germania şi Austro-Ungaria erau nişte cârpaci nemernici, priviţi nu ca oameni de stat, despre care numai pomenindu-se în legătură cu ei, şi ar fi o ocară, ci din punctul de vedere al meşteşugului diplomatic. Aşa cum, după vorba ajunsă de atunci obişnuită, s-au pomenit deodată înaintea unei lumi întregi de duşmani, a făcut impresia până şi asupra germanilor şi austriecilor, nespus de naivi politiceşte, că au nimerit într-o cursă. Cei mai mulţi erau sinceri atunci când vorbeau despre „infama invazie". Nu vedeau că laţurile, în care Germania şi Austria se prinseseră, fuseseră întinse de chiar conducătorii lor cu o nesfârşită nepricepere. Erau acum ca o muscă în clei, care la orice mişcare de scăpare se afundă şi mai adânc în lipiciul omorâtor.

Din toate acestea apare limpede că politica externă austro-ungară nu avea nimic a face cu dorinţele, râvnele, nevoile popoarelor Austro-Ungariei. Acestea nu-şi descopereau nici cel mai slab interes în sporirea neînţelegerilor cu Italia, în izolarea economică faţă de România, în sugrumarea Serbiei; act erau numai poftele, năzuinţele şi trebuinţele dinastiei şi ale câtorva clici aristocratice, mai ales ungureşti. De aceea toată politica externă a lucrat înlăuntrul Austriei, distrugând: italienii, românii, iugoslavii din Austro-Ungaria trebuiau să se simtă jigniţi de atitudinea Austriei faţă de statele care înfăţişau naţiunile lor, şi greşelile politicii interne, prin aceasta, fură neînsemnat îngreunate. Judecând istoric, nici vorbă că şi în altă parte nu era altfel. Statul este aproape pretutindeni o creaţie a dinastiilor şi vecinătăţii lor boiereşti. Trăsătura aceasta a esenţei sale apare necesar pe anumite trepte de evoluţie. Politica franceză până la Revoluţie (mai ales sub Ludovic XIV), şi apoi sub ambii Napoleoni, cea engleză până la încheierea războaielor napoleoniene, poartă aceeaşi pecete, şi rămăşiţe puternice ale acestui curent au lucrat în amândouă statele şi în timpul războiului mondial şi după aceea. Rusia şi Germania, deopotrivă, nu au ajuns niciodată la o politică externă de altă natură. Toate acestea, însă, ieşeau la iveală mult mai tăios decât aiurea în Austria (şi în Austro-Ungaria) din pricina legăturii speciale cu Germania, care nu şi-a găsit decât ultima expresie în alianţa germano-austro-ungară.

Ideea că Austria a fost un stat ieşit din munţi e, nici vorbă, copilărească. Cine pricepe ceva geografie politică ştie că statele nu se pot naşte şi menţine decât pe o anumită temelie geografică, şi aceasta nu a lipsit nici Austriei, dacă a putut să dăinuiască patru secole şi să se închege într-un puternic stat. De aceea ce se dezvoltă pe vatra geografică atârnă de oameni: adică, mai limpede vorbind, de întocmirea socială, care aduce la suprafaţă anumite straturi şi pune la cârmă anumiţi inşi. Pe temelia geografică, aşa sau altminteri, tot s-ar fi născut o Austrie, fie prin Premysl Otocar al Boemiei, fie prin Ferdinand I de Habsburg, dar statul ar fi căpătat atunci şi o cu totul altă faţă. Făurit de Habsburgi, el a ajuns o anexă a Germaniei. Toate războaiele Austriei au fost, la propriu vorbind, războaie ale imperiului, duse cu sângele popoarelor austriece: căci, precum se ştie, imperiul nu a contribuit mai cu nimic la ele. Aşa a fost cu războiul de 30 de ani, cu războaiele turceşti, cu războaiele împotriva lui Ludovic XIV, chiar şi cu Napoleon. Când mai târziu locul imperiului l-a luat confederaţia germană, lucrurile nu s-au schimbat. În războaiele italiene, în războaiele cu Napoleon III, cu Danemarca, pretutindeni era vorba de interese germane pentru care Austria dădea oştirile. Aşa înţeleasă, Austria nici nu mai era un stat, ci o ruşine. Chiar un părtaş al politicii de violenţă ar fi de părere că un stat are de urmărit prin această politică interese proprii şi nu interesele altui stat sau popor. Înnodarea de nedescurcat a intereselor Austriei cu cele ale Germaniei a fost totdeauna un temei de slăbiciune lăuntrică a Austriei, cel mai însemnat, care a fost prilej să nu se poată ajunge la plăsmuirea unui stat unitar şi a unei naţiuni austriece. Cu războiul din 1866, care a dus la scoaterea Austriei din confederaţia germană, legătura aceasta ar fi fost să ia sfârşit. Dar Franz Iosif nu s-a lipsit de unirea cu Germania, şi numai ca să-şi netezească drumul unei restauraţii a încuviinţat ungurilor dualismul. Cu aceasta nădăjduia el să asigure germanilor precumpănirea în jumătatea austriacă a împărăţiei, să câştige pe unguri pentru gândurile lui şi să ţină în frâu pe slavi şi români, care i se împotriveau. Aşa se face că fatalul dualism nu a fost, în ultimă analiză, decât un rezultat al nenorocitelor legături cu Germania. Dar Bismarck dădu acestui proces, prin alianţa germano-austriacă, o îndreptare cu desăvârşire nouă.

E greu de spus cu ce ar fi putut folosi Austro-Ungariei alianţa. Ea avea doi duşmani cu putinţă: Rusia şi Italia. Alianţa nu privea pe Italia singură, ci avea să intre în funcţiune numai în cazul unui

îndoit atac, italian şi rus; Italia era şi prea slabă ca să atace Austro-Ungaria. Rusia nu avea însă nici un fel de intenţii duşmănoase faţă de Austro-Ungaria; e un basm că ar fi dorit Galiţia. Dacă ar fi vrut-o în adevăr, uşor ar fi putut-o cuceri la 1870, înainte sau şi mult după aceea, cât era încă în strânsă legătură cu Germania; dar nu a făcut-o, pentru că fiecare rus cu scaun la cap ştia că încorporarea mai multor milioane de catolici avea să slăbească statul, sau cel puţin să-i dărâme temelia confesională de până atunci a existenţei sale. Gândurile Rusiei se îndreptau către Balcani, şi anume către Constantinopol. Dar planurile balcanice ale Rusiei nu tulburau Austro-Ungaria. Şi în războiul ruso-turc din 1877–78, Austro-Ungaria a avut faţă de Rusia o binevoitoare neutralitate. Adversar al Rusiei în Balcani era înainte de oricine Anglia, într-o oarecare măsură, Franţa şi, cu începutul politicii răsăritene a lui Wilhelm, Germania. Austro-Ungaria ar fi putut să lase liniştită descurcarea acestor neînţelegeri în seama puterilor interesate de aproape şi ar fi găsit atunci şi un foarte folositor sprijin în Anglia. Rusia nu a trecut deschis de partea duşmanilor Austro-Ungariei, decât atunci când aceasta s-a legat pe viaţă şi pe moarte cu Germania şi era hotărâtă să-i zăvorească drumul către Constantinopol. Aşa-zişii oameni de stat germani manevrară atât de isteţ încât vechea neînţelegere dintre Rusia şi Anglia fu uitată şi Anglia în cele din urmă lăsă ruşilor Constantinopolul.

Qui mange du pape en meurt. Bismarck, ca prusian şi protestant ce se găsea, a fost totdeauna un crâncen duşman al Austriei, dar cu nimic nu i-a făcut atâta rău cât cu alianţa. Pentru el negreşit că era singura ieşire, din situaţia pe care şi-o crease însuşi, prin anexarea fără rost şi scop a Alsaciei-Lorene. Franţa era veşnicul duşman, a cărui alianţă cu Rusia el o prevedea, inevitabilă: că Germania nu se putea măsura cu doi asemenea inamici, era limpede. Dar are să rămână totdeauna o taină, cu ce putea folosi Austriei alianţa, ei, care la încheierea acestei alianţe nu era ameninţată de nici un război. În fapt ea a întins şi cel din urmă cui pentru propriul coşciug. Ea a creat opoziţia faţă de Rusia, din care a ieşit războiul mondial. Şi era cu totul de prisos, chiar dacă izbucnirea acestei opoziţii ar fi fost socotită neapărată, deoarece atât Germania cât şi Anglia, chiar fără alianţă, nu ar fi îngăduit o cucerire a Austriei din partea Rusiei. Ea a făcut cu neputinţă şi rezemarea Austro-Ungariei de puterile mondiale, de mai multe ori îmbiată de Eduard VII. Ea nu i-a adus Austro-Ungariei nici o prietenie sinceră, căci germanul apucător, pismaş, veninos, nici că e destoinic de o atare simţire; politic şi economic Austro-Ungaria a fost păgubită de Germania în timpul alianţei, din toate puterile, oriunde a mers, dar mai ales în Italia şi Balcani, iar în cursul războiului mondial a fost stoarsă fără milă, până la ultima picătură de sânge şi ultimul porc din coteţul ţăranului bucovinean.

Lucrul de căpetenie a fost însă că a dat politicii austro-ungare o îndreptare, care de cele mai multe ori trebuia să fie urâtă din fundul sufletului popoarelor Austriei şi Ungariei. Germanului austriac îi venea, la urma urmei, bine să vadă Austria legată la coada Germaniei. Ungurul se simţea şi el la larg să găsească un reazem în Germania pentru politica lui slavofobă. Dar ce ziceau slavii şi românii Austriei şi Ungariei, când li se năimeau puterile pentru rosturi care nu aveau nimic înrudit cu ale lor? Alianţa austro-germană nu se poate lămuri decât istoriceşte. Trei secole şi jumătate s-a socotit drept de la sine înţeles ca Habsburgii să jertfească sângele popoarelor lor imperiului roman de neam germanic. După ce Bismarck a încopciat cu bine Austria la Germania, nu se mai putea gândi să se lipsească de foloasele pe care Germania le putea trage de la Austria. Ştiinţa aceasta o avea încă din 1866, când, ceva mai departe văzător decât regele Wilhelm şi generalii prusieni, a încheiat vestita pace blândă cu Austria. Alianţa i-a înecunat gândurile: Austria nu mai avea să-şi spună cuvântul în Germania, dar a rămas folositoare Germaniei. El nu a făcut decât să lege cu o veche tradiţie, fără care toată ticluiala lui ar fi fost deşartă, iar Franz Iosif, sfătuit de Ungurul Andrassy, era destul de înlănţuit încă în acea tradiţie, ca să primească. El se simţea necontenit drept un domnitor german. Numai în războiul mondial se dădu pe faţă adevărata natură a alianţei. Croaţii şi ucrainenii trebuiau să se bată pentru ca germanii să înghită Belgia şi pentru ca să fie împărţită Curlanda ca dotaţie între generalii germani: o idee care într-adevăr nu poate să încapă în mintea unui modern. Germanilor li se părea firesc, dar era împotriva literei şi a înţelesului, căci alianţa fusese încheiată numai pentru apărare, nu şi pentru cucerire. Singura dezlegare cu putinţă era ca Austria să-i ceară Germaniei să renunţe la toate intenţiile ei de cucerire, şi dacă n-ar fi vrut, să înceapă tratativele de pace separată. În adevăr, toţi austriecii prevăzători erau părtaşii unei păci deosebite, din clipa în care se dădură la iveală gândurile de cucerire ale Germaniei. Germanii însă pricepură aşa de puţin situaţia, încât erau hotărâţi ca după

biruinţa sigură să schimbe alianţa încheiată după dreptul popoarelor într-o legătură de stat, cu alte cuvinte, să facă din slavii şi romanii austrieci, sigur că nu cetăţeni germani cu drepturi, ci supuşii lor, un fel de belgieni sau letoni. E adevărat că înfăţişarea de astăzi a Europei nu e prea îmbucurătoare, dar trebuie să ne înfricoşăm la gândul ce ar fi fost în cazul unei biruinţe germane.

Tema descrierii motivelor prăbuşirii austro-ungare e fără sfârşit, dar cele mai de seamă lucruri au fost spuse până aci. Austro-Ungaria la propriu vorbind n-a fost înfrântă, ci, sub înrâurirea înfrângerilor militare, s-a desfăcut în bucăţi, pentru că singurul element care a ţinut-o până la urmă, armata, după Vittorio Veneto, nu mai exista. Şi, dacă se pune întrebarea, cum e cu putinţă ca un stat să nu vieţuiască dincolo de o armată, ajungem iată la chestiunea de la care am pornit: pentru că în statul acesta nu se născuse naţiunea. Căci nici un alt stat european, fie el ajuns la capătul puterilor, n-ar fi pierit în felul acesta prin propriile-i popoare. Dar, la urma urmei, naţiunea nu e decât un cuvânt, ba încă ce e mai mult, un cuvânt cu multiplu sens. Aici poate să însemneze numai că între elementele cuprinse în stat n-a fost niciodată un adevărat sentiment de comunitate. Dacă germanul austriac s-ar fi simţit mai aproape de ceh, de polonul austriac şi de croat decât de germanul din imperiu, şi invers, dacă polonul austriac, sârbul sau italianul s-ar fi simţit mai aproape de germanul austriac decât de conaţionalii lor de peste graniţă, chiar prin aceasta ar fi existat o naţiune austriacă. La fel cu elveţienii, care altminteri n-au unul pentru altul, când sunt de altă limbă, cine ştie ce simpatie şi nici nu se căsătoresc împreună. Cauzele în amănunt ale acestui fenomen au fost foarte felurite. Ele sunt arătate şi e greu să fie încadrate într-o formulă simplă. Oricum, o asemenea formulă trebuie să existe şi să ne fie îngăduit s-o fixăm.

Cine observă formarea naţionalităţilor în Europa, vreme de trei milenii, vede că îndemnul, acolo unde procesul s-a petrecut cu o oarecare deplinătate, n-a pornit niciodată, silnic, de la stat, ci de la societate. Sentimentul de comunitate cerut de raţiune se naşte pe o treaptă inferioară de dezvoltare, prin legături între triburi: apoi în *polis* prin primirea în dreptul cetăţii, când *polisul* se şi întinde peste un mai larg teritoriu; din Evul Mediu a lucrat pentru închegarea naţionalităţilor mai ales comunitatea religioasă şi relaţiile feudale, iar în timpul modern, comunitatea de limbă. Totdeauna trebuiau însă împlinite şi anumite cerinţe geografice. La o seamă întreagă de naţiuni, italieni, spanioli, englezi, francezi, legătura cu pământul sare în ochi, dar nici una nu poate fi lămurită cu totul în afară de geografie; geografiei politice ar trebui să i se aşeze alături cea naţională. Unde însă statul s-a vârât cu mijloacele lui de silă, procesul acesta firesc a fost zdruncinat: el a trezit împotriviri care altminteri n-ar fi fost. Numai societatea a lucrat la formarea naţionalităţilor, nu statul.

Dintre cele două mari naţiuni ale antichităţii, una, cea grecească, a ieşit de pe timpul diadohilor (de atunci şi nu din epoca elenică s-a dezvoltat naţiunea greacă de azi), dintr-o întrepătrundere de civilizaţie greacă şi orientală, întovărăşită de o împrăştiere a limbii greceşti; ea sparse hotarele statului şi se întinse cu mult peste obştea de sânge greacă. A doua, cea romană, a fost întemeiată sub imperiu prin împărţirea dreptului de cetăţean roman locuitorilor imperiului roman care se înălţaseră până la cultura romană. Naţiunea romană se menţine şi azi în naţiunile neolatine. În nici unul din cele două cazuri nu s-a întrebuinţat vreo cale de constrângere. Germanii pătrunşi în imperiul roman, pe timpul rătăcirii popoarelor, erau consângeni, nu naţiuni. Statele germane se rezemau pe o amalgamare a constituţiei primitive de trib cu rămăşiţele de administraţie romană. Alcătuitor de naţionalitate n-a fost decât feudalismul zămislit de ea. Cineva era francez, german, englez, dacă era strâns prin cine ştie ce legături feudale de regele Franţei, de împărat, sau de regele Angliei. Normanzii Franţei erau englezi prin aceea că supremul lor suveran era regele Angliei, şi ducele Burgundiei e privit şi de Shakespeare ca trădător, pentru că pe timpul războiului de o sută de ani a trecut de la regele Angliei, al cărui vasal era, la regele Franţei. Mai sunt şi astăzi state în Europa pe care nu le înţelegi decât pornind de la temelia lor feudală (belgienii, portughezii şi, dacă pot fi socotiţi ca naţiune, scoţienii); felul cum sunt desenate acum hotarele nu poate fi limpezit prin atârnările feudale de odinioară.

Dimpotrivă, în Răsărit, feudalismul n-a ajuns niciodată la înrâurire mai deosebită. Alcătuitoare de naţionalitate, afară de legăturile de trib (şi azi încă: kurzii, arabii, albanezii), a fost aici înainte de orice religia. Aproape toate naţiunile orientale se reazemă pe comunitatea religioasă, iar contrastele naţionale, pe felurimea religioasă. Şi în Europa, religia a lucrat de multe ori unind şi despărţind; în

războaiele religioase a trăit fără îndoială totdeauna inconştientă ideea că un om care are altă credinţă, care „are alt Dumnezeu", aparţine şi naţional unor alte comunităţi. Numai în timpul din urmă, cam de pe la mijlocul secolului XVIII, a ajuns precumpănitoare limba. Un om cu care te poţi înţelege prin grai e ca şi făcut pentru o apropiere, şi faptul acesta a avut urmări în toate timpurile, dar de mare însemnătate a ajuns abia atunci când limba a devenit expresia unei comunităţi culturale. De aceea, mişcarea naţională modernă, care se întemeia pe grai, a pornit de la intelectuali, şi aceştia negreşit că au simţit mai întâi comunitatea de cultură aflată în comunitatea de limbă. Cu cât înaintăm mai mult în timp, cu atât naţiunea se arată mai puţin ca simplu produs secundar al întocmirii de trib, al legăturii feudale, al religiei, al comunităţii de limbă, şi cu atât mai mult e un rezultat al vieţii spirituale, pe care o întrupează poeţii, artiştii, scriitorii şi învăţaţii; ei vor să-şi creeze în propriul popor cutia de rezonanţă a idealităţii lor.

În fond, ceea ce se caracterizează ca trăsătură naţională n-are nici o valoare veşnică; îndată ce ivirea de noi tendinţe sociale o arată potrivită, popoarele îşi schimbă uşor şi fără ciocnire obiceiurile, portul, şi chiar limba şi religia, cu altele nu totdeauna mai bune. Aşa au dispărut fără urmă, în cursul mileniilor nenumărate, mici comunităţi de popoare şi s-au contopit cu altele, fără să se prindă de veste. Numai aşa se desluşeşte îmbinarea aproape nesimţită a grupării mai mici etnice în mari naţiunii; în naţiunea italiană, franceză, engleză, spaniolă. Şi artiştii, poeţii, scriitorii, învăţaţii sunt mai mulţumiţi să vorbească unei obşti mai mari, decât mai mici: precum alegeau bucuroşi în vechime greaca sau latina, la fel s-au slujit de latină din Evul Mediu până la sfârşitul secolului XVII, şi după aceea de franceză şi în parte de engleză. Numai acolo unde se încearcă să se orânduiască legătura dintre naţiuni prin mijloace silnice, unde aşadar o naţiune vrea să ajungă, cu ajutorul statului, apăsătoarea celorlalte, apărarea caracterului naţional ia chipul unei lupte pentru libertatea naţională, şi poeţii, scriitorii, artiştii, savanţii, altminteri o biată ceată, acolo, se schimbă în chemători la luptă. Prin aceasta mişcarea naţională se transformă în una democratică. Dacă se ajunge la o adevărată democraţie, ea intră pe făgaşuri mai liniştite, şi o contopire a grupărilor etnice e încă mereu cu putinţă. În Elveţia şi în Statele Unite, datorită democraţiei, n-au existat niciodată chestiuni naţionale. Naţiunea franceză nu s-a desăvârşit decât abia în revoluţia cea mare; cea engleză şi-a primit unitatea, pusă la încercare în războiul mondial, în secolul XIX, sub înrâurirea parlamentarismului tot mai democratic, şi pentru unitatea naţiunii germane, votul universal pentru parlament a făcut mai mult decât toate artele diplomatice bismarckiene.

Forma de guvern constituţională şi chiar parlamentară nu înseamnă totuşi democraţie. Rusia absolutistă nu putea, fără îndoială, să ajungă la capăt nici cu polonezii, nici cu ucrainenii, nici cu balţii şi letonii sau cu tătarii. Dar nici Germania cu votul ei universal, n-a putut să biruie deplin particularismul, aşa cum se arată azi limpede, pentru că era o Germanie sub conducere prusiană, şi a dat greş cu totul în Posnania, Alsacia-Lorena, Schleswigul nordic, deoarece aceste ţări, cu toată reprezentanţa populară, erau guvernate de prusieni, absolutist. Izbânda de acum din Silezia de sus e datorată neapărat faptului că ţara aceasta a fost cârmuită mai mult, vreme de secole, de către principi germanizaţi, e drept, dar indigeni, Piaştii, şi că acolo primirea naţionalităţii germane se făcuse de bună voie, încă dinaintea alipirii la Prusia. Dacă Anglia, care, datorită democraţiei ei, a câştigat jucându-se pe scoţieni şi pe locuitorii din Wales încă în secolul XIX, calcă cu stângul în Irlanda, pricina e, fără doar şi poate, că concesiile ultimilor 50 de ani n-au putut şterge metodele prusace pe care le-a întrebuinţat în trecut. E vădit că numai societatea e în stare să naţionalizeze; statul nu poate. Iată ce ne învaţă multimilenara istorie a omenirii.

Să aruncăm acum o privire asupra împărăţiei austriece. O adevărată democraţie n-a cunoscut: nici măcar în formă foarte modestă, ca în Franţa sub *L'ancien régime*. După toată croiala lor mintală, Habsburgii, ca germani, catolici fanatici, aristocraţi, n-au avut însuşirea să se înţeleagă cu cei ce simt şi judecă altfel şi cu marea mulţime, precum o cere fiecare democraţie. Ei căutară în secolele trecute să restabilească unitatea imperiului prin apărarea tagmelor, prin contrareformă, prin lupte cu tendinţele de desfacere ungureşti şi cehe, prin administraţia unitară germană, şi ajunseră, în cel mai bun caz, ca popoarele lor să se împace cu statul, nu să se simtă una. De două ori a răzbit un curent democratic, la 1848 şi la 1907, când cu introducerea votului universal, şi în ambele cazuri se arătară

semne, dacă nu de contopire, cel puţin de o apropiere a popoarelor. Dar mişcarea din anul 1848 a fost întreruptă de întoarcerea la absolutism, introducerea votului universal n-a pătruns şi în Ungaria, şi democraţia s-a pomenit izbită de la început de moarte. Aşezarea democraţiei, de jos în sus, cum a avut loc aiurea, a dat greş din pricina netrebniciei politice a germanilor şi a violenţei tâlhăreşti a ungurilor: aceştia erau prea puternici, prea nedestoinici, prea repeziţi, prea lacomi, pentru ca democraţia să fi putut face casă cu ei.

Şi în chipul acesta mândrul vers latin: *Tantae molis erat romanam condere gentem,* a ajuns în varianta austro-ungară, muncită timp de secole, în însângerarea atâtor generaţii, la înţelesul tocmai opus: *atâta stângăcie şi răutate trebuiau să dea de râpă o mare împărăţie!*

NOTA REDACŢIEI:

Nu am intervenit pe text decât pentru a respecta normele ortografice curente. Au fost înlocuite câteva cuvinte şi exprimări ieşite din uz.

Astfel, am stabilit următoarele echivalenţe: *dezgrădinat* înlocuit cu **distrus, diplomaticesc** înlocuit cu **diplomatic**, *ajungă* cu **atingă,** *nesimţitoare* cu **indiferentă**, *împăcăciune* cu **împăcare,** *piedică* cu **frână,** *Slavonia* cu **Slovenia,** *adaose* cu **adăugate,** *să ţie* cu **să ţină,** *prohibirile* cu **prohibiţiile,** *nesimţitori* cu **insensibili**, *ajunsă* cu **atinsă,** *ţepoasa* cu **spinoasa,** *soarbere* cu **asimilare,** *aprindere* cu **ardoare,** *răsare* cu **apare,** *desface* cu **degajă,** *scurt* cu **imediat,** *vânzător* cu **trădător,** *traducerea* cu **versiunea.**

MARIA COBIANU-BĂCANU (coordonator), PETRUŞ ALEXANDRESCU, OZANA CUCU-OANCEA, *Cultura, identitatea naţională şi educaţia în dezvoltarea durabilă a societăţii româneşti,* Bucureşti, Editura „Paralela 45", 2002

Lucrarea pe care o propunem spre lectură a fost elaborată de trei importante personalităţi ştiinţifice cu vaste preocupări în studierea comportamentelor şi valorilor culturale şi naţionale. Astfel, Maria Cobianu-Băcanu, autoarea principală a cărţii şi, totodată, coordonatoarea acesteia, a studiat şi aprofundat problematica identităţilor naţionale şi culturale timp de peste trei decenii, publicând numeroase cărţi şi articole cu această tematică, Petruş Alexandrescu este cunoscut ca un reputat specialist în modelarea matematică a fenomenelor sociale, iar Ozana Cucu-Oancea, deşi mai tânără decât ceilalţi doi autori, are deja preocupări remarcabile în studierea tradiţiilor culturale româneşti, susţinând chiar o teză de doctorat cu o astfel de tematică.

Lucrarea de faţă este structurată pe cinci capitole, unele exclusiv teoretice, altele având atât încărcătură teoretică cât şi date empirice, rezultate din investigarea unui număr important de elevi adolescenţi din Bucureşti, judeţul Ilfov, judeţul Harghita şi a unui lot de lideri de opinie din ţară şi din străinătate, aflaţi în tabăra de la Izvorul Mureşului. Lucrarea are în vedere însă întreaga experienţă de cercetare a celor trei autori, inclusiv investigaţiile concrete realizate în ultimii 10 ani în Muntenia, Moldova şi Transilvania.

Sistematizând o vastă problematică cultural–identitară, au rezultat următoarele studii distincte: *Cultura şi identitatea naţională – de la omisiune la necesitate obiectivă, Factorii de frânare/stimulare a dezvoltării durabile, Cultura şi identitatea naţională ca trăire şi definire, Personalitatea profesională a adolescenţilor, Personalitatea culturală a adolescenţilor, Proiecţii privind cultura, profesia şi educaţia.*

Unul dintre conceptele-cheie cu care operează autorii este cel de *„dezvoltare durabilă"*, acesta fiind formulat în termenii unui obiectiv complex, cultural şi educaţional ce stă în faţa societăţii româneşti actuale. Toate capitolele lucrării vizează, în fapt, punerea în lumină a factorilor care stimulează dezvoltarea durabilă, dar şi a celor de tensionare, cu rol frenator în această dezvoltare, formulându-se chiar o strategie ofensivă de reducere a efectelor lor şi de creare a unui climat de autentică interculturalitate. Pentru atingerea unui scop atât de pretenţios nu este de ajuns buna intenţie a politicienilor şi nici recunoaşterea globală a problematicii. Este nevoie de o conlucrare perpetuă între strategii politici şi actorii sociali concreţi, în vederea soluţionării numeroaselor şi complicatelor probleme care pot apărea şi apar, încurcând de cele mai multe ori socotelile făuritorilor de strategii socio-politice abstracte. Între acestea autorii insistă asupra problemelor de ordin naţional-identitar, ilustrate în special pe zona Harghita-Covasna şi asupra celor de ordin educaţional, formulate atât de elevi cât şi de către educatori (profesori, diriginţi etc.).

Îngemănarea dintre cultură şi identitate naţională reprezintă un imperativ, pentru care autorii pledează aproape în toate capitolele lucrării, fiind considerată ca o condiţie obligatorie pentru realizarea unei „dezvoltări armonioase, organice şi pe termen lung, atât a societăţii cât şi a individului". De altfel câştigul teoretic principal al studiului de faţă constă tocmai în propunerea unui mod mai larg şi mai complex de abordare a concepţiei despre dezvoltare, respectiv ca un proces multidimensional, prin depăşirea paradigmei economice şi asimilarea reală a dimensiunii sociale, culturale şi naţional-identitare.

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr.1–2, p. 143–148, Bucureşti, 2003

Având în vedere preocupările îndelungate ale coordonatoarei Maria Cobianu-Băcanu, lucrarea de faţă insistă cu deosebire asupra identităţii naţionale, pe care o formulează în termenii unei bătălii permanente şi care nu este câştigată de la sine în zilele noastre. Dimpotrivă, în condiţiile prezente se înmulţesc şi se fortifică „pericolele" care planează asupra identităţii naţionale, slăbindu-le forţa şi influenţa socială. Dintre aceste „pericole", cele mai redutabile sunt, în opinia autorilor, tendinţele de asimilare din partea unor etnii cu reminiscenţe dominatoare, multiplicarea contactelor cu o lume din ce în ce mai diversă, europenizarea şi globalizarea. Având în vedere acţiunea concretă a acestor factori, „bătălia" pentru păstrarea şi întărirea identităţii naţionale trebuie să se desfăşoare în toate arealele sociale importante: economic, politic, social, cultural.

O altă paradigmă centrală a acestei lucrări este reprezentată de relaţia *cercetare–dezvoltare*. Autorii insistă cu deosebire asupra dimensiunii culturale a dezvoltării, dimensiune care asigură organicitate acestei dezvoltări, în sensul că doar centrarea pe oameni şi pe problemele lor vitale poate da autenticitate proceselor de dezvoltare. Conform autorilor provocarea pentru anii ce vin şi nu doar pentru ţara noastră, va consta tocmai în stimularea unei dezvoltări sinergice între ştiinţă şi tehnologie, pe de o parte, şi valorile culturale, pe de altă parte.

În acest context, autorii supun unei critici severe evoluţiile culturale din ultimii ani, evidenţiind numeroase elemente de inovaţie, dar şi disoluţii în interiorul sistemului de valori al poporului român. Într-un context societal deficitar şi cultura trece prin acelaşi „tunel" întunecat prin care trece întreaga societate românească, sperând în ajungerea cât mai rapidă la capătul luminos mult aşteptat. Concluzia deosebit de pertinentă a autorilor este că „fenomenul cultural a trecut printr-o severă perioadă de dezorganizare şi desubstanţializare politică şi ideologică, efect al schimbării axei de dezvoltare şi al restructurărilor de ordin politic, ce au urmat după decembrie 1989". Sunt criticate tendinţele deosebit de nocive de negare a tot ce a fost valoare a trecutului, doar pentru motivul că a aparţinut unui regim politic condamnat de istorie. Autorii arată că, deşi în cultură trebuie să funcţioneze principiul continuităţii, al prezentării a ceea ce a fost pozitiv, dincolo de politică şi de ideologie, totuşi multe lucruri valoroase au fost aruncate la coş, doar pentru că s-au întâmplat în epoca anterioară, considerând în mod greşit că societatea şi cultura românească pornesc în decembrie '89 de la *kilometrul „0"*.

Ultimul capitol al lucrării se doreşte un studiu de caz asupra personalităţii culturale a adolescentului român la acest început de mileniu, o sistematizare originală a preocupărilor de timp liber ale acestor tineri, preocupări care sunt în mod simultan de divertisment, de cunoaştere şi de relaxare. Abordarea timpului liber atât ca spaţiu al dezvoltării umane, cât şi ca timp al opţiunilor prin care tinerii se individualizează, se personalizează „întru cultură şi civilizaţie", permite detaşarea a cel puţin două categorii: cei mai înalt integraţi social şi cei care au derapat de la normele şi regulile vieţii sociale prin „nonvalori şi devianţă". Din păcate, cercetarea a pus în lumină un fapt deloc îmbucurător şi anume că adolescenţii români de astăzi au un interes minim atât pentru activităţile înalt culturale, cât şi pentru cele civice sau sociale.

Un alt aspect, legat de formarea personalităţii culturale a tânărului, se referă la rolul valorilor etico-religioase în definirea acesteia, studiul de faţă reuşind să ofere o imagine destul de convingătoare, cu privire la modul de interiorizare de către tineri a valorilor religioase şi morale, îndeosebi, prin analiza comportamentelor şi atitudinilor în timpul şi faţă de sărbătorile religioase şi laice. Nu au fost neglijate, de asemenea, nici tendinţele deviante din comportamentul adolescenţilor de astăzi.

Una din concluziile importante ale lucrării prezentate, cu referire la raportul dintre personalitatea profesională a adolescenţilor şi cea culturală, este constatarea unui anumit decalaj între cele două, în sensul că aspiraţiile privind opţiunea pentru viitoarea şcoală şi profesie, motivaţia acestei opţiuni, ca şi timpul de învăţătură afectat atingerii acestui scop *„sunt mult superioare modelului şi tipului de activităţi ce caracterizează trăirea timpului liber de către aceiaşi adolescenţi"*. Cu alte cuvinte, personalitatea profesională devansează personalitatea culturală, prin preocupări, efort şi timp alocat. Această constatare îi conduce pe autori la susţinerea ideii că instituţiile de învăţământ (liceele şi universităţile) ar trebui să-i pregătească pe tineri nu numai din punct de vedere „tehnic şi teoretic, ci şi din perspectivă culturală".

Ioana Petre

NICOLAE GROSU, *Sentinţele sociologiei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003

Noua lucrare *Sentinţele sociologiei,* apărută la editura Dacia, Cluj-Napoca, semnată de prof. Nicolae Grosu, constituie un prilej de înaltă satisfacţie intelectuală. Autorul recenziei, ca istoric al sociologiei, se va referi la ceea ce Nicolae Grosu aduce nou în câmpul investigaţiei ştiinţifice a domeniului, contribuind şi prin această lucrare la dezvoltarea şi promovarea sociologiei, precum şi a valenţelor acestei discipline ştiinţifice.

Prin noua sa lucrare autorul reconfirmă că avem de-a face cu un cercetător „recidivist incurabil", până în prezent, în producţia de carte sociologică, cea de faţă reprezentând a şaptea ediţie „corolar" al celorlalte şase, ţintind să se constituie într-o contribuţie autentică la aprofundarea explicitării şi la „a da sens valoric" celui mai interesat beneficiar potenţial al lucrării – însuşi publicul larg al cititorilor – membrii societăţii înseşi.

Considerată în acest context, lucrarea se distinge şi se individualizează datorită acţiunii conjugate a unui întreg complex de factori, dintre care voi menţiona doar câţiva:

Primul îl constituie faptul că ea a fost scrisă „la supărare" şi/cu o „nobilă indignare". Respectiv, s-a dorit să se constituie într-o replică la numărul din ce în ce mai mare de lucrări de sociologie, care abordează probleme sociale minore sau chiar „pseudoprobleme" şi care, pe deasupra, le mai şi tratează redundant, cu preţiozitate şi în mod confuz, ceea ce le face, fie de „neînţeles ori de nefolosit".

Al doilea factor este reprezentat de faptul că autorii acestui gen de lucrări au o formaţie de specialitate insuficient de temeinică, uneori chiar deformată „marxist" şi, mai ales, o experienţă socială destul de modestă, ceea ce îi determină să scrie mai mult „cărţi din cărţi" şi nu lucrări întemeiate pe investigaţia aprofundată şi generalizarea datelor semnificative ale realităţii sociale propriu-zise.

În al treilea rând, nu puţine lucrări de sociologie se adresează unui public restrâns, uneori chiar numai sociologilor înşişi, fiind, din această cauză, inaccesibile publicului larg, care are nevoie de sprijin real în înţelegerea şi descoperirea fenomenelor, proceselor şi evenimentelor sociale la care participă şi ale căror implicaţii îl afectează în întregul univers al vieţii lor sociale individuale şi colective.

În acest context, autorul şi-a propus şi a reuşit să elaboreze lucrarea pe care o discutăm acum, ca o lucrare bazată pe cunoaşterea directă, aprofundată, a realităţilor sociale şi pe valorificarea riguroasă a achiziţiilor teoretice, metodologice şi acţionale ale cercetărilor sociologice naţionale şi internaţionale, o lucrare care, prin simplitate, rigoare şi claritate, să aibă maturitatea epistemică de a fi inteligibilă şi utilă unui public cât mai larg.

De pe aceste poziţii, el a reuşit să prezinte clar componentele fundamentale ale societăţii, ca sistem – structura, funcţionalitatea şi dinamica societăţii –, punând la dispoziţia cititorilor toate instrumentele logice, epistemologice, categoriile, conceptele prin intermediul cărora beneficiarul să descifreze în mod corect un ansamblu de probleme şi de teme complexe, cum ar fi: sursele şi geneza societăţii; interacţiunea socială ş.a.

Fundamentând cunoaşterea globală a societăţii, *Sentinţele sociologiei* depăşeşte temele clasice, făcând posibilă şi înţelegerea unor domenii de actualitate, cum ar fi mediul de afaceri, relaţiile economice şi financiare, managementul şi chiar, una dintre problemele prioritare ale timpului nostru, terorismul.

Nicolae Grosu, prin descrieri şi explicaţii, transmite cititorului imaginea unui univers mai comprehensibil. Este imaginea unui univers social zugrăvit realist, unde nimic nu este ocultat pentru a menaja sensibilităţi, unde sunt analizate sub lumina reflectorului chiar şi aspectele dure sau inconfortabile ale realităţii cotidiene, unde nimic nu este trecut cu vederea în detrimentul adevărului ştiinţific. Devenind mai comprehensibil, universul social devine mai controlabil. Lucrarea nu se opreşte însă la descrieri şi constatări, ci caută cauze profunde şi explicaţii. În arierplanul expunerii sunt sugerate acţiuni, schimbări ale unor situaţii neadecvate, puncte şi căi de intervenţie în social, care relevă o dimensiune pragmatică a lucrării. Transpare responsabilitatea intelectualului faţă de lumea în care trăieşte, faţă de viitorul ei, a unui intelectual care abandonează poza neutralităţii şi reziliază contractul neimplicării.

Stilul, care prea adesea este sacrificat pe altarul acurateţei ştiinţifice, atrage atenţia pe tot parcursul lucrării. El încântă în aceeaşi măsură în care fascinează prin problematica abordată. Ariditatea, deseori întâlnită în lucrările ştiinţifice, nu există în această carte. Se poate vorbi chiar despre o măiestrie literară. *Sentinţele sociologiei* devine astfel locul unde şi-au dat întâlnire omul de ştiinţă şi poetul.

Nu poate fi trecută cu vederea nici valoarea didactică a acestei intreprinderi. Se poate observa grija cu care autorul conferă acestei lucrări valenţe pedagogice remarcabile, care măresc substanţial interesul pentru studiu şi întăresc caracterul formativ al lucrării. Spre exemplu, pentru uşurarea înţelegerii materialului prezentat, autorul oferă la fiecare capitol o listă a conceptelor-cheie, însoţită de explicarea lor. Este vorba despre definirea vocabularului de bază şi de oferirea unor puncte de reper. Aici vom găsi termeni clasici, dar şi termeni mai recent apăruţi în vocabularul sociologic. Ţinând seama de obiectivul lucrării, de a oferi esenţialul, au fost reţinute în final noţiunile absolut fundamentale sau cel mai frecvent utilizate, care sunt de un real ajutor cititorului.

Ca urmare, modul în care este structurat materialul acestei cărţi asigură un cadru conceptual util pentru studiul, înţelegerea şi aplicarea cunoştinţelor de sociologie. Concepte abstracte se întrupează în realităţi ale cotidianului. Noţiunile şi explicaţiile sociologice, o dată cu apariţia acestei cărţi, au încetat să mai aparţină celor câţiva iniţiaţi în domeniu, devenind bunuri ale tuturor celor interesaţi de ştiinţele socio-umane.

De aceea, atât prin problematica prezentată, cât şi prin modul de abordare, care îmbină rigurozitatea ştiinţifică cu un stil accesibil, lucrarea prezintă interes nu numai pentru sociologi şi viitori siciologi, ci şi pentru o gamă mai largă de cititori interesaţi de problemele socio-umanului.

Credem că se poate afirma că unicitatea *Sentinţelor sociologiei* rezultă din îmbinarea a trei virtuţi: cu *luciditatea omului de ştiinţă*, prof. Nicolae Grosu pune un diagnostic lumii în care trăim; cu *măiestria eseistului*, o adâncă comprehensiune a lumii sociale ne este transmisă prin cuvinte frumos meşteşugite; cu *vocaţia didactică*, prof. Nicolae Grosu oferă un autentic ghid de sociologie modernă. Astfel, prin intermediul capitolelor care se constituie în veritabile prelegeri universitare, studenţii, şi nu numai ei, pot lua contact cu problematica de bază a ştiinţei despre societate.

După lectura acestei cărţi, lumea nu mai este aceeşi. Ea capătă sensuri noi. Faptul banal se metamorfozează în fapt explicativ. Impredictibilul se transformă în predictibil. Haosul în ordine.

Este o lucrare care, izvorând din tensiunea actului cunoaşterii, se întemeiază pe profunde reflecţii asupra realităţii sociale, care sunt împărtăşite cu dărnicie publicului cititor. Este vorba de o carte despre viaţă, educaţie şi emancipare. Valoarea ei constă, poate, în „neconvenţionalitatea'' sa, iar incontestabilul farmec pe care îl degajă are la bază, poate, tocmai privirea proaspătă cu care sunt analizate fenomenele şi procesele sociale. De aceea, putem afirma că lumea are nevoie de această carte.

*

Evaluată din perspectiva istoriei comparate a sociologiei, tentativa profesorului Grosu poate fi considerată a se înscrie perfect pe linia „sociologiei radicale" create în America, la mijlocul secolului XX, de cunoscutul sociolog C.Wright Mills, considerat inspiratorul şi promotorul unei „noi sociologii" şi „liderul mişcării contestatare" din America. „Noua sociologie", analizând critic situaţia sociologiei americane, şi-a pus următoarele probleme:

- În condiţiile în care cercetarea sociologică se realizează în mare măsură „la comandă", pe bază de stipendii, sponsorizări, contracte de cercetare, sociologia mai poate fi practicată ca ştiinţă obiectivă a societăţii?
- Ce destin şi ce loc mai pot avea, în acest context, cercetările sociologice tçoretice fundamentale, consacrate problemelor de fond ale societăţilor contemporane?
- Şi, nu în ultimul rând, ce mai rămâne din „etica ştiinţei" neangajate, libere de valori, care se realizează exclusiv pentru cunoaşterea autentică, obiectivă a societăţii şi care promovează cercetări capabile să reziste presiunilor şi intereselor particulare şi nu se supun sau chiar refuză directive, atât în privinţa tematicii, cât şi a finalităţilor cercetării ştiinţifice?

Răspunsul la aceste probleme a fost dat în lucrarea *Imaginaţia sociologică*, şi anume: sociologia trebuie să devină publică, deschisă, atât faţă de lume, cât şi în faţa lumii; ea trebuie să ofere oamenilor

mijloacele de a înţelege scena istorică a vieţii lor cotidiene; să explice „necazurile" oamenilor în perspectiva „conflictelor"; să înţeleagă istoria şi biografia lor personală, în relaţiile lor cu societatea.

A face toate acestea înseamnă nu doar a stăpâni un „meşteşug" şi a exercita o profesie, ci a avea „imaginaţie sociologică", adică a fi în măsură să realizezi reintroducerea în cercetarea sociologică a problematicii umane, morale şi raţionale, a puterii politice în lumea socială, angajată în lupta pentru libertate şi raţiune şi împotriva controlului şi manipulării sociale.

În ceea ce mă priveşte, văd o similitudine semnificativă între această lucrare şi lucrarea *Sentinţele sociologiei* a prof. Nicolae Grosu, similitudine ce, dincolo de asemănarea de stil a celor doi autori, vine, cu un decalaj de 50 de ani, din asemănarea situaţiei sociologiei în societăţile americană şi românească, în esenţă din asemănarea dintre cele două societăţi, fapt ce constituie prin sine o bază de reflecţie şi, deci, un temei pentru sociologii români în abordarea predictivă a schimbărilor, ce se prefigurează drept galopante, din societatea românească.

Prof. univ. dr. *Ştefan Costea*

NORA DUDWICK, ELIZABETH GOMART, ALEXANDRE MARC, KATHLEEN KUEHNAST (editori), *When Things Fall Apart. Qualitative Studies of Poverty in the Former Soviet Union*, Washington D.C., The World Bank, 2003

Schimbările politice fundamentale care au avut loc la începutul anilor '90 în Uniunea Sovietică au fost însoţite de transformări profunde şi dramatice pe plan economic. Reformele instituţionale, iniţiate de guvernele postsocialiste, nu au condus însă la îmbunătăţirea standardelor de viaţă, ci, dimpotrivă, pe fondul declinului rapid al producţiei şi al ineficienţei administrative, sărăcia s-a răspândit vizibil iar inegalităţile sociale au devenit mult mai marcante.

Colecţie a studiilor calitative, conduse de Banca Mondială, în perioada 1993–1998 în ţările din fostul bloc sovietic, volumul *When Things Fall Apart*, apărut în anul 2003, propune o analiză focalizată a profilului sărăciei şi a impactului său socio-economic şi psihologic în regiune. Studiile fac parte din programul de evaluare a sărăciei (*Poverty Assessment*), elaborat şi implementat de Banca Mondială, în urmă cu aproximativ un deceniu, cu scopul de a aprofunda cunoaşterea particularităţilor şi a caracteristicilor sărăciei şi de a furniza baza informaţională necesară dezvoltării politicilor publice.

Lucrarea prezentă, bazată pe utilizarea metodelor de cercetare participative, are meritul de a întregi imaginea relativ rigidă surprinsă cu instrumentele şi tehnicile standard, cantitative, oferind o viziune de detaliu asupra experienţei şi modului de viaţă specifice populaţiei sărace. Studiile identifică şi descriu normele, percepţiile, acţiunile întreprinse de săraci, încercările lor de a răspunde forţelor sociale negative care le modelează realitatea cotidiană. Practicile diferenţiate pe gen, precum şi cele proprii anumitor grupuri etnice, sunt de asemenea integrate în diagnoza sărăciei. Lucrarea nu elimină din discuţie nici factorii macrostructurali, majoritatea studiilor conţinând extracte semnificative din proiectele legislative, precum şi scurte analize ale unor sectoare economice particulare.

Cartea se distanţează de abordările tradiţionale, centrate aproape exclusiv pe tratările de tip monetarist, în definirea şi măsurarea sărăciei fiind incluse, alături de nivelul veniturilor şi al consumului, dimensiuni precum: izolarea socială, capitalul relaţional, insecuritatea, vulnerabilitatea, riscurile sociale. Din această perspectivă mai largă, lucrarea subliniază faptul că viaţa în condiţiile sărăciei înseamnă nu doar insuficienţă financiară sau un acces limitat la oportunităţile economice şi la utilizarea eficientă a serviciilor publice, ci şi slăbirea sau ruperea legăturilor sociale, pierderea sensului predictibilităţii şi al stabilităţii, o persistentă stare de demoralizare, dezamăgire, pesimism şi neîncredere în viitor. Sărăcia, arată autorii, ameninţă *pattern*-urile de socialitate şi solidaritate chiar şi în acele societăţi cu reţele familiale extinse şi cu un puternic ethos al reciprocităţii. Iar această

contractare a relaţionării sociale, corelată cu un acces limitat la informaţii, produce un acut sens al alienării şi marginalizării.

O asemenea extindere a câmpului conceptual, care ia în considerare aspectele social-culturale şi psihologice ale sărăciei, i-a determinat pe cercetători să adopte o abordare cu metode multiple, astfel conjugate, încât demersul calitativ să poată contribui la conturarea cât mai fidelă a lumii celor săraci.

Volumul este împărţit în cinci secţiuni. Prima parte demonstrează beneficiile teoretice obţinute de pe urma introducerii metodelor calitative în cercetările asupra sărăciei (capitolul 1), rezultatele studiilor întreprinse, riguros sintetizate în capitolul 2, fiind, de altfel, un veritabil exemplu în acest sens. Celelalte secţiuni prezintă rezultatele analizelor pe diferite regiuni ale fostei Uniuni Sovietice. Partea a doua acoperă Kirghizia, Tadjikistan şi Uzbekistan, ţări cu o sărăcie endemică şi structurală, alimentată puternic de conflictele civile din zonă. Dinamica sărăciei în Armenia şi Georgia este reflectată în capitolele părţii a treia, în timp ce partea a patra este rezervată situaţiei din Ucraina şi Moldova. În fine, ultima parte se concentrează asupra Letoniei, una dintre cele mai „prospere" ţări din regiune.

Încă de la început autorii urmăresc să sublinieze specificul local al sărăciei. Se arată astfel că, în contextul postsovietic, procesul de sărăcire masivă produs de colapsul economiei socialiste şi amplificat de efectele negative ale tranziţiei este un tip nou, net diferit de cel prezent în cadrul societăţilor occidentale unde sărăcia reprezintă un fapt de viaţă. Sistemul sovietic, prin politicile de utilizare integrală a forţei de muncă, de control al preţurilor bunurilor esenţiale şi prin sistemul de securitate socială, a fost orientat spre asigurarea unei bunăstări minime de masă. În forma sa actuală, argumentează autorii, sărăcia în ţările din fosta Uniune Sovietică constituie o experienţă nouă trăită nu doar de indivizii tradiţional vulnerabili, ci şi de aceia care anterior se bucurau de un statut socio-profesional aparte. Ea s-a generalizat pe fondul dezorganizării şi al blocajului economic, fiind în mod prioritar o funcţie a şomajului şi a scăderii dramatice a valorii veniturilor primare.

Un loc central în structura lucrării îl deţine primul capitol, dedicat revizuirii principalelor avantaje şi dezavantaje ale aplicării metodelor calitative în studiul sărăciei. Sunt discutate, astfel, o serie de aspecte relevante legate de generalitatea, reprezentativitatea, validitatea rezultatelor cercetărilor de acest tip, gradul de complexitate al informaţiilor culese şi potenţialul acestora de a influenţa sau sensibiliza politicile publice.

Premisa, pe care autorii şi-au fundamentat demersul analitic, este aceea potrivit căreia societăţile supuse tranziţiei prezintă provocări de ordin conceptual, care nu pot fi adecvat reflectate în proiectele de cercetare, bazate exclusiv pe deja clasicele anchete de monitorizare a sărăciei. Autorii revendică, de aceea, necesitatea dezvoltării unui instrumentar metodologic complex, care să integreze abordările calitative şi cantitative şi propun, în acest sens, diferite modalităţi prin care se poate realiza această „coroborare". Studiile calitative pot sugera ipoteze sau relaţii cauzale, care urmează a fi testate cu ajutorul aparatului statistic. Pe de altă parte, ele permit o mai amplă înţelegere a semnificaţiilor ataşate categoriilor rutinier incluse în chestionare, oferind o descriere contextualizată a comportamentelor şi atitudinilor generate de starea de sărăcie, respectiv a strategiilor de viaţă, aşteptărilor şi *pattern*-urilor explicative, cristalizate pe fondul lipsei severe a resurselor. Totodată, analizele calitative furnizează informaţii esenţiale despre acele conduite care transgresează normele sociale şi legale, mult mai dificil de înregistrat prin intermediul unor seturi de întrebări precodificate. Pe parcursul lucrării sunt evidenţiate, astfel, diferite forme ale corupţiei şi a altor acte delincvente, în care sunt angajaţi indivizii pentru a putea face faţă circumstanţelor negative determinate de mediul social în care sunt implicaţi.

Remarcabilă combinaţie a discursului economic cu cel etnografic, lucrarea are o inegalabilă valoare teoretică şi aplicativă în special pentru guvernanţii şi politicienii angajaţi în elaborarea programelor şi strategiilor antisărăcie. În acelaşi timp, ea constituie o adevărată provocare pentru cercetători, sugerând noi direcţii metodologice de abordare a problematicii sărăciei.

Cristina Dâmboeanu

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XIV, Nos. 1–2 • 2003

CONTENTS

SORIN M. RĂDULESCU, Robert King Merton – *In Memoriam* 3

*

GEOPOLITICS AND GEOHISTORY

ILIE BĂDESCU, A World with Weakly Structured Systems. Considerations on America's Role in the Universal History 15
DARIE CRISTEA, From Atlantic to Eurasia Regionalization. Is Mackinder still Topical? 27

REGIONALIZATION

CĂLIN COTOI, To a Geopolitical Interpretation of Regionalization 35

GLOBALIZATION

GABRIEL-IONUȚ STOICIU, Cultural and Social Impact of Big Companies Globalization and Transnationalization on National State 47

GEOCULTURE

OZANA CUCU-OANCEA, Spiritual Manifestations in Postwar Period International Relationships. Comparative Studies 63

INTERNATIONAL RELATIONSHIPS

DAN DUNGACIU, „Big is Beautiful". The Olimpianism and Universalism. About *Faith* and *Rationality* in International Relationships 83

ENCYCLOPEDIA OF REPRESSED VALUES

EMIL TÂRCOMNICU, George Vâlsan (1885–1935). Romanian Geopolitics and Geography. Forbbiden Ideas 97

RESTITUTIONS

EUGEN EHRLICH, The End of a Big Empire 105

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr. 1–2, p. 1–152, București, 2003

REVIEWS AND READING NOTES

MARIA COBIANU-BĂCANU (coord.), PETRUŞ ALEXANDRESCU, OZANA CUCU-OANCEA *Cultura, identitatea naţională şi educaţia în dezvoltarea durabilă a societăţii româneşti* (Culture, National Identity and Education in Sustainable Development of Romanian Society) Bucureşti, Editura Paralela 45, 2002 (Ioana Petre); NICOLAE GROSU, *Sentinţele sociologiei,* (Sociology sentences), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003 (Ştefan Costea); NORA DUDWICK, ELIZABETH GOMART, ALEXANDRE MARC, KATHLEEN KUEHNAST (editori) – *When Things Fall Apart. Qualitative Studies of Poverty in the Former Soviet Union,* (Când totul se năruie. Studii calitative asupra sărăciei în fosta Uniune Sovietică), Washington D.C., The World Bank, 2003 (Cristina Dâmboeanu) 143

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XIV, N°s 1–2 • 2003

SOMMAIRE

SORIN M. RĂDULESCU, Robert King Merton – *In Memoriam* 3

GÉOPOLITIQUE ET GÉOHISTOIRE

ILIE BĂDESCU, Un monde aux systèmes peu structurés. Considérations sur le rôle de l'Amérique à l'échelle de l'histoire universelle 15
DARIE CRISTEA, De l'Atlantique vers Eurasie. Est-il encore actuel Mackinder ? 27

RÉGIONALISATION

CĂLIN COTOI, Envers une interprétation géopolitique de la régionalisation 35

GLOBALISATION

GABRIEL-IONUȚ STOICIU, L'impact culturel et social de la globalisation des grandes compagnies sur l'État national 47

GÉOCULTURE

OZANA CUCU-OANCEA, Manifestations spirituelles dans la période d'après la guerre. Étude comparative 63

RELATIONS INTERNATIONALES

DAN DUNGACIU, „Big is beautiful". *L'Olympianisme* et le nouvel universalisme. *Croyance* et *raison* dans les relations internationales 83

L'ENCYCLOPÉDIE DES VALEURS RÉPRIMÉES

EMIL ȚÂRCOMNICU, George Vâlsan (1885–1935). Géopolitique et géographie roumaine. Idées défendues 97

RESTITUTIONS

EUGEN EHRLICH, La fin d'un grand empire 105

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XIV, nr. 1–2, p. 1–152, București, 2003

MARIA COBIANU-BĂCANU (coord.), PETRUŞ ALEXANDRESCU, OZANA CUCU-OANCEA, *Cultura, identitatea naţională şi educaţia în dezvoltarea durabilă a societăţii româneşti* (La culture, l'identité nationale et l'éducation dans le développement durable de la société roumaine), Bucureşti, Editura Paralela 45, 2002 (Ioana Petre); NICOLAE GROSU, *Sentinţele sociologiei,* (Les Sentences de la sociologie), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003 (Ştefan Costea); NORA DUDWICK, ELIZABETH GOMART, ALEXANDRE MARC, KATHLEEN KUEHNAST (editori) – *When Things Fall Apart. Qualitative Studies of Poverty in the Former Soviet Union* (Lorsque tout s'écroule. Études qualitatives sur la pauvreté dans l'ex Union Soviétique), Washington D.C., The World Bank, 2003 (Cristina Dâmboeanu)..... 143

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological ideological approaches.

În atenţia colaboratorilor noştri:

Vă rugăm să aveţi în vedere ca studiile şi articolele trimise redacţiei noastre să fie de aprox. 10 pag. (cca 3000 semne/pag). Primim la redacţie materialele procesate pe suport magnetic prin e-mail: insoc@insoc.ro. sau prin Fax: 411 85 32.

De asemenea, vă rugăm să însoţiţi materialul dv. de un rezumat (aprox. $^1/_2$ pag.) în limba engleză sau în limba română, şi de o scurtă prezentare a autorului (titluri ştiinţifice, instituţia, domenii de interes, lucrări publicate).

Menţionăm că *responsabilitatea, cu privire la originalitatea şi conţinutul materialelor trimise, revine autorului.*

Comenzile din ţară şi din străinătate se primesc la:

RODIPET S. A., Piaţa Presei Libere, nr 1, P.O. BOX 33–57, Bucureşti, România; fax: 4021–222 64 07; tel: 4021–618 51 03, 4021–222 41 26;

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., Şos. Viilor nr. 101, bl. 1, sc. 4, ap. 98, parter, P.O. BOX 77–19, Bucureşti 5 – România, tel: 4021–301 87 76, fax 4021–335 02 96;

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, P.O.Box 5–42, Bucureşti, România, 050711, tel. 4021–411 90 08, 4021–410 32 00, fax. 4021–410 39 83.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224–9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XIV, nr. 1–2, p. 1–152, 2003